

X X I с т а г о д з ь д з е

д і б л і ж т э х а С в а б о д ы

Івонка Сурвіла

Стоўпцы

д а

Парыж

Атава

Г а

Калэнгаген Мадрыд

Менск

радыё свабода

Івонка Сурвіла

д а р о г а

Стоўпцы — Капенгаген — Парыж —
Мадрыд — Атава — Менск

Iwonka Surylava

Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода

Зъмест

Івонка Сурвіла. ДАРОГА. Стоўпцы — Капэнгаген —
Парыж — Мадрыд — Атава — Менск. (Бібліятэка
Свабоды. XXI стагодзьдзе.) — Радыё Свабодная Эўропа/
Радыё Свабода, 2008. — 144 с.: іл.

Заснавальнік і каардынатор сэрыі
Аляксандар Лукашук
Мастацкі рэдактар Генадзь Мацур
Адказны рэдактар Аляксандра Макавік

Рэдактар і ўкладальнік Сяргей Навумчык
Мастак Генадзь Мацур
Карэктар Галіна Рабянкова

У кнізе выкарыстаныя фатагаздымкі Івонкі Сурвілы,
Паўліны Сурвілы, Янкі Сурвілы, Лявона Шыманца, Сяргея
Навумчыка, Уладзіслава Яндзюка, а таксама фота
з архіваў сем'яў Шыманцоў Сурвілаў.

© Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода, 2008
FOL

ISBN 978-0-929849-25-6

Яе азымут. А. Лукашук	9
Доўгая дарога на волю	11
Арышт таты. — Выезд з Баранавічаў. — Усходняя Прусія. — Савецкія самалёты бамбуоць. — Выратавальны карабель	
Данія — наш першы прытулак	16
Нас хочуць выслаць з Даніі. — Лекары адмаўляюцца лячыць дзяцей. — Съмерць Прадславы. — Добрая мэдсястра Тантэ Гедвіг. — Чаму крычаў Лёнік. — Я адвучылася гуляць у лялькі. — «Ляўоніха» перад чужынцамі. — Сям'я Расмусэн. — Год у Капэнгагене. — Тата перакладае Андерсэна. — Шчасце вяртання	
Мой род	22
Засульле і Ішкадзь. — Наказ бабулі Эвэліны. — Талент бабулі Вольгі. — Татава Вільня. — «Птушкі шчасця». — «Страчанае пакаленьне» ХХ стагодзьдзя. — Брат Ляўон	
Зь беларускага жыцця ў Парыжы	27
Французскі контракт. — Нас сустракае Рыдлеўскі. — Гатэль на высіле Ля Гранд Жам. — Я павінна быць найлепшай вучаніцай. — Капліца пад Сэн-Сюльпіс. — Вучуся граць на піяніна. — Я выбіраю замежныя мовы. — Будынак у сквэрэ Манталён. — Прамовы Міколы Абрамчыка. — Баль у вэтэранаў. — Першае спатканье зь Янкам Сурвілам. — Тата робіць маркі БНР. — Газэта «За волю»	
Мікола Абрамчык	37
Жук-Грышкевіч і Сажыч. — Мандат ад Васіля Захаркі. — Сустрэчы ў Даніі. — Заснаванье Радыё «Вызваленьне». — Старшынёўства ў «Парыскім блёку». — Самаахвярная праца	

Як беларусы будавалі дамы ў Парыжы	43
Нам падвышаюць плату за жыльё. — Набываем кавалачак зямлі ў Сартрувілі. — Першы паверх сваімі рукамі. — Два гады ў адным пакоі. — Татаў досьвед і талака	
Сарбона	48
Знакаміты ўніверсітэт. — У аўдыторыях не хапае месцаў. — Дыскусіі ў кавярнях. — Зарабляю на навуку. — Альбэр Камю на іспыце	
Мой Парыж	52
На Манмарtry. — Правы бераг і Ле-Марэ. — Левы бераг і Лацинскі квартал. — Тэрасы ў цені плятанаў. — Цюільры. — Ля Гранд Жат. — Вэрсалъ. — Вакол Парыжу	
Мае мовы	57
Школа для ўцекачоў. — Вучуся дацкай і польскай. — Нашы першыя кніжкі. — Першы стрэс. Па-француску. — Нямецкая і скандынаўскія. — Гішпанская і ангельская. — Семдзесят дзесяць моваў	
Звычаі людзей і народаў	62
Вопыт пяці краінаў. — Мадэль ідэальнай дзяржавы. — Французы — вялікія крытыкі. — ...і на менш вялікія эстэты. — Бяз шэрага колеру. — Цеплыня халоднай Канады	
Першае спатканьне з Мадрыдам	67
Гішпанскія хвалі для беларускага слова. — На апошнім паверсе съпякоты. — Начныя вартаўнікі. — Нашыя сябры і сябройкі. — Мы чакаем пашталъёна	
Беларускія радыёперадачы з Мадрыду	72
2383 выхады ў этэр. — Дзесяць гадоў ГУЛАГу за спазненъне. — Вяшчаныне пачынаецца з «Пагоні». — «Вызваленьне ёсьць справай непазыбежнай...» — Нараджэнъне Гані і Паўлінкі	

Беларускае жыцьцё ў сталіцы Канады	77
Уладкоўваюся перакладчыцай. — Радасць бачыць суродзічаў. — Знамім зь беларускай культурай. — У Этнакультурнай радзе. — Абраца накладам 400 тысяч. — Наш сцяг перад парлямэнтам	
Ад акіяну да акіяну: беларускія дзеткі ў Канадзе ..	83
Сустракаем гасцей. — «У Беларусі ёсё ⁸ нармальная» — Пачынаем зьбіраць гроши. — Семдзесят сем'яў прapanоўваюць дапамогу. — Адказы на сотні пытанняў. — Ад акіяну да акіяну	
Янка	88
Месца ягонага дзяцінства. — Партызаны паляць школу. — Бэрлін, лягер, завод. — Рэдагаваныне бюлетэню. — Магістрат і дактарат. — На Гішпанскім радыё. — Быў адданы сям'і і Беларусі	
Зноў у Беларусі	93
Вяртаныне праз сорак восем гадоў. — Быкаў, Пазыняк, Канапля, Шушкевіч. — Мастакі. — Стараражытныя мясціны. — Дзедава хата. — Віленіччына	
Старышынёства ў Радзе БНР	99
«Найбольшы скарб народу». — Сёмы старышыня. — Мандат перадаваць заўчасна. — Насуперак афіцыйнаму Менску. — Каб Беларусь была незалежная	
Цяжкае і лёгкае ў майм жыцьці	103
Падманлівия үражаныні. — Чаго не пачуў журналіст. — Дыскрымінацыя не абмінула. — Канадзкае шматкультур'е. — Нас мяшалі і мяшаюць з гразёй. — Быць голасам нашага краю	
Маё мастацтва	108
У асяродзьдзі мастакоў. — Мэдалі за афішу. — Імпрэсіяністы і графікі. — Тэорыя і пленэры. — Незавершаны твор. — Дзеля слова «Беларусь». — Сямейная традыцыя	

Крыху пра рэлігію	114
<i>Нас падзялілі. — Уніяцкі сьвятар Леў Гарошка.</i>	
<i>— Мітрапаліт Мікалай. — Будучыня аўтакефаліі</i>	
Васіль Быкаў	119
<i>Захапленыне талентам. — Праскае знаёмства.</i>	
<i>— «Сьвечачка надзеі». — Аўра сьвятасьці</i>	
Выдатныя жанчыны	123
<i>Мая маци. — Роса-Марыя. — Зіна Гімпелевіч і Паўліна Сыміт-Пашкевіч. — Ала Орса-Рамана.</i>	
<i>— Лёля Міхалюк, Віялета Кавалёва і Надзя Дробіна. — Люда Войтанка. — Раіса Жук-Грышкевіч і Валянтына Пашкевіч. — Жанчына ёсё можа!</i>	
Каменъне на нашым шляху	131
<i>Пакутлівия думкі. — Турма народаў.</i>	
<i>Акадэмік на абароне імпэрый. — Памяць пра страх.</i>	
<i>Савецкая мэнтальнасць. — Індывідуалізм. — «Абы выжыць»? — Пытаньні да саміх сябе</i>	
Паказынік асобаў	137

Яе азымут

Прадмова да гэтых успамінаў прагучала ў этэры 20 траўня 1954 году, у самы першы дзень вяшчаньня Радыё Свабода («Вызваленъне»): «У тапаграфіі кут, мераны ўправа ад магнэтнай поўначы, завецца азымутам. Азымут паказвае нам напрамак простага маршу да мэты. Зъмераны на карце кут досьць добра запамятаць, — пасъля, гледзячы на стрэлку компаса, можна ўдзень і ўночы ісьці праста да мэты».

Акурат пра гэтыя, яшчэ ненапісаныя ўспаміны гаварылася ў той гістарычнай перадачы: «Мы, беларускія эмігранты, маем свой зъмераны і добра запамятаны азымут ад месца нашага праўданіння да нашай мэты — Беларусі. І гэты азымут мы завём азымутам сэрца».

Гэтыя ўспаміны мелі на ўвазе іх аўтары, першыя супрацоўнікі «Свабоды», калі тлумачылі: «Залежна ад нашага месца, лічбы азымуту мяняюцца: і так, азымут з Аўстраліі іншы, чым з Англіі, а яшчэ іншы з Канады, але мэта застаецца адна і тая самая — дарагі, родны, паняволены наш край».

Прызнаныне з гэтых успамінаў прагучала на кароткіх хваліях за паўстагодзьдзя да іх напісаньня:

«Вольны, дэмакратычны съвет прыняў нас наагул добра і даў усе права вольных і паўнавартасных людзей. Але не асабістага дабрабыту мы тут

шукаем, набіваючы ногі па ўсіх дарогах
і бездарожжах чужога съвету. Мы — як нашыя
птушкі ў выраі: гнёздаў ня ўём — павароту
чакаем».
Надзея і спадзяванье гэтых успамінаў заставаліся
нязьменныя з моманту першага вяшчаньня:
«Дык дай нам, Божа, каб наша слова дайшло да
вас цераз усе запоры і барыкады, каб яно,
дайшоўши, знайшло ў вашых сэрцах пажаданы
водгук!»

І непарушная заставалася вера:
«Хоць ноч і зіма лютуюць над нашым краем, мы
верым у вясну і съветлы дзень».
Сёмы старшыня Рады БНР Івонка Сурвіла, якая
ніколі не жыла ў незалежнай Беларусі,
нарадзілася пад польскім панаваньнем, перажыла
савецкую акупацыю, пакінула радзіму падчас
гітлераўскай, але яе дарога заўсёды была вольная,
і дарога вяла да Беларусі і была яе Беларусью, і
цяпер яна запрашае ўсіх з сабой у памятныя
мясьціны свайго доўгага падарожжа.
Азынут не памяняўся.

*Аляксандар Лукашук,
Радыё Свабода*

Доўгая дарога на волю

*Арышт таты. — Выезд з Баранавічаў. —
Усходняя Прусія. — Савецкія самалёты
бамбуць. — Выратавальны карабель*

Арышт таты

Мне было восем гадоў, калі бацькі, перад другім надыходам бальшавікоў, вырашылі, што ня
здолеюць перанесьці новага зъняволеняня, і
выбраўся з малымі дзецьмі ў няведамы съвет.

Нарадзілася я ў Стоўпцах. Першыя гады
жыцця прыйшлі ў Засульлі, потым бацькі пе-
раехалі ў Баранавічы.

Першае дасьведчанье савецкай акупацыі
між 1939 і 1941 годам было для іх страшным і
незразумелым. Бацьку (ён тады працаваў га-
лоўным інжынэрам на электрастанцыі ў Бара-
навічах) арыштавалі і засудзілі на пяць гадоў
ссылкі ў Сібір. Памятаю, як прыйшлі яго ары-
штоўваць. Хацелі ў мяне з шыі сарваць залаты
крыжык, і я кричала, каб яго ня даць. Мне
было толькі тры гады, але памятаю маміны
сълёзы.

Выезд з Баранавічаў

Праз дзеяць месяццаў, калі пачалася вайна,
тата нечакана вярнуўся. Вязыні турмы пачулі
крыкі на вуліцы, што бальшавікі ўцяклі, і ла-
ваю выбілі дзъверы. Пазней даведаліся, што
праз гадзіну прыехалі іх расстрэльваць. Другі

раз патрапіць у зьняволеные бацька не зьбіраўся. У 1944 годзе сям'я выехала таварным цягніком з Баранавічаў у Кёнігсберг. Бацьку і маме было тады па трыццаць трох гады, браціку Лёніку — сем годзікаў, а сястрычцы Прадславе — дзесяць месяцаў.

Ехалі двое сутак — да Беластоку з сотнямі іншых жыхароў гораду ў таварным цягніку, а далей, прадаўши ровар, які былі захаплі з сабой, — у пасажырскім.

Усходняя Прусія

Праз Усходнюю Прусію прыйшлося перрабірацца дзесяць месяцаў. Жахлівы гэта быў час. Не зьбіралася яго апісваць у гэтых успамінах. Былі гэта апошнія дзесяць месяцаў вайны, а пра вайну беларусы наслухаліся болей як трэба на працягу апошняга паўвеку. Але перажыла я гэты час у дзяцінстве, а съветапогляд чалавека ў вялікай ступені фармуеца якраз у першыя гады жыцця. І таму ўспаміны мае былі б, магчыма, незразумелымі бяз гэтай часткі майго жыцця, між ліпенем 1944 году і траўнем 1945-га.

Апынуўшыся ва Ўсходняй Прусіі, восьмігадовому дзіцяці цяжка было ўявіць, што дадому ня вернемся. Магчыма, і бацькі не ўяўлялі сабе, якім доўгім будзе выгнаныне. Шмат пазней, калі ім прыйшлося выбіраць краіну, дзе асяліцца настала, дык выбралі Францыю, бо адтуль, як тады казаў тата, «і пяшком можна будзе вярнуцца дадому». Дасюль шкадую, што тата не дачакаўся кароткага пэрыяду Адраджэння на пачатку дзесяцістых гадоў, калі брат і я зноў пабачылі Беларусь.

Савецкія самалёты бамбуюць

Пасьля шасьцімесячнага побыту ва Ўсходняй Прусіі ў сярэдзіне зімы мы зноў пачулі гарматы фронту. Уесь пасёлак Данельс, дзе тата працеваў, сьпешна выбраўся ў дарогу. Была гэта халодная зімовая ноч. Маме і дзецям знайшлося месца на возе разам зь іншымі жанчынамі, а тата ішоў за возам пехатою. З сабою мелі адну малую валізачку з дрэва, куды бацькі ўкінулі крыху сала з парсючка, якога самі былі выгадавалі на зіму.

Так мы «даехалі» да пустой хаткі над Балтыйскім морам, дваццаць пяць кіляметраў на поўнач ад Піляў, дзе і затрымаліся.

Наш побыт там падаўся мне доўгім і непрыемным. Жыло нас зь дзясятак у адным пакойчыку, разам зь вельмі няверлівымі немцамі. Мора было шумнае і страшнае. Заўсёды дзьмуў вечер. Часта былі чуткі пра караблі ўцекачоў, якія траплялі на міны ды танулі. Аднаго разу сказаў тату ісьці на пляж закопваць трупы людзей, якіх мора прынесла на бераг. Некалькі дзён хадзілі людзі іх закопваць. Расказваў тата, што былі гэта маладыя жанчыны, сотні маладых жанчын.

Неўзабаве савецкія самалёты пачалі бамбоваць вёску. Гэтым разам месца на возе нам не было. Вырашылі бегчы ўздоўж пляжу ў бок Піляў.

Беглі цэлы дзень. Савецкія самалёты шмат разоў прыляталі — стралялі ў нас. Кідаліся мы на пясок. Мама пад сабой хавала сястрычку, тата стараўся пад сябе скаваць мяне і Лёніка. Кулі падалі напроту між нашымі пальцамі. Дзякаваць Богу, ніводная ня трапіла. За намі

пачаў гарэць пляж. Тата сказаў, што, напэўна, гараць людзі ў акопах.

Позна вечарам мы дабеглі да нейкай рачулкі. Трэба было скіроўвацца ў лес, які стаяў уздоўж пляжу. За намі ўсё гарэла. Але мы, дзецы, дaleй папросту не маглі стаяць на нагах. Мама зайшла з Прадслаўкай у нейкую хату, поўную салдатаў, каб папрасіць дазволу пераначаваць на вэрандзе. Дазвол атрымала, але калі выйшла па нас, мы стоячы ўжо спалі, а Лёніка нідзе не было відаць. Пачалі клікаць. Мама — у плач. А кругом нас ноч, нічагусенькі не відаць, толькі за намі пажар. Тут сталася нешта незразумелае. Раптам убачылі чалавека, здаецца, ва ўніформе, які нам сказаў на нейкай славянскай мове, што дзіцё бачыў на дарозе. Тата пабег у той бок, і хутка ўбачыў Лёніка, які спаў стоячы, абняўшы дрэва.

Назаўтра дайшлі да Піляў. У порце нейкая баржа перавозіла людзей на другі бок вады, на паўвыспу ўздоўж мора, між Піляў і Данцыгам. Але было столькі людзей, што ня мелі ніякай надзеі туды трапіць. Удалося гэта толькі на другі дзень.

Выратавальны карабель

Ізноў два тыдні ішлі на Захад, разам з сотнямі тысяч людзей. Так мы дайшлі да Віслы. Тут, не атрымаўшы пропуску на баржу (пропускаў чужынцам не давалі), зразумелі, што скончылася нашае выпрабаванье. Мы паваліліся на мокрай зямлі й заснулі. Нават не было ўжо волі і жыць. Тым часам у даўжэзнай чарзе людзі чакалі, пакуль іх уратуюць. Ледзь пачало віднець, падышоў да нас нейкі жаўнер і спытаўся, колькі нас. Тата адказаў, што пяцёра, і

зноў заснуў. Празь дзясятак хвілін жаўнер вярнуўся і загадаў: «Хадзеце!» Узяў тату за руку, сказаў накрыць чымсьці галаву, каб не было відаць, што мужчына, і павёў нас на самы пачатак чаргі, на баржу. Заплылі мы шчасльіва на паўвыспу Гэль, наспраць Гдыні. Там ужо былі толькі руіны.

Кожны дзень бачылі, як савецкія самалёты бамбавалі ў сонечныя дні караблі ў порце. Не было сэнсу варушыцца.

Нарэшце дачакаліся пахмурнага дня. Вырашылі ісці ў порт. Там ужо былі тысячы людзей, якія чакалі магчымасці зъехаць. Маме паказалі дарогу да карабля, які зъбіраў жанчын зь дзецьмі. Мама не пайшла бяз таты. Раптоўна прыйшло ёй у галаву ўлэзыці з Прадслаўкай на кладку, якая вяла да лодак. За ёю палезылі і мы зь Лёнікам, а за намі тата, у кажушку і з той маленъкай валізачкай на плечуку, нібы прабак нямецкай дамы. Тут трэба сказаць, што маму можна было прыняць за даму. Тоненъкай, у чорным плюшавым паліто і капялюшыку, хаця і ў дзюровых ботах, ішла ўзъняўшы галаву, як бы ёй і належала павага жаўнеру. Зъбянтэжаныя, вартайнікі аддавалі чэсць жанчыне. І так мы дайшлі — апошня — на апошнюю лодку, якая адвозіла людзей на вялікі карабель, і поўны параненых салдатаў.

Там знайшлі месца ў калідоры. Стараліся, каб ніхто нас ня бачыў і ня чую. Дзесь а поўначы мэдсёстры між сабою казалі, што выбух, які нядайна чулі, гэта быў той карабель зь дзецьмі і жанчынамі, на які высыпалі маму. Хоць плыў ён за нашым, трапіў на міну і ўзорваўся. Загінулі трох тысячы жанчын і дзяцей.

Данія — наш першы прытулак

Нас хочуць выслаць з Даніі. — Лекары адмаўляюца лячыць дзяцей. — Съмерць Прадславы. — Добрая мэдсястра Тантэ Гэдвіг. — Чаму крычаў Лёнік. — Я адвучылася гуляць у лялькі. — «Лявоніха» перад чужынцамі. — Сям'я Расмусэн. — Год у Капэнгагене. — Тата перакладае Андерсэна. — ІІчасьце вяртання

Нас хочуць выслаць з Даніі

Першай нармальнай краінай, куды мы дабраліся праз замінаванае Балтыйскае мора за некалькі дзён перад канцом вайны, у красавіку 1945 году, была Данія. Памятаю да сёньня тую раніцу, калі першы раз убачыла з карабля не-зруйнаваны прыгожы горад з зялёнымі дахамі. Гэта быў Капэнгаген. Свяціла сонца, мора было ўсё ў сініне. Выглядала ўсё неяк нерэальна, як у казцы.

Калі ўвайшлі ў порт, нас пасадзілі на цягнік і разам з немцамі зьбіralіся везьці назад у Нямеччыну. Хто мы — ніхто нас не пытаўся. Для Даніі ўсе мы былі няпрошанымі гас্তыяmi, якіх трэба было як найхутчэй пазбавіцца.

Лекары адмаўляюца лячыць дзяцей

Пасьля пары тыдняў ваганьня адвезьлі нас усё ж не ў Нямеччыну, а ў лягер уцекачоў зь Нямеччыны, былуу ваеннную базу Гэвэльтэ.

Пасьля цяжкіх умоваў жыцьця апошніх месяцаў многія людзі пачалі хварэць, і шпіталь хутка напоўніўся дзецьмі. Дацкія лекары адмовіліся лячыць «ворагаў», і дзеці пачалі паміраць, папросту дзясяткамі кожны дзень. Прадслава, Лёнік і я таксама захварэлі.

Съмерць Прадславы

Я ляжала ў шпіталі ў тым самым ложку, што сястрычка Прадслава. 26 траўня яна памерла.

Добрая мэдсястра Тантэ Гэдвіг

Толькі калі бацькі даведаліся, што ўцекачоў з іншых краінаў пачалі вывозіць у другі лягер, удалося проста скрасыці ноччу цяжкаворага Лёніка (я ўжо была з бацькамі) і пакінуць Гэвэльтэ.

У другім нашым дацкім лягерах, які зваўся Брэмэрсвольд, было каля паўтары сотні ўцекачоў, пераважна з балтыйскіх краінаў, Украіны і Польшчы. Шмат было параненых, хворых. Усіх даглядала цудоўная мэдсястра, Гэдвіг Фрыгор, якую мы называлі Тантэ Гэдвіг — цётка Гэдвіг. Тады яшчэ быў моцна хворы мой васьмігадовы брацік Лёнік. Мама насыла яго на руках, бо ня мог хадзіць. Тантэ Гэдвіг спатрэбілася некалькі тыдняў, каб яго вылечыць.

Чаму крычаў Лёнік

Памятаю, як аднаго дня раптам пачулі Лёнікаў крык. Крычаў ён на ўвесь голас... Мы думалі, што яго ўкусіла пчала. Але калі да яго прыбеглі, аказалася, што ён першы раз змог падняцца ды стаць на ногі, і крычаў з радасці.

Я адвучылася гуляць у лялькі

З таго часу Тантэ Гэдвіг да сваёй съмерці ў 1960 годзе была нашай блізкай прыяцелькай. Памятаю, як з Брэмэрсвольду завезла мяне на ровары ў краму ў суседні гарадок, каб купіць мне сукенку. Дасюль мы толькі мелі адзежу, у якой выехалі з Баранавічаў... Таксама ад Тантэ Гэдвіг мы атрымалі нашыя (мабыць, першыя ў жыцьці) калядныя падарункі. Лёнік — сама-лёнік, а я — прыгожую лялечку. Памятаю, колькі часу я правяла, з захапленнем гледзячы на туую ляльку... Гуляць, праўда, за вайну адвучылася, ня ўмела.

У наступныя гады Тантэ Гэдвіг пазнаёміла мяне з усёй сваёй сям'ёй. Да сёньняшняга дня пляменьнікі і пляменьніцы Тантэ Гэдвіг, якім ужо ўсім пад семдзесят гадоў, лічаць мяне часткай сваёй сям'і, а я іх люблю як братоў і сестраў.

«Лягоніха» перад чужынцамі

Але вярнуся ў Брэмэрсвольд, дзе мне давялося першы раз прадстаўляць Беларусь перад чужынцамі. Шматнацыянальная грамада вырашила наладзіць канцэрт народных танцаў і съпеваў. Пратанцавала я там — сола! — «Лягоніху», і так добра гэта ў мяне выйшла, што згадзілася прадэкламаваць яшчэ і верш «Слуцкія ткачыхі». Вось толькі перад поўнай заляй зынклі ў мяне з памяці «Ткачыхі» — і спатрэбілася дапамога таты, каб давесьці да канца гэтае выступленне...

Сям'я Расмусэн

З Брэмэрсвольду нас перавезьлі ў курортны гарадок Скодсбарг на поўнач ад Капэнгагену і

пасялілі ў перадваенным гатэлі ў адным пакой-чыку з украінскай сям'ёй. Там я пазнаёмілася з маёй другой дацкай сям'ёй — Хрыстынай, Эляй і Аннай Расмусэн. Яны мяне ня толькі навучылі гаварыць па-дацку, але і паказалі, якая шчасльвая можа быць штодзёншчына, калі людзі любяць адно аднаго, калі яны талерантныя, добразычлівыя і ветлівыя.

За шэсцьць месяцаў, якія я правяла ў сям'і Расмусенаў у маленьком гарадку Аўгустэнборгу, на поўдні Ютляндыі, я ня чула ніводнай сваркі, ніводнага няветлівага слова. Багатымі яны не былі, але былі даволі шчодрыя, каб дзяліць тое, што мелі, з чужым дзіцём. Калі я іх зноў адведала ў 1954 годзе, я спыталася тады ўжо старэньюю фру Расмусэн, як я могу ёй адудзячыцца за ўсё, што яна для мяне зрабіла. Яна мне адказала: «Калісь зрабі і ты тое самае».

Праз гадоў трывала пяць прыпомніліся мне гэтые слова, калі давялося стварыць Канадзкі фонд дапамогі ахвярам Чарнобылю ў Беларусі. А калі канадцам здавалася, што беларускім дзеткам можа быць цяжка вяртацца ў Беларусь пасля адпачынку ў Канадзе, я ім расказвала пра мой дацкі досьвед. Пасля цудоўных побытаў у Аўгустэнборгу я з радасцю вярталася ў лягер, бо там чакалі мяне бацькі і Лёнік, якія былі для мяне найдаражэйшымі людзьмі ў съвеце. У тым веку нават не прыходзіла мне ў галаву парыноўваць умовы жыцьця ва ўцякацкім лягеры з умовамі ў Аўгустэнборгу.

Год у Капэнгагене

Апошні год у Даніі мы жылі ў Капэнгагене, у вялізным лягеры Клевэрмаркет. Тата працаў па сваёй прафесіі, я хадзіла ў дацкую школу

лу — была адзінным дзіцём у лягеры, якое дас-
таткова добра ведала дацкую мову, каб хадзіць
у мясцовую школу. Тады ўжо здала пасъпахо-
ва іспыт у сярэднюю школу. Моцна любіла маю-
настаўніцу, фрэken Босэ, зь якою доўгія гады
пасъля перапісвалася.

Здаецца, у тым часе тата наладзіў контакт зь
Міколам Абрамчыкам, дзякуючы старанням
якога беларуская грамада ў 1948 годзе змагла
пераехаць у Францыю. Тата быў старшынём бе-
ларускай грамады ў Даніі.

Тата перакладае Андэрсена

Апрача грамадзкае і палітычнае працы, тата
перакладаў на беларускую мову казкі Андэрсэ-
на, працаваў над дацка-беларускім слоўнікам і
вельмі цікавіўся самай краінай — быў захоп-
лены яе дабрабытам у такі цяжкі паваенны час.
Часта пра гэта разважаў — з думкай, як пры-
стасаваць да Беларусі дацкі досьвед. Як малень-
кая краіна, безь ніякіх прыродных багацьцяў
(тады яшчэ не знайшлі нафты ў Катэгаце), ста-
лася такой заможнай дзяржавай? Думаю, што
пытаньне гэтае актуальнае і сённяня.

Шчасьце вяртання

Тры гады, праведзеныя ў Даніі, я і дасюль
прывімінаю з удзячнасцю. У гэтай першай
краіне, якую я пазнала пасъля ваеннай заві-
рухі, я чулася добра і была шчаслівая. Жыць-
цё ў Францыі, дзе я правяла наступныя адзінац-
цаць гадоў, было нашмат цяжэйшым, хоць так-
сама шмат заўдзячаю гэтай краіне. Там я скон-
чыла навуку, здабыла веды, якія пасъля моцна
спатрэбіліся ў жыцьці. Выйшаўши замуж, я
выехала ў Гішпанію. А дзесяць гадоў пазней

пераехалі з мужам Янкам і дзьвюма дачушкамі
ў Канаду.

З кожнай з гэтых краінаў я зжылася. Калі
цяпер адведваю Капэнгаген, Парыж ці Мадрыд,
маю ўражанье, што вяртаюся ў сваю вёску.

Але адначасна заўсёды сумавала па Беларусі.
Я заўсёды адчувала недахоп нечага істотнага,
неабходнага. Толькі калі вярнулася ў Беларусь
у 1992 годзе, пазнала тое бясконцае, стопрацэн-
товае, амаль фізычнае, шчасьце, якое толькі раз
перажыла перад тым — гэта калі нарадзіла ў
Мадрыдзе маю першую дачушку Ганю.

Мой род

Засульле і Ішкалдзь. — Наказ бабулі Эвэліны. — Талент бабулі Вольгі. — Татава Вільня. — «Птушкі шчасьця». — «Страчанае пакаленне» ХХ стагодзьдзя. — Брат Лявон

Засульле і Ішкалдзь

Усе мае квэбэцкія сябры ведаюць, калі ў адкуль з Францыі прыехалі ў Канаду іхныя продкі. Адна сяброўка ведае нават, зь якой па-рафіі ў Парыжы прыехаў ейны продак у 1689 годзе... Усе архівы тут захаваліся, ніхто іх не вывозіў у іншыя краіны. Святыняў ніхто не руйнаваў. Стагодзьдзямі ніхто не ваяваў на гэтай зямлі.

Я ведаю пра маіх дзядоў толькі тое, што памяталі мае бацькі. У Засульлі, адкуль паходзіць сям'я Шыманцоў, у савецкі час узарвалі царкву. З касьцёлу ў Ішкалдзі, адкуль паходзіць моя мама, архіў вывезлы.

Засульле я добра памятаю, хаця было мне толькі пяць годзікаў, калі бацькі перабраліся з Засульля ў Баранавічы. З братам адведалі мы дзедаву хату ў 1992 годзе.

Наказ бабулі Эвэліны

У Ішкалдзі я ніколі не была. Але мама часта рассказала пра цудоўны стары касьцёл, які быў у цэнтры жыцьця гэтага прыгожага мястэчка, калі яна была малая. Мой дзед па маме, Язэп

Пашкевіч, у сорак гадоў ажаніўся другі раз — з шаснаццацігадовай дзяўчынай з-пад Міра, Эвэлінай Вільчицкай. Жылі яны шчасліва. Мелі пяцёра дзетак, дзьве дзяўчынкі і трох хлопчыкі. Наймалодшы, Альберт, быў яшчэ немаўляткам, калі бацька памёр ад «гішпанкі». Маладой удаве Эвэліне жыцьцё сталася вельмі цяжкім. Неўзабаве захварэла і яна — праўдападобна, на сухоты. Апошняе, што сказала перад смерцю найстарэйшай дачцэ Эвэліне, маёй маме, — гэта каб ішла вучыцца.

Мама любіла расказваць пра герайчныя гады, калі выконвала гэты запавет. Дзякуючы дапамозе братоў, цяжкай працы і сваёй упартасці яна скончыла гандлёвую школу ў Баранавічах і дапамагла здабыць сярэднюю адукацыю брату Альберту, які пазней вывучыўся на архітэктара. Маміну сястру, цётку Ганку, яшчэ паспела пабачыць у 1992 годзе. Моцна яна тады плакала, трываючы ў руках намаліянны татам партрэт сястры, маёй мамы, якой ужо не пабачыла.

Талент бабулі Вольгі

Пра татаву сям'ю ведаю крыху болей. Адзін прадзед быў у XIX стагодзьдзі сялянскім адваткам і бараніў у судах людзей, пакрыўджаных памешчыкамі. Ён пазней стаўся засульскім войтам. Моцна любіў коней. Здаецца, ягоны сын, татаў дзед Васіль, быў сакратаром у нейкага генэрала, пазнаёміўся і ажаніўся зь нямецкай настаўніцай генэральскіх дзяцей.

Казалі, што маёй пррабабцы было вельмі цяжка прызвычаіцца да вясковага жыцьця ў Засульлі. Дзед мой, Аляксандар Шыманец, працаваў на будоўлі чыгуначных паравозаў у Рызе,

дзе і нарадзіўся ў 1911 годзе мой тата. Бабуля, прыгажуня Вольга, была адной з чатырох дачок майстра-сталаляра Пахома, які рабіў брычкі ў Негарэлым. Наймалодшая сястра, Гэлька, выйшла замуж за амерыканца і выехала ў троццатых гадах у Злучаныя Штаты.

Дзед і бабуля Пахомы ў 1938 годзе «зыніклі». Пра Курапаты тата ня ведаў (памёр ён у 1977 годзе), але моцна падазраваў, што дзядоў расстралялі. Калі ў 1939 годзе здолеў нарэшце добрацца ў Негарэлае, каб іх адведаць (перад вайной гэта было немагчыма, бо між Засульлем і Негарэлым праходзіла польска-савецкая мяжа), знайшоў толькі забітую дошкамі пустую хату Пахомаў.

Мой дзед Аляксандар і бабуля Вольга былі здольнымі й працавітымі людзьмі, хаця зямлі мелі няшмат. Пасьля вяртання ў Засульле ў 1919 годзе пачалі адбудоўваць занядбаную гаспадарку. У 1930 годзе дзед пабудаваў новую хату зь дэзвюма спальнямі. Перад вокнамі быў агарод, поўны кветак, а між агародам і вуліцай — сад.

Бабуля была добрай краўчыхай. Мела заўсёды некалькі вучаніц. Шыла яна вельмі прыгожа. Прывадваеца мне сукенка з чорнага шоўку, з надта ж складанымі дэталямі, якія мяне моцна ўразілі. Між іншым, у Даніі і мая мама таксама пачала шыць. Дый і ў мяне гэта калісьці нядрэнна атрымлівалася, калі ня мела грошай купляць новае адзеньне. Але бабулін талент найболыш яскрава праявіўся ў маёй дачкі — матэматыка Ганны.

Татава Вільня

Дзяцей сваіх дзед Аляксандар і бабуля Вольга паслалі вучыцца: тату — у Віленскую тэхнічную школу, якую ён скончыў на «выдатна», а дачок — на курсы садоўніцтва. Пра навуку ў Вільні тата падрабязна расказвае ў сваіх успамінах, надыктуваных у пачатку сямідзясятых гадоў. Да канца жыцця памятаў ён кожны віленскі завулак, кожны архітэктурны помнік, назоў кожнай вуліцы.

Вучыўся тата на інжынэра-электрыка, а маўрыў пра мастацтва. Лёсы нашыя ў гэтым сэнсе вельмі падобныя. Ён таксама чакаў пенсіі, з надзеяй, што нарэшце зможа зноў узяцца за пэндзлі. На жаль, дадзена яму на гэта было толькі шэсць гадоў. Памёр у 66 гадоў, намаляваўшы толькі крыху больш за сотню палотнаў.

«Птушкі шчасця»

Тата з мамай пазнаёміліся ў Стоўпцах, на прадстаўленні «Птушкі шчасця». У сваіх успамінах тата прывадвае, як моцна яго ўразіла мама, калі першы раз яе пабачыў. Пажаніліся яны ў Стоўпцах у чэрвені 1935 году. Шмат прыйшлося ім тады перажыць, таму што, як у песні Шалковіча, мама была каталічка, а тата — праваслаўны.

Гэта, аднак, не было апошнім выпрабаваннем у іхным жыцці. Цяжка сабе ўяўіць, што яны перажылі падчас страшнай дарогі на Захад з маленъкімі дзецьмі.

«Страчанае пакален'не» XX стагодзьдзя

На эміграцыі тата заўсёды працеваў паводле сваёй прафесіі, але ён ніколі не спрабаваў да-

магчыся кар'еры, якая адпавядала б ягоным ведам і здольнасцям. Беларускае жыцьцё для яго было нашмат важнейшым, і прысьвячаў ён яму ўесь свой час. Ён пабудаваў уласнымі рукамі сямейны дом каля Парыжу, пра што я распавяду падрабязна. У апошнія гады свайго жыцьця меў шмат радасці і задавальнення з мастацтва.

Як і бальшыня нашай съядомай інтэлігэнцыі, належало ён да таго «страчанага пакаленія» ХХ стагодзьдзя, якое дзеля чужой волі мусіла пакінуць бацькаўшчыну, пазбаўляючы яе такіх патрэбных ёй сыноў і дачок.

Брат Лявон

Татавы тэхнічныя здольнасці пераняў мой малодшы брат Лявон. Як і для таты, электрыка (да якой пазней дадалася электроніка), будоўля, усе віды энэргетыкі ня маюць для Лявона сакрэтаў. Брат займаў адказныя пасады, кіраваў аддзелам у вялікай французскай фірме. Апошнія гады перад пэнсіяй працаваў у Беларусі, узнічальваў эўрапейскае энэргетычнае прадстаўніцтва ў Менску. Спадзяюся, пра гэта сам раскажа некалі ў сваіх успамінах.

Зъ беларускага жыцьця ў Парыжы

Францускі контракт. — Нас сустракае Рыдлеўскі. — Гатэль на высіпе Ля Гранд Жат. — Я павінна быць найлепшай вучаніцай. — Капліца пад Сэн-Сюльпіс. — Вучуся граць на піяніна. — Я выбіраю замежныя мовы. — Будынак у сквэры Манталён. — Прамовы Міколы Абрамчыка. — Баль у вэтэранаў. — Першае спатканьне зь Янкам Сурвілам. — Тата робіць маркі БНР. — Газэта «За волю»

Францускі контракт

Наша сям'я прыехала ў Францыю 12 красавіка 1948 году, па праграме эміграцыі ўцекачоў — з краінаў, дзе яны апынуліся падчас ці пасыля Другой усясьветнай вайны, у краіны сталага пасялення. Пражыўшы трэх гады ў Данії, куды нас закінуў лёс у траўні 1945 году, мы былі змушаныя пакінуць гэту цудоўную краіну, таму што яна ня мела магчымасці прыняць сотні тысяч людзей, якія тым ці іншым способам туды дабраліся, уцікаючы ад вайны ды бальшавіцкай пагрозы.

Францыі тады якраз патрабаваліся работнікі, і, каб не аддаляцца ад Беларусі, бацькі вынашли эміграваць туды, разам з бальшынёй беларускіх уцекачоў у Даніі.

Усе мы прыехалі ў Францыю з контрактамі працы на фэрмах. Паколькі ў Францыі не хапала рабочых у галіне сельскай гаспадаркі,

імігранты мусілі згадзіцца адбыць контракт на вёсцы перш як шукаць іншай працы. Такі контракт падпісаў і тата, і мы былі гатовыя, прыехаўшы ў Францыю, пасяліцца недалёка ад Макон-сюр-Сон, у цудоўнай французскай правінцыі Бургонь, куды нас выправілі.

Але выйшла непаразуменіне. Фэрмэр прасіў сям'ю рабочых, а не гараджанаў, ды да таго з малымі дзецьмі. Пабачыўшы нас, перапалохаяўся. Гэта дало тату надзею, што мо як зможа адразу перабрацца ў Парыж, дзе ўжо была вялікая беларуская грамада. Прапанаваў фэрмэру паехаць у адміністрацыю. Там паказаў свае дыплёмы і запэўніў, што ня будзе дамагацца працы ў фэрмэра, калі той не жадае яго прыняць. Вось так мы і атрымалі дазвол перабрацца ў Парыж.

Нас сустракае Рыдлеўскі

У Парыжы нас спаткаў Лявон Рыдлеўскі. Завёз нас на вуліцу дэ Гравіе, 65, дзе тады жыў Прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык з жонкай Нінай. Мы ведалі Міколу Абрамчыку яшчэ з Даніі, куды ён некалькі разоў да нас прыяжджаў. Але заапекаваўся намі інжынэр Рыдлеўскі. Памятаю ягоную ветлівую ўсьмешку. Дагэтуль маю ў альбоме некалькі здымкаў з таго першага дня ў Парыжы: ня ведаючы, як малых пазабаўляць, завёў нас у «фотаматон» (аўтаматычны фатаграфічны кіёск), і зрабілі мы там сэрыю партрэтав.

Як я даведалася крыху пазней, беларусы ў Парыжы тады жылі ў чатырох месцах.

Частка жыла на слайнай высьпе Ля Гранд Жат, якую паўстагодзьдзя раней малявалі імпрэсіяністы. Безумоўна, не выглядала яна

пасъля вайны так прыгожа, як на пачатку стагодзьдзя, але ўсё ж месца было цудоўнае. Другая частка беларусаў жыла на поўначы Парыжу, недалёка ад Маршэ-о-Пюс. Называлі мы гэтае месца Кліньянкур, паводле назвы апошняй станцыі на лініі метро, якой туды ехалі. Жылі беларусы таксама на вуліцы Бацарыс, у 19-й акрузе французскай сталіцы, і на вуліцы Гамбэта, у 11-й акрузе.

Гатэль на высьпе Ля Гранд Жат

Спадар Рыдлеўскі завёз нас на выспу Ля Гранд Жат, дзе мы пасяліліся ў адным маленькім пакойчыку старога перадваеннага гатэлю. Толькі пад восень перабраліся ў два пакойчыкі, дзе і жылі, пакуль не купілі кавалка зямлі і не пачалі будаваць сваю хату ў 1952 годзе.

Адзін з пакойчыкаў, тры на тры мэтры, быў нашай становай, заўсёды поўнай сяброў, і працоўнай, дзе дзеці рабілі вечарамі школьнія заданьні, а тата даваў лекцыі матэматыкі ды фізыкі хлопцам, якія стараліся прадаўжаць навуку, перарваную вайною. Гэта была таксама спальня бацькоў. Другі пакойчык такой жа плошчы быў спальнай дзяцей і кухні. Там стаяла і маміна швейная машына, на якой яна старалася падзарабіць пару грошаў, бо тата заробляў вельмі мала ў маленъкім атэлье, дзе рамантаваў маторы.

У тыя гады выспа Ля Гранд Жат была месцам, дзе жылі бедныя эмігранты. Дзіўна, але сёньня гэта адзін з найбольш прэстыжных раёнаў Парыжу. Зусім нядайна тут набыў кватэру прэзыдэнт Францыі Сарказі.

Я павінна быць найлепшай вучаніцай

З братам адразу пачалі хадзіць у пачатковую школу, за два кварталы ад нашай вуліцы, хаця я ўжо тады здала экзамэн у сярэднюю школу ў Даніі. Але ж трэба было неяк навучыцца французскай мове. Пасылья перайшлі — Лёнік у тэхнічную школу ў Сюрэн, а я ў гімназію для дзяўчат у Нёі. Гэта была прыватная школа, бо ў Нёі тады не існавала сярэдняй публічнай школы для дзяўчат. Каб атрымаць для мяне нейкую палёгку з аплатай, тата з спадаром Рыдлеўскім мусілі паабязаць, што я ня толькі здам экзамены, але і буду найлепшай вучаніцай, прыкладам для іншых дзяўчатаў. Шмат я напераймалася падчас наступных сямі гадоў, каб хаця быць на вышыні ды ня страціць стыпэндыі.

У сярэдняй школе я заўсёды мела шмат сябровак, зь некоторымі яшчэ цяпер сябровую. Іншыя перадусім цанілі тое, што я добра вучылася ды магла ім памагчы. Часта запрашалі дахаты на абед. Жылі яны ўсе ў цудоўных дамах, да стала падавалі служанкі. Але ніколі мне не прыйшло ў галаву парашунаць іхныя ўмовы жыцьця з нашымі. Ніколі не ўважала сябе горшай ці бяднейшай за іх. Наадварот, жыцьцё нашае было напамат цікавейшае.

Капліца пад Сэн-Сюльпіс

Кожную нядзелю сям'ёй мы ездзілі на службу да айца Льва Гарошкі, у капліцы пад касьцёлам Сэн-Сюльпіс. Там звычайна зьбіралася шмат людзей, ня толькі ўніятаў, якіх было ў Парыжы вельмі мала, але і праваслаўных, і каталікоў. Веравызнанье нас не разъдзяляла, зъяжджаліся мы ўсе, таму што служба была беларуская. Ніна і Вера зь сям'і Дышлюкоў вель-

мі прыгожа съпявалі падчас службаў. Калі першы раз прыйшлі ў капліцу і пачалі съпяваць, не папярэдзіўшы айца Льва, дык ён ледзь не самлеў, а ўсе прысутныя былі захопленыя.

Пасылья службы звычайна ўсе разам накіроўваліся ў бок мэтро «Сэўр-Бабілён», пасылья чаго наша сям'я ішла пешкі ў нейкі музэй — найчасцей Люёр, дзе праводзіла рэшту дня. Часам арганізоўвалі экспурсіі па Парыжы разам зь іншымі суродзічамі. Часта ішлі дахаты па Элізэйскіх палях, захапляючыся па дарозе паркам Цюльры, пляцам Канкорд, Гран Пале, Трыюмфальной аркай ды іншымі славутымі мясцінамі Парыжу.

Вучуся граць на піяніне

З братам Лявонам ездзілі на курсы беларускай мовы да спадарыні Абрамчык і на курсы рэлігіі да айца Льва. Я таксама вучылася граць на піяніне ў старэнкай настаўніцы ў Аржантэй. Трэба было аўтобусам гадзіну ехаць туды і гадзіну назад, дый задавальненіня ад піяніна было мала, бо не было на чым практыкавацца. Але ў Даніі і Лёнік і я вучыліся граць два гады, бацькі прыкладалі вялікія намаганыні, каб даць нам гэтую магчымасць, таму думалася, што неяк трэба прадаўжаць. Толькі як пайшла ў гімназію, перастала ездзіць у Аржантэй, бо зашмат гэта займала часу. Яшчэ цяпер з удзячнасцю прыпамінаю ўсё, што бацькі зрабілі, каб дзецям даць магчымасць «людзьмі стацца»...

Я выбіраю замежныя мовы

У Францыі я здабыла вышэйшую адукацыю. Спачатку год правучылася ў Вышэйшай мастацкай школе, а пасылья перайшла ў Сарбону,

на гуманітарны факультэт. Выбрала мовы — ангельскую і скандынаўскую.

Сарбона тады яшчэ мясьцілася ў гістарычным будынку XVII стагодзьдзя. Будынак для тысяч студэнтаў, якія там вучыліся, быў зацесны. На лекцыі трэба было прыходзіць загадзя і становіцца ў чаргу ля дэзвярэй аўдыторыі, каб захапіць сядзячае месца. Калі ў бібліятэцы не было месца, то студэнты між лекцыямі ішлі вучыцца ў бліжэйшыя кавярні.

Мая асабістая сітуацыя была яшчэ больш складанай, бо я, як чужынка, ня мела права на стыпэндыю. Жыла ў бацькоў, трох гадзіны кожны дзень марнавала на транспарт. Каб аплачваць цягнік і выдаткі на навуку, летам, а таксама ў суботы і нядзелі я працавала ў краме сувеніраў, дзе і практыковалася ў мовах. Але падрабязна пра Сарбону — крыху пазыней.

У Францыі я пражыла адзінаццать гадоў, пакуль ня выйшла замуж і не перабралася ў Мадрыд. Бацькі мае жылі там да канца свайго жыцця — тата памёр у 1977 годзе, мама ў 1994-м. Да канца жыцця яны так і не прынялі францускага грамадзянства. Да канца жыцця ня трацілі надзеі вярнуцца дадому... Цяпер у бацькоўскай хаце живе мой брат Лёнік зъ сям'ёй.

Будынак у сквэрэ Манталён

Галоўным месцам спатканья для беларусаў у Парыжы быў прафсаюзны будынак Французскай канфэдэрацыі хрысьціянскіх работнікаў, у сквэрэ Манталён. Там адбываліся і выставы, і зборкі, і ўрачыстыя сівяткаваныні нашай грамады.

Першы раз мы туды прыехалі ў 1948 годзе

— здаецца, на сівяткаваньне праваслаўнага Вялікадня. Было там шмат людзей, і памятаю, што спаткалі нас з кветкамі. Перадаў іх Арсень Монід. Быў там і Міхась Наўмовіч, які тады вучыўся ў Вышэйшай мастацкай школе, і пэўна ж, усе іншыя беларускія парыжане. Хоць мы іх тады яшчэ ня ведалі, вельмі было прыемна ў вялікай беларускай сям'і.

Прамовы Міколы Абрамчыка

На наступным спатканьні тата расказаў пра наша жыццё ў Даніі. Памятаю, як прыгожа гаварыў. Між іншым, таксама заўсёды захаплялася выступленнямі Міколы Абрамчыка, які быў выдатным прамоўцам. Слухалі яго пасъля кожнага ягонага падарожжа па съвеце, у tym ліку і ў далёкую Амэрыку. Яшчэ цяпер памятаю, як ён расказваў, як хутка амэрыканцы будуюць дамы, ды дзівіўся аб'ёмам амэрыканскіх газэтаў.

У прафсаюзным доме сівяткавалі мы кожны год 25 Сакавіка і адзначалі Слуцкае паўстанье. Пасъля дакладу на тэму дня быў звычайна канцэрт, выступалі зь вершамі, сіпяваў Віктар Жаўняровіч. Падросшы, я часам вяла гэтыя сівяткаваныні.

У Нёі мы вышылі шмат народных касцюмаў. Вышывалі іх для студэнтаў у Лювэне, для сябе, для паказу на міжнародных выставах. Ініцыятыва была Ніны Абрамчык, я малявала ўзоры, вышывалі мама, Ніна, Валя Кавалеўская і я. Шмат гадоў пасъля пабачыла ў Канадзе вышываную кашуллю з узорам, які я была прыдумала ў свае дванаццаты гадоў у Парыжы.

Баль у вэтэранаў

З айцом Львом хадзілі на кангрэсы, дзе трэба было трymаць беларускі съяг, а часам і прамовіць пару словаў па-француску. Аднойчы Міхасю Наўмовічу трэба было пайсьці на зборку Міжнароднай асацыяцыі вэтэранаў, якая арганізавала супольны баль. Міхась быў заняты і папрасіў, каб пайшла я. Было даволі камічна бачыць на паседжаныні сівых вэтэранаў шаснаццацігадовае дзяўчо... Але адбыла павіннасць, і беларусы ўзялі ўдзел у імпрэзе. Я ўжо ведала добра францускую мову, і даводзілася рабіць даволі шмат речак, якія звычайна ў такім веку ня робяцца. Прыкладам, запаўняла просьбы на выезд у Амэрыку ці Канаду і падатковыя дэкларацыі, вадзіла новапрыехалых у гарадзкі камісарыят рэгістрацца, а каму было трэба — да лекара ці ў шпіталь. Не магу сказаць, што рабіла гэта зь вялікай прыемнасцю, але тады не было прынята адмаўляць каму-колечы ў помачы.

Першае спатканыне зь Янкам Сурвілам

Адным з найбольш прыемных успамінаў з таго часу быў Усясьветны зъезд беларускай эміграцыі, які адбыўся ў каstryчніку 1948 году ў Парыжы. Прыймны ўспамін, бо на гэтым зъезідзе я ўпершыню пабачыла майго будучага мужа, Янку Сурвілу. Зъехалася тады беларуская дзейная эміграцыя зь Нямеччыны, Англіі, Бэльгіі, Францыі. Гэта было яшчэ перад масавым выездам беларусаў за акіян.

Я прышпільвала людзям беларускія съяжкі, а яны мне за гэта клалі на талерку некалькі франкаў на аплату выдаткаў, звязаных зь зъездам. Кожны нахіляўся, я яму прышпільвала

съяжок, пасьля чаго, усъміхнуўшыся, ішоў знаёміца зь іншымі дэлегатамі.

А тут прыходзіць малады чалавек і кладзе мне за съяжок штосьці каля месячнай зарплаты майго таты. Каля я гэта ўбачыла, пабегла за ім, каб сказаць, што ён, відаць, памыліўся, — бо ж ніхто іншы столькі на талерку ня клаў. А ён кажа: не, не памыліўся. Безумоўна, такой шчодрасці я не магла забыцца, і калі Янка праз год пераехаў з Мэцу, дзе ён тады працаваў, у Парыж, я на яго ўжо глядзела з асаблівым захапленнем.

Тата рабіць маркі БНР

Зъезд беларускай эміграцыі — адзін з прыкладаў вельмі актыўнага беларускага жыцця ў тыя гады ў Парыжы. Айцец Леў Гарошка выдаваў рэлігійны часопіс «Божым шляхам». Міхась Наўмовіч зь Януком Філістовічам і, крыху пазней, з Аўгенем Кавалеўскім выдавалі рататарам часопіс «Моладзь». Янка Сурвіла выдаваў, таксама рататарам, Бюлетэнь Усясьветнага аб'яднання беларускай эміграцыі. Выдалі беларускі каляндар, тата маляваў сэрыю марак БНР.

Газета «За волю»

Аднак адчувалася, што патрэбная сапраўдная газета. Беручы пад увагу нашыя ўмовы жыцця, цяжка сабе ўяўіць, дзе браліся на ўсё гэта сілы. Раптоўна ўзяліся мы ездзіць па друкарнях (пераважна ездзіў тата, а мяне браў з сабою, бо трэба было перакладчыцу), па фабрыках, дзе вылівалі з волава літары ды рабілі прэсы. Пачалі лічыць, колькі кожнай літары трэба, каб надрукаваць беларускі тэкст, зьбіраць

грошы, каб усё гэта закупіць. Нарэшце пачала праца від беларускай друкарні на вуліцы дэ Гравіе, 65. Платным друкаром стаўся Мікола Лысуха. Набіраў ён па літарцы газэту «За волю», якая тады пачала выходзіць.

Тата і пісаў, і рэдагаваў, і рабіў карэктuru, і рассылаў газэту, і зьбіраў на яе сродкі. Найбольш грошай даваў, праўда, сам. Мама тымчасам ездзіла ранічкаю на Галі, вялізарны стары рынак у цэнтры (той самы, якому Э. Залі прысьвяціў раман «Чэрава Парыж» і які пазней разбурылі), каб таньней купіць бульбы, селяндцоў ды сывіных ножак — бо ж трэба было пракарміць сям'ю.

Гээта перастала выходзіць праз паўтара году, калі Лысуха адмовіўся яе набіраць за грошы, якія грамада магла яму плаціць. А больш грошай цяжка было сабраць — магчыма, таму, што людзі пачалі ўжо выяжджаць у Амерыку.

Мікола Абрамчык

Жук-Грышкевіч і Сажыч. — Мандат ад Васіля Захаркі. — Сустрэчы ў Даніі. — Заснаванье Радыё «Вызваленне». — Старшынёўства ў «Парыскім блёку». — Самаахвярная праца

Жук-Грышкевіч і Сажыч

Я мела прыемнасць і гонар асабіста ведаць трох старшыняў Рады БНР — Міколу Абрамчыка, Вінцука Жук-Грышкевіча і Язэпа Сажыча. (Дарэчы, да гэтага часу пасада кіраўніка Рады БНР у розных крыніцах пішацца па-рознаму — часам прэзыдэнт, а часам старшыня. У цяперашнім Статуте ўжываецца назва «старшыня», але пры перакладзе на іншыя мовы — прэзыдэнт.)

Кожны з іх быў змагаром за незалежнасць Беларусі, за сувэрэннасць беларускай дзяржавы, за волю і дабрабыт беларускага народу. Кожны з іх, аднак, розніўся ад сваіх папярэднікаў — як сваім палітычным думаньнем, так і асабістымі зацікаўленіннямі.

Пра Вінцэнта Жук-Грышкевіча, які ўзяў на сябе адказнасць давесьці да парадку ўнутраную структуры Рады БНР, мы ведаєм шмат дзякуючы зъмястоўнай працы пра яго жыцьцё ягонай жонкі Раісы Жук-Грышкевіч.

Доктара Сажыча ў Беларусі шмат хто сустракаў падчас Адраджэння пачатку дзевянос-

тых гадоў: старшыня Рады БНР браў удзел у сьвяткаваньні 75-х угодкаў БНР у 1993 годзе ў Менску. На ўрачыстым пасяджэнні ў залі філіармоніі разам зь ім быў тагачасны афіцыйны кіраўнік Беларусі, старшыня Вярхоўнага Савету 12-га скліканья Станіслаў Шушкевіч. Язэп Сажыч жыў надзеяй, што зможа нарэшце перадаць паўнамоцтвы Рады БНР вольнаму беларускаму парлямэнту ў Менску. Але да гэтага не дайшло, бо парлямэнт, як і ўрад, заставаліся пракамуністычнымі, а незалежнасць Беларусі не была гарантаваная (пры гэтым, мушу сказаць, урад Кебіча рабіў намаганьні, каб Рада БНР перадала свае паўнамоцтвы).

Мандат ад Васіля Захаркі

Пра Міколу Абрамчыка ў Беларусі калі і ведаюць, дык толькі хлусьню, якая публіковалася пра яго ў БССР. Таму расскажу пра гэтага выдатнага дыпламата, палітыка і чалавека.

Мікола Абрамчык быў трэцім старшынём Рады БНР на выгнаньні. Мандат яму перадаў перад съмерцю Васіль Захарка ў 1943 годзе. Тады, безумоўна, не было магчымасці склікаць сэсію Рады БНР, каб выбраць новага старшыню Рады. Зрабіў гэта Мікола Абрамчык у сінегні 1947 году. Там яго пераабралі, і быў ён старшынём Рады аж да свае съмерці ў 1970 годзе.

Жылі Абрамчыкі ў Парыжы, на вуліцы дэ Гравіе, 65, пакуль не перабраліся ў прадмесце Парыжу Вільпэнт. У tym памяшканьні было і Згуртаванье беларусаў Францыі «Хаўрус», выдавалася там газэта «За волю». Калі катализці касцёл купіў яго для беларускага ўніяцкага сьвятара айца Льва Гарошкі, мясьцілася

там і ягоная бібліятэка, і беларуская каплічка, у якой пазней адпраўляў беларускія багаслужбы для беларусаў у Францыі айцец Аляксандар Надсан. Гэтая маленькая беларуская мясьціна ў Парыжы, якая звязаная з выбітнымі беларусамі і лёсавызначальнымі для дыяспары падзеямі, цяпер, калі я пішу гэтыя радкі, прадаецца. На жаль, цяперашнія ўлады Рэспублікі Беларусь у ёй не зацікаўленыя. Ня ведаю, ці зможа купіць яе наша эміграцыя.

Сустрэчы ў Даніі

Міколу Абрамчыка я першы раз пабачыла, калі ён прыехаў у Данію дапамагчы беларускай грамадзе ў гэтай краіне змагацца супраць маскоўскіх намаганьняў вярнуць на «радзіму» шматлікіх уцекачоў з Усходняе Беларусі — гэта значыць зь перадваеннага Савецкага Саюзу. Людзі гэтыя рызыковалі жыцьцём, каб вырвацца зь вялізарнага канцлягера, якім для ўсіх нас была расейская імпэрыя, а іх хацелі прымусам вярнуць. Расейцы, якімі ніхто не апекаваўся, неаднойчы «вызваляліся» ад прымусовага вяртання ў СССР самагубствам. Балтамі, беларусамі, украінцамі апекаваліся іх суайчыннікі, якія, дзеля іхнага несавецкага грамадзянства перад вайной, не падпадалі пад дамову між Савецкім Саюзам і яго заходнімі саюзникамі ў справе прымусовага вяртання савецкіх грамадзянаў.

Прэзыдэнт Абрамчык прыяжджаў у Данію некалькі разоў. Спяняўся ён звычайна ў нас. Быў гэта чалавек інтэлігентны і адукаваны, што праяўлялася ў паводзінах і выглядзе. Яго ўсе паважалі. Я яго тады папрасіла, каб напісаў мне пару словаў у маю кніжачку аўтографаў,

якія былі вельмі модныя ў той час. Дагэтуль маю тыя слова, якімі і цяпер ганаруся. Гучаць яны вось так:

*Маленькой, але бравай беларусцы,
Івонцы Шыманец,
што так моцна змагаеца за сваю
беларускасць,
на успамін аб спатканыні ў Капэнгазе.
ад М. Абрамчыка
27 лістап. 1947
Капэнгага.*

Прыехаўшы ў Францыю, мы часта бачыліся з Абрамчыкамі. Добра памятаю ў канцы 1948 году Ўсясьветны зъезд беларускай эміграцыі. Арганізавалі яго Мікола Абрамчык, Лявон Рыдлеўскі і Ўладзімер Шыманец. Тады я першы раз бачыла Вінцука Жук-Грышкевіча, а таксама будучага Архіяпіскапа Беларускай аўтакефальтай праваслаўнай царквы Васіля (Тамашчыка) і майго будучага мужа Янку Сурвілу.

Заснаваныне Радыё «Вызваленіне»

Калі Абрамчыкі перабраліся з Парыжу ў вёску, запрасілі брата і мяне да сябе на адпачынак. У tym часе, аднак, прэзыдэнт Абрамчык быў найчасціцей пры сваім працоўным стале. Хутка пасьля гэтага паехаў першы раз у Злучаныя Штаты. Звычайна, калі не было яго на нашых зборках (я часта там з'яўлялася), дык быўён за мяжой. Калі прыняжджаў назад менавіта з Амерыкі, зьбіралася ўся наша грамада, каб пачуць ягоную справаўдачу з падарожжа. Для мяне было гэта заўсёды вельмі цікава, бо ж Амерыка была ў майм дзіцячым уяўленыні нечым поўнасцю недасягальным.

Ад 1954 году езьдзіў прэзыдэнт Абрамчык даволі часта ў Мюнхэн, дзе дзякуючы ягоным старанням пачала дзейнічаць Беларуская служба Радыё «Вызваленіне», цяперашній «Свабоды».

Старшынёўства ў «Парыскім блёку»

Уесь гэты час прэзыдэнт Абрамчык адыгрываў вялікую — кіроўную — ролю і ў сувязях між дыяспарамі паняволеных народаў СССР. Ён быў вельмі тактоўны і цярплівы чалавек, меў павагу і давер людзей, якія спрачаліся або варагавалі між сабой. Такт і цярплівасць забясьпечылі яму і старшынёўства ў «Парыскім блёку», дзе згуртаваліся лідэры нерасейскіх дыяспараў. Яны супольна барапілі інтарэсы нерасейскіх народаў і іхнае змаганыне за незалежнасць пасьля прадбачанага развалу расейскай імпэрыі, якою быў Савецкі Саюз.

Замежная палітыка была прыярытэтам для Міколы Абрамчыка. І з усіх старшыняў Рады ён найболей зрабіў у гэтым кірунку.

У вялікай меры дзякуючы аўтарытэту Міколы Абрамчыка паўсталі і беларускія радыёпераадачы Гішпанскага нацыянальнага радыё. Каб ня ён, беларуская грамада не ўзялася б іх фінансаваць. А без дапамогі беларускага грамадзтва рэдактарам не было б за што жыць у Мадрыдзе, вяшчаючы на Беларусь, бо Гішпанія забясьпечвала толькі тэхнічныя сродкі для вяшчаныня.

Самаахвярная праца

Мушу тут заўважыць, што рабіў Мікола Абрамчык усю гэту працу ў надзвычай цяжкіх умовах. Ніякіх прыбыткаў з працы ня меў. Каб пражыць, мусіў таксама разьлічваць на пад-

трымку нашага грамадзтва. Пакрысе з здабытых старых матэрыялаў будаваў сабе маленскую хату для жонкі і маленъкага сына Альгерда.

Перадчасная ягоная съмерць ад цяжкое хваробы была вялікім ударам для беларусаў усяго съвету. Зъехаліся на паховіны ў Парыж суродзічы з суседніх краінаў, з Амэрыкі, з Канады. Усе адчувалі, што адышоў вялікі беларускі патрыёт і дзяржаўны муж. У БССР адпалацілі яму за гэта абразылівымі мянушкамі й зъняважлівымі абвінавачаньнямі.

Як беларусы будавалі дамы ў Парыжы

*Нам падвышаюць плату за жыльё. —
Набываю кавалачак зямлі ў Сартрувілі. —
Першы паверх сваімі рукамі. — Два гады
ў адным пакой. — Татаў досьвед і талака*

Нам падвышаюць плату за жыльё

Як я ўжо апавядала, па прыезьдзе ў Францыю наша сям'я пасялілася ў двух маленъкіх пакойчыках у старым перадваенным гатэлі, на высьпе, дзе жылі ўжо некалькі беларусаў. Месца было цудоўнае — над ракой Сэнай, спакойная вулічка, магчымасць вучыцца, седзячы над ракой ды гледзячы на прыгожыя парыскія заходы сонца ды «пэнішы», ці баржы, якія павольна плылі па рацэ.

Але памяшканье нашае, хоць і таннае, знаходзілася ў вельмі няякласнай прыбудове да гатэлю. Зімой вечер веяў праз шчыліны ў дзвіверы і вокны, кухарыла мама ў адным з пакойчыкаў, дзе дзееці спалі, адзіны даступны кран (безумоўна, толькі з халоднай вадой) знаходзіўся на іншым паверсе. Але тады ўсё здавалася нармальным — тата паблізу працаваў і быў моцна заняты грамадzkімі справамі, мама старалася як найтаньней нас пракарміць, каб якнебудзь заашчадзіць пару франкаў. Гэтыя франкі нам моцна прыдаліся праз колькі гадоў.

Рэч у тым, што ў 1952 годзе гаспадар вырашыў падвоіць плату за памяшканье, а плаціць столькі мы не маглі. Тата пачаў шукаць выйсьце. Са мной у ролі перакладчыцы аб'ехаў усе ваколіцы Парыжу з надзеяй, што знойдзем іншае жытло. На жаль, тады яшчэ Францыя толькі пачынала адбудоўвацца пасля вайны, і памяшканьяў папросту не было.

Набываем кавалачак зямлі ў Сартрувілі

Тады ўзяліся глядзець, ці можна штосьці купіць. Хутка агледзелі, што і на гэта ў нас не было магчымасцяў, бо пра пазычку бедным эмігрантам у Францыі і гаворкі не было. Адзіны выхад — купляць кавалак зямлі за горадам і будаваць.

Тата тады быў зъмяніў працу, і каля ягонай фабрыкі, на поўнач ад Манмарtru, будаваліся вялікія дамы. Кожны дзень падчас абеду ён хадзіў на будоўлю і глядзеў, як людзі працуць. Прафесійны плян, каб атрымаць дазвол ад гораду на будоўлю дому, ён як інжынэр мог зрабіць сам.

Дзесь улетку 1952 году мы знайшлі кусочек зямлі ў мястэчку Сартрувіль, якое знаходзіцца за дванаццаць кіляметраў на паўночны захад ад мяжы Парыжу. На жаль, мама назыбрала толькі палову сумы, каб яго купіць. Трэба было знайсьці кампаньёна на другую палову. Паабязаўшы аднаму чалавеку, што тата зробіць яму плян і дапаможа будаваць, вырашылі і гэту проблему.

Плян хаты, які адпавядаў усім патрабаванням, горад прыняў бязь цяжкасцяў. Паколькі грошай не было, тата вырашыў будаваць этапамі двухпавярховы дом, бо ўчастак быў пась-

ля падзелу даволі вузкі. Спачатку тата пастаравіў падрыхтаваць адзін пакой, куды можна было б адразу перабрацца. А за гроши, заашчаджаныя на кватэры, кожныя два тыдні можна было б купляць будаўнічыя матэрыялы — цэмэнт, пясок, цэглу, жалеза, а пазней вокны, дзвёры, падлогу і гэтак далей, і памален'ку сям'ёй будаваць. Толькі калі трэба было заліваць дах ды падлогу між паверхамі, рабілі гэта талакой — разам зь сябрамі-беларусамі, якія прыехалі з намі з Даніі.

Першы паверх сваімі рукамі

Яшчэ цяпер памятаю дакладна, як гэта ўсё рабілася. Як мы мяшалі цэмэнт з пяском, як рабілі цагліны, як тата іх клаў, як мы з братам звязвалі жалезныя драбінкі для бетону... Адным з маіх заданьняў было ездзіць у Сартрувіль чацьвяргамі, калі не было школы, ды прымаць купленыя матэрыялы — бо ж тата сярод тыдня працаваў. Толькі калі прыйшлі татавы канікулы, паставілі палатку і там ужо жылі, пакуль не пабудавалі съценаў першага пакою нашай хаты.

Два гады ў адным пакоі

Перабраліся мы перад зімой у няскончаны яшчэ пакой. Не было электрычнасці — трэба было вучыцца пры газыніцы, не было вады. Крыху пазней тата купіў вялікі кантэйнер, паставіў яго на даху і напаўняў яго вадою зь іншай вуліцы, бо на нашай тады яшчэ вады не было. Жылі мы ў гэтым адным пакоі (чатыры на пяць мэтраў) два гады. Тата за хатай пабудаваў хлеўчык, дзе гадавалі курэй, трусоў, качак.

Таксама быў невялічкі агарод, там пасадзілі бульбу і таматы.

З грашыма было вельмі цяжка, бо ж і брат і я вучыліся. Праўда, мы падзараблялі на свае штодзённыя выдаткі. Я давала лекцыі дзецям. У 1953 годзе ўлетку займалася пару тыдняў з двумя малымі хлопчыкамі з Амэрыкі, якіх бацькі прывезлі ў Парыж, але ня мелі часу імі займацца. Памятаю, зь якой радасцю аддала заробленыя гроши тату на цэглу.

Хату скончылі ў 1956 годзе — увесь дом пабудавалі самі. Адзіна пазыка, якую мелі, быў кошт увядзення электрычнасці. Гроши на электрыку пазычылі нам цудоўныя нашыя сябры, спадарства Баркоўскія (ён беларус, яна францужанка), калі горад правёў электрычнасць на нашай вуліцы і сталася яна больш даступнай. Атынковалі хату крыху пазыней. У 1959 годзе, калі я выходзіла замуж, была гэта найпрыгажэйшая хата на нашай — вельмі даўгой — сартрувільскай вуліцы.

Татаў досьвед і талака

Але дасьведчанье нашае з будоўляй (прынамсі, татава) на гэтым ня скончылася. Калі нашыя суродзічы пабачылі, што задума пабудаваць свой дом усё ж не была віламі па вадзе пісаная, пачалі цікавіцца, як пабудаваць дамы сабе.

Першаму тата зрабіў плян Міхасю Наўмовічу, які быў купіў кавалачак зямлі ў Вільпэнт, у суседстве Абрамчыкаў. Міхась пазыней пабудаваў сабе яшчэ два дамы, адзін у горах, а другі над морам. Неаднойчы прыгадваў, што адва-жыўся гэта рабіць дзяякуючы тату. Два наступныя дамы пабудавалі дзівэ беларускія сям'і ў вёсцы Вэр-ле-Гран. Тата ўсім рабіў пляны, тлу-

мачыў, як будаваць, і ездзіў зь Лёнікам дапамагаць, калі патрэбная была талака. Пабудавалі таксама дамы калія Парыжу паводле татавых плянаў (якія ён заўсёды рабіў бясплатна, па-сяброўску) Емільянчыкі, Хоміч, Забаўскія і шмат іншых.

У сартрувільскім доме тата з мамай жылі да канца жыцця. Там цяпер жыве брат з жонкаю. Гасцілі там сотні суродзічаў з усяго свету. Многае згадваю, калі часам начую цяпер у мaim пакойчыку, які мне збудаваў тата. Брат дабудаваў яшчэ адзін паверх для сваёй сям'і, пакуль жылі бацькі. Нядаўна дадаў вэранду. Выглядае дом прыгожа і праз паўстагодзьдзя пасъля будоўлі.

Тата казаў, што дом гэты быў найбольшим ягоным дасягненнем. А зрабіў ён у жыцці вельмі шмат.

Сарбона

Знакаміты ўніверситет. — У аўдыторыях не хапае месцаў. — Дыскусіі ў кавярнях. — Зарабляю на навуку. — Альбер Камю на іспыце

Знакаміты ўніверситет

Прыехаўшы ў Новы Сьвет, я ўпершыню зразумела, у якім слайным університетэце я вучылася. Раней я фактычна не ўяўляла, што слова «Сарбона» сапраўды магло дапамагчы здабыць працу або павышэнне.

У мае студэнцкія гады было ў Парыжы шмат спэцыялізаваных вышэйших школаў і асобных вышэйших установаў, як, прыкладам, Мэдычная школа, Школа палітычных навук, Мастацкая школа. Але дзяржаўным університетам у французскай сталіцы была Сарбона.

Мясцілася яна ў будынку, пабудаваным у XVII стагодзьдзі, які займаў цэлы квартал на левым баку Сены, і вучылася тады каля дваццаці тысяч студэнтаў. Хоць і вельмі прыемна было наведваць выдатныя курсы выдатных выкладчыкаў, умовы, у якіх прыходзілася вучыцца, былі тады надзвычай дрэнныя.

У аўдыторыях не хапае месцаў

Залі былі заўсёды напоўненыя, студэнты сядзелі на падлозе і часам слухалі лекцыі ў калідорах. Толькі прыйшоўшы як найменш за паўгадзіны перад лекцыяй, можна было знайсьці месца ў амфітэатрах «Дэкарт» або «Рышэльё».

Але нават і прыйшоўшы загадзя, трэба было змагацца, каб улезьці ў залю (дзьверы чамусьці адчынялі ў апошні момант). Цяпер, калі Парыскі ўніверситет налічвае не адзін, а дзесятак кампусаў, сітуацыя моцна зьмянілася. Праўда, і студэнтаў цяпер нашмат болей.

А ў той час не хапала месца ня толькі ў амфітэатрах, але і ў бібліятэках. Раніцою бібліятэкі былі перапоўненныя — трэба было шукаць іншага месца, каб не марнаваць часу між лекцыямі. І таму ўсе кавярні вакол Сарбоны займалі студэнты.

Дыскусіі ў кавярнях

Я праводзіла ўесь вольны час, прынамсі зімой, у кафэ на вуліцы Траншэ, каля Люксэмбурскага палацу. Там мы зьбіраліся зь сябрамі, пісалі нашыя эсэ і гадзінамі вырашалі праблемы съвету, ад Альжырскай вайны да фемінізму Сымона дэ Бавуар, ад апошняга фільму Шаброля ці Брыжыт Бардо да Рымскага трактату ды будучыні Эўропы. Дыскусіі гэтыя нас прымушалі думаць і адпаведна выкладаць гэтыя думкі. Я вось ня ведаю, ці ня там я найболей «вырабілася» падчас маіх студэнцкіх гадоў. Што несумненна — выпіла шмат кавы і надыхалася цыгарэтнага дыму...

Вясною іdealным месцам для навукі, а пэрадусім для падрыхтоўкі да экзаменаў, быў Люксэмбурскі парк. З маёй добрай сяброўкай Франсуазай Навіян мы асабліва любілі вучыцца ў цені старых плятанаў каля фантану Мэдыші. Яшчэ цяпер, калі вяртаюся ў Парыж, люблю пасядзець каля гэтага фантану.

Елі мы ў студэнцкіх сталоўках, але яны таксама былі замалыя. Заўсёды нехта стаяў з пад-

носам над тваёй галавой — чакаў, каб заняць месца. Расслабіцца ў такіх умовах, безумоўна, было немагчыма. Затое каву паслья пілі спакойна, зноў у нейкай кавярні. Чалавек да ўсяго прывыкае, і гэты даволі цяжкі спосаб жыцьця здаваўся нам нармальным.

Адбіrala ў нас шмат часу праца, якую прыходзілася рабіць летам, суботамі і нядзелямі, каб пакрыць выдаткі, звязаныя з студэнцкай штодзёншчынай. Навука была амаль бясплатная, але трэба было здабыць кнігі, кожны дзень заехаць ва ўніверсітэт цягніком і аўтобусам, заплаціць за абед і за шматлікія кавы, якія мы пілі. Наняць пакойчык дзесяці ў паддашшы, як гэта рабілі многія студэнты, я ня мела магчымасці. Кожны дзень марнавала тры гадзіны на ўядзу. З гэтага мела толькі адну прыемнасць — калі аўтобусам ехала з станцыі «Сэн-Лязар» у Сарбону, праз самы цэнтар Парыжу. Раніцай знаходзіла звычайна месца, каб сесіці ў нагледзеца на прыгаство съвятла і колераў. Назад ехаць у перапоўненым аўтобусе, а паслья ў цягніку было, на жаль, менш цікава.

Зарабляю на навуку

З крамы сувеніраў, дзе мы зь сяброўкай Франсуазай працавалі каля катэдры Нотр-Дам, захавала я безыліч цудоўных успамінаў. Практыковаліся там у розных мовах з турыстамі з усяго свету, якія, каб пагутарыць з «пaryжанкамі», куплялі ў нас усё, што нам хацелася ім прадаць. Памятаю, у першы дзень працы прадалі мы турыстам усё стар'ё, што назьбіралася ў краме. Нас моцна цаніў за гэта гаспадар, і зарплата была добрая. Пратавалі мы там да канца навукі, але гэта адбіrala ў нас

шмат часу. Затое за заробленыя грошы Франсуаза, якая вучылася на факультэце гісторыі, ездзіла ў Грэцыю, а мне ўдалося правесці паўтара месяца ў Оксфардзе, дзе вывучала адзін з прадметаў курсу «*Études anglaises*» — гісторыю школьніцтва ў Вялікабрытаніі. Іншымі прадметамі гэтага курсу былі палітычнае гісторыя Вялікабрытаніі, гісторыя брытанскага мастацтва, гісторыя працоўнага руху ў Вялікабрытаніі.

Альбэр Камю на іспыце

Абавязковым курсам была і філялёгія (пачынаючы ад германскіх моваў да цяперашняй ангельскай граматыкі). Мусілі перакладаць літаратурныя тэксты ў абодва бакі. На экзамене перакладу з французскай на ангельскую мову прыйшлося мне перакладаць бяз слоўніка адно з апісаньняў прыроды ў кнізе Камю «Чума». Цяпер, паслья дваццаці сямі гадоў практикі, не ўяўляю сабе, як я магла гэта зрабіць. Курс літаратуры ўключаў, апрача гісторыі літаратуры, дэталёвае вывучэнне твораў некалькіх аўтараў (Шэкспір, Мілтан, Конгрыў, Тэкерэй, Джэйн Остyn, Конрад). На экзамене французскай літаратуры выпала мне тэорыя пазіі Поля Валеры.

Найболей любіла я, аднак, курсы скандынаўскіх моваў. Праходзілі яны ў іншым будынку, месца там было шмат, студэнтаў мала, ды я мела вялікую перавагу перад студэнтамі й наўват прафэсарам, які захапляўся май веданьнем дацкай мовы. Моцна ўгаворваў мяне працягваць навуку ў гэтай галіне, але я мела іншыя пляны — съпяшалася скончыць навучанье, бо ў Гішпаніі чакаў мяне Янка.

Моі Парыж

На Манмарtry. — Правы бераг і Ле-Марэ. — Левы бераг і Лацінскі квартал. — Тэрасы ў цені плятанаў. — Цюільры. — Ля Гранд Жат. — Вэрсалль. — Вакол Парыжу

На Манмарtry

Парыскі пэрыяд майго жыцьця ня быў лёгкім, але я разумела, што жыву ў надзвычай прыгожым горадзе. Я ўжо згадвала мясціны, якія мне былі мілыя. Але толькі калі я пакінула Парыж, адчула, да якой ступені гэты горад мне блізкі. Калі (здаецца, у пачатку сямідзясятых гадоў) ехала таксоўкай з лётнішча Арлі ў Сартрувіль, забілася ад радасці сэрца — і я зразумела, што вяртаюся ў маю «вёску».

Ад таго часу я дзясяткі разоў была ў Парыжы і штораз больш ім захапляюся. Французы зь вялікім густам аднаўляюць сваю спадчыну. Найбольшую прыемнасць, якую мне можа зрабіць брат Лявон, гэта завесыці мяне адведаць мілыя мясціны. Звычайна абавязкова ідзем на Манмартар. Апошні раз, калі была там з мужам, пазнаёміліся мы і правялі вельмі прыемную гадзінку ці дзівье зь Вінцуком Вячоркам. На пляцы дзю Тэртар Лявон запрашае звычайна на бліны. Паслья разам аглядаем творы мас-такоў з усяго сьвету, якія там зьбіраюцца. Праўду кажучы, добрае штосьці там цяжка пабачыць, але атмасфера сапраўды ўнікальная.

Важная частка майго Парыжу — рака Сэна зь яе шматлікімі мастамі і дзъюма выспамі. З мосту дэз Ар не нагледзецца на Сітэ зь яе палацамі, саборам Нотрэ-Дам і найстарэйшым мостам Парыжу, які называецца Новым.

Правы бераг і Ле-Марэ

Калі працавала студэнткай у краме сувэніраў каля сабору Нотрэ-Дам, часта туды заходзіла. Цяпер захапляюся яго чысьценькімі вежамі й выявамі святых — некалькі гадоў таму фасады Нотрэ-Дам вычысьцілі. Але я яго любіла нават чорным па стагодзьдзях дыму і бруду. За саборам — выспа Сэн-Люі. Бальшыня дамоў на высьпе прынамсі з XVII стагодзьдзя. Нікому не прыйшло ў галаву разбураць іх ды будаваць новыя — каб мець прывілей там жыць, багатыя людзі плацяць мільёны эўра.

Іншы цудоўны стары квартал, па якім моцна люблю прайсціся, гэта Ле-Марэ, на правым баку ракі. Калі я была студэнткай, ён быў даволі занядбаным. Цяпер стаў надзвычай модны. Там знаходзіцца Музэй Пікаса, адзін з найпрыгажэйшых у Парыжы. Таксама зусім блізенька найбольш знаная беларуская мясціна ў Парыжы — кватэра ў доме на вуліцы дэ Гравіе, 65.

Левы бераг і Лацінскі квартал

За Сарбонай, на левым баку Сэны, — гара Сэнт-Жэнэўеў. Крышку далей — старая вуліца Муфтар зь яе славнай кавярняй «Контрэскарп», рынкам, вельмі старымі дамамі з шыльдамі, прысьвечанымі колішнім жыхарам, рэстаранамі на кожным кроку, дзе, паводле паданья, калісці елі трэы мушкетэры ды іншыя славнныя героі французскай гісторыі й міталёгіі.

Надзвычай прыемна пасядзець між старымі мурамі ды пакаштаваць тыповых францускіх страваў, уяўляючы сабе, як тут усё выглядала трыста гадоў таму.

Тэрасы ў цені плятанаў

Тэрасы на вуліцах і бульварах Парыжу — цудоўнае месца адпачынку ня толькі для турыстаў, але і для парыжанаў. На тэрасах былі напісаныя многія творы францускіх (і ня толькі) вялікіх пісьменнікаў. Яны сапраўды ёсьць часткай парыскага жыцця. Я заўсёды любіла пасядзець у добрай кампаніі на тэрасе ў цені плятанаў парыскага бульвару.

Памятаю шчасльвія моманты, праведзеныя зь Янкам на тэрасе каля фантану Сэн-Мішэль, на пляцы Сэнт-Андрэ дэ Ар, або з мамай у кавярні на бульвары Сэн-Жэрмэн каля Адэону — туды мы заходзілі пасля наведвання суседній кнігарні, дзе часам знаходзілі беларускія кнігі. Пасля съмерці таты я выкарыстоўвала мае паездкі ў Сартрувіль, каб разам з мамай адведаць ведамыя мне новыя або адноўленыя мясціны Парыжу. Мама моцна любіла хадзіць. Пакуль жыў тата, яны разам бывалі ў парыскіх музэях і галерэях.

Цюільры

Студэнткай я любіла прыйсціся з Маствацкай школы, а то і Сарбоны, да станцыі «Сэн-Лязар», адкуль адыходзіў цягнік у Сартрувіль. Трэба было перайсці раку, прыйсці праз парк Цюільры між Люўрам і пляцам Канкорд, каля тэатру «Камэдзі Франсэз» і па авеню дэ ль'Опера. Між іншым, я часта вярталася ў парк Цюільры зь Янкам і нашымі дзяўчаткамі, калі

мы прыяжджалі ў Парыж ужо зь іншых краін. Там, між скульптурамі Маёля, было некалькі надзвычай прыемных «бювет», і можна было цудоўна перакусіць смачным сандвічам з сухой францускай каўбасой.

Ля Гранд Жат

Вельмі зъмянілася выспа Ля Гранд Жат, дзе мы жылі, прыехаўшы ў Парыж. Месца, якое мялявалі ў пачатку XX стагодзьдзя мастакі, у заходнім канцы выспы, можна зноў адведваць. Там цяпер прыгожы парк. Старыя дамы на высьпе разбурылі, пакінуўшы толькі тыя, якіх ня трэба было аднаўляць. І, безумоўна, засталіся старыя «бювет», дзе цяпер вельмі модна і дорага. Захаваліся й сходы да вады, дзе я калісці кожны вечар вучылася. На жаль, ніхто пра іх не клапоціцца. Няма колішніх атмасфэры.

Вэрсаль

Пішучы пра Парыж зь яго цудоўнымі паркамі, не могу не сказаць пра Вэрсаль. Сам палац я наведала першы раз з маёй пачатковай школай увосень 1948 году. Па вяртаньні мы павінны былі намаляваць парк. Дрэвы былі залатыя, неба фіялетавае, палац ружовы — я была захопленая. Аднак пазней неяк не было часу зьезьдзіць туды цягніком, а мышны ў той час мы ня мелі. Я прыехала туды праз шмат гадоў, каб зрабіць патрэбныя паперы перад шлюбам: гэта быў наш адміністрацыйны цэнтар.

Мы паехалі з маёй сяброўкай Франсуазай, і некалькі трэба было некалькі гадзін чакаць, пайшлі наведаць «Амо дэ ля Рэн» і яе «гаспадарку». Цяжка сабе ўяўіць больш прыемнае

месца. Шмат разоў мы там былі пасъля таго зь Янкам, бацькамі й нашымі дзяўчаткамі — і заўсёды вярталіся з кучай здымкаў. Затое самой туды ехаць цяпер сумнавата — прыгадваеца час, які ўжо ніколі ня вернецца. Але моцна раю ўсім майм сябрам, каб абавязкова адведалі «хутар» каралевы.

Вакол Парыжу

Каля сталіцы Францыі ёсьць дзясяткі палацаў зь вялікімі паркамі, якія фактычна зьяўляюцца часткай Парыжу. Адзін зь іх, на поўнач ад сталіцы, — Шанці, блізенъка ад прыгожага гарадка, які называецца Іль Адам. Над ракой, на высьпe, рэстаран — такі, якімі іх маляваў і любіў Рэнуар. Дарогай у Парыж абавязкова трэба заехаць таксама ў Авэр сюр Уаз, дзе пахаваныя Ван Гог і ягоны брат Тэо, недалёка славутага касьцёлу пад цёмна-сінім небам. Аматарам агародніцтва варта наведаць Жывэрні, дзе Манэ каля сваёй хаты стварыў, мусіць, найбольш вядомы ў сьвеце агарод.

Так, прыгожая французская сталіца ў прыгожых ваколіцах. Войны яе ня зьнішчылі, як зьнішчылі нашу зямлю. І людзі, свае і чужыя, яе шануюць і паважаюць. Мару, што калісь наш народ таксама зразумее вартасць сваёй спадчыны.

Мае мовы

Школа для ўцекачоў. — Вучуся дацкай і польскай. — Нашы першыя кніжкі. — Першы стрэс. Па-француску. — Нямецкая і скандынаўскія. — Гішпанская і ангельская. — Семдзесят дзесяць моваў

Школа для ўцекачоў

Выяжджаючы ў восем гадоў з Баранавічаў, я размаўляла толькі па-беларуску. Пісала затое лацінкай і кірыліцай, бо скончыла дэзве клясы беларускай школы. Яшчэ памятаю, якое цяжкае было першае спатканье ў Кёнігсбергу — цяперашнім Калінінградзе — з чужой нямецкай мовай. Ва Ўсходній Прусіі, дзе наша сям'я правяла першыя шэсць месяцаў выгнанія, для чужынцаў не было месца ў школе. А калі перад надыходам бальшавікоў баўэр, у якога мой бацька працаваў, завёў нас з братам у школу, ужо было запозна вучыцца.

Гаварыць па-нямецку, па-дацку і па-польску я навучылася ў Даніі, куды мы дабраліся, калі мне было дзесяць гадоў. У шматмоўным лягеры для ўцекачоў, у якім нас пасялілі, людзі між сабой гаварылі па-нямецку. За пару месяцаў за-гаварыла па-нямецку і я.

Вучуся дацкай і польскай

Якраз у тым часе, у цудоўным гарадку Скодсбаргу, дзе мы жылі, я аднаго дня затрымалася

перед акном крамы паглядзець на выстаўленыя там брошкі, прыгожыя бутэлечкі ды падобныя цацкі. Відаць, з такім захапленнем я на ўсё гэта глядзела, што выйшла прадавачка ды спытала ў мяне нешта па-дацку. Я адказала па-німецку, што не разумею. Тады яна запытала, ці хачу я навучыцца дацкай. Я з захапленнем сказала, што так, і мы дамовіліся, што буду прыходзіць кожнага дня да яе на заняткі. Цудоўна я там праводзіла час. Для мяне гатавалі заўсёды нейкі смачны пачастунак, і я вельмі старанна вучыла штодня новыя слова.

Але сапраўды добра дацкай мове я навучылася ў Аўгустэнборгу, на высьпе Альс, калі матка маёй новай сяброўкі, Анна Расмусэн, за-прасіла мяне да сябе ў чэрвені 1946 году. Там хадзіла я цэлы месяц у дацкую школу, а пасьля пачаліся вакацыі, і спадарыня Расмусэн узяла яшчэ адну дацкую дзяўчынку з Капэнгагену, каб мне было з кім гуляць і далей вучыць мову.

Калі пасьля двух месяцаў у Аўгустэнборгу я вярнулася ў лягер да бацькоў, дык ужо зусім добра гаварыла па-дацку, што мне дазволіла пайсьці ў дацкую школу. Пазней нас перавялі, як грамадзянаў Рэчы Паспалітай, у польскі лягер для ўцекачоў — у Даніі беларусаў было замала, каб адкрываць беларускі лягер, і я шэсьць месяцаў хадзіла ў польскую школу, дзе навучылася размаўляць па-польску.

Наши першыя кніжкі

Праз увесь гэты час тата вучыў мяне з братам па-беларуску паводле «Беларусі ўчора і сяньня» Найдзюка і Касяка, якую бацькі прывезьлі з сабою з Баранавічаў. Кнігу гэтую бера-

гу і дасюль, разам з школьнімі дыплёмамі бацькоў і некалькімі здымкамі, якія мама мела ў сваёй сумцы, — гэта адзінае, што мы выратавалі зь Беларусі. Калі ў 1947 годзе Мікола Абрамчык прыслалі нам дзіве кнігі з Францыі, зборнік вершаў Ларысы Геніюш і «Сымона-музыку» Коласа, дык мы з братам Лёнікам іх чыталі бязь цяжкасцяў. Праўда, праплакалі ўсяго «Сымона»: адзін з нас пачынаў чытаць і, прачытаўшы бачынку, меў поўныя вочы сълёз і, нічога ня бачачы, перадаваў кнігу другому. Другі таксама чытаў, пакуль мог стрымаць сълёзы... Ніякая кніга ў жыцьці нас нагэтулькі не расчуліла.

Першы стрэс. Па-француску

Было мне дванаццаць гадоў, калі мы пераехалі з Даніі ў Францыю, і там прыйшлося вучыць яшчэ адну мову, французскую. Выдалася яна мне страшэнна цяжкай. Шмат тужыла па Даніі, дзе ўсё так лёгка ішло. Спачатку шмат наплакалася. У новай краіне нават кнігі не магла прачытаць. Да таго ж трэба было зноў ісьці ў пачатковую школу — а я ж ужо здала іспыт у Даніі ў сярэднюю. Праўда, гэта дазволіла прывыкнуць да французскай систэмы навучанья. Было тут страшэннае спаборніцтва між вучнямі. Тады ўжо спазнала, што такое стрэс.

Мне спатрэбілася восем месяцаў, каб заняць пачэснае месца між вучнямі мае клясы. Здаўшы зноў экзамэн у сярэднюю школу, пачала вывучаць ангельскую і лацінскую мовы. Ангельская давалася мне асабліва лёгка, магчыма, таму што я ведала дацкую. Праз два гады я пачала дапамагаць іншым вучням з ангельскай мовай. Але якое ж было маё зъдзіленьне, калі,

паехаўшы першы раз у Англію ў 1951 годзе, я нічагусенкі там не разумела, хоць выглядала, што людзі мяне разумелі. Тады я пазнаёмілася і з некаторымі ангельскімі нюансамі вымаўлення, але дасюль не магу сказаць, што імі дасканала валодаю.

Нямецкая і скандынаўская

У гімназіі другой «жывой» мовай, якую я выбрала на трэцім годзе навучанья, была нямецкая. Настаўніца, якая яе выкладала, мела вельмі добрую рэпутацыю, ну і выглядала больш прэстыжна вучыць цяжэйшую мову, якой лічылася нямецкая, чым гішпанскую, якую выбірала бальшыня вучняў.

Да таго ж я хацела выкарыстаць каліс здаўтыя веды, хоць у гэтым веку яны гэтак жа хутка зынікаюць, як зъяўляюцца. Нямецкую мову я вывучала шэсць гадоў і вельмі добра ведала, пакуль не ўзялася вывучаць ва ўніверсітэце скандынаўскія мовы. Тады нямецкая цалкам зынікла, і дасюль яе ня ведаю. Дацкай затое мела нагоду шмат карыстацца ў 2002-м і 2003 годзе, і аказалася, што яшчэ яе памятаю. Нават дала інтэрвію дацкай тэлевізіі, амаль не карыстаючыся ангельскай мовай.

Гішпанская і ангельская

Апошній мовай, якой мне давялося навучыцца, калі ў 1959 годзе выйшла замуж за Янку Сурвілу і пераехала ў Мадрыд, была гішпанская. Заняло гэта аж два гады... Зь Янкам мы, безумоўна, гаварылі па-беларуску, у крамах ня мусіла карыстацца мовай, бо была зь Янкам, а нашы сябры гаварылі па-ангельску або якой іншай мовай, якую я ведала. Зусім мне не да-

памагло добрае веданье французскай мовы. Аднак па-гішпанску з часам навучылася добра і яшчэ яе ведаю, хаця і мала ёй карыстаюся.

Семдзесят дзесяць моваў

Веданье моваў адыграла вялікую ролю ў маім жыцьці. Усе прафесійныя пасады, якія займала, былі звязаныя з мовамі. У Гішпаніі выкладала французскую і ангельскую, працавала журналісткай на беларускай, гішпанской і французской мовах. Прыйехалі мы ў Канаду дзеякуючы майму веданью ангельской і францускай. У Канадзе працавала перакладчыцай, рэдактаркай, інструктарам перакладчыкаў і рэдактараў, адміністраторам некалькіх аддзелаў — сярод іншага, чатырнаццаць гадоў была шэфам аддзелу перакладаў з чужаземных моваў на французскую. Мой аддзел перакладаў тэксты зь сямідзесяці дзесяці моваў.

І цяпер веданье моваў мне шмат дапамагае ў працы, якую раблю на карысць Беларусі.

Звычаі людзей і народаў

Вопыт пяці краінаў. — Мадэль ідэальнай дзяржавы. — Французы — вялікія крытыкі. — ...і ня менш вялікія эстэты. — Бяз шэрага колеру. — Цеплыня халоднай Канады

Вопыт пяці краінаў

На маю думку, найбольш суб'ектыўныя ўспаміны — пра людзей і звычаі. Залежаць яны ад пэрыяду жыцця чалавека, ад дасьведчання, ад папярэдне пражытага і перажытага, ад веку і самапачуванья ў канкрэтны момант. Да таго ж кожны інакш успрымае перажытае: адны бачаць, як кажуць французы, туую самую бутэльку напалову поўную, другія — напалову пустую. Аднак кожны досьвед пакідае сълед у душы — адбіваецца на ўспрыманыні жыцця, на стаўленыні да съвету, на паводзінах чалавека, таму думаю, што варта ўключыць у мэмуары і гэты, вельмі суб'ектыўны, аспект маіх жыццёвых уражаньняў.

Жыла я доўгі час у пяці краінах, адведала зь дзясятак іншых. Перасяленыні з аднае краіны ў другую, хоць і заўсёды цікавыя, не адбываліся бязь цяжкасцяў.

Кожная краіна — гэта іншая мова, але таксама і іншая штодзёншчына, іншая звычаі. Іначай людзі апранаюцца, іначай паводзяць сябе, іначай ядуць, іначай ставяцца да іншых. Калі розніца толькі павярхоная, дык лёгка да

яе прывыкнуць. Часам, аднак, кранае яна найглыбейшыя рысы характару чалавека. Мясцовыя людзі, між іншым, не заўсёды сябе бачаць такімі, якімі іх бачыць новапрыбылы падарожнік. Але чалавек да ўсяго неяк прывыкае, да добрага і да дрэннага, бярэ гэта за «нормальнае». Думае, што так яно ўсюды.

Мадэль ідэальнай дзяржавы

Падчас трох гадоў, якія наша сям'я правяла ў Даніі адразу пасля вайны, я адчувала сябе як у раі. Спакала шмат добрых людзей, якія дасюль засталіся маймі шчырымі сябрамі. Данія заўсёды будзе для мяне мадэльлю ідэальнай краіны — такой, якой хацела б бачыць Беларусь. Найбольш уразіла дзвеяцігадовую дзяўчынку ветлівая ўсьмешка кожнага дарослага чалавека, зь якім спатыкалася ці то на вуліцы, ці ў цягніку, ці ў краме. Бачыла павагу, зь якой ставіліся людзі да маіх бацькоў, бедных уцекачоў з Усходніх Эўропы. Між сабой таксама людзі кантактавалі добра, не падвышалі голасу, не съмяяліся адны з другіх, нікога не абражалі.

Французы — вялікія крытыкі

У параўнанні з Даніяй Францыя мне выдалася страшэнна негасціннай. Хутка адвыкла ўсьміхацца людзям, бо і мне ніхто не ўсьміхаўся. Наадварот, мае аднаклясьнікі съмяяліся з таго, што я рабіла ня так, — аж да таго часу, пакуль я ня стала найлепшай вучаніцай у клясе. Французская сістэма адукацыі закладала правілы спаборніцтва: трэба быць ня проста добрым вучнем, а найлепшым. Пазней іншыя вучаніцы голасна пратэставалі, калі я здабыла

зашмат узнагародаў за першае месца ў розных прадметах.

Людзі ніколі не задумваліся над тым, як ус-
прымаюць іншыя іхныя паводзіны ці слова.
Лёгка ўзвышалі голас, крытыкавали бяз долі
сумненія ці спачування. Тут мушу зазна-
чыць, што якраз у Францыі я перажыла цяжкі
пэрыяд у жыцьці, калі трэба было адаптавацца
да чужога асяродзьдзя, зусім іншай культуры,
цяжкога эмігранцкага жыцьця і адначасна да
пераходнага пэрыяду ў асабістым жыцьці, якім
ёсьць век разъвіцьця, росту і здабыцьця ведаў.

...і ня менш вялікія эстэты

Францыя, аднак, дала мне вельмі шмат —
любоў да інтэлектуальнай працы, захапленыне
харавством, павагу да якасці, дасканаласці.
Форма адыгрывае ў Францыі вялікую ролю.
Прыкладам, у галіне мовы. Калі ангельска-
моўны амэрыканец вас разумее з паўслова і да-
руе вам усе вашыя памылкі ў новаздабытай чу-
жой мове, у Францыі, каб вас разумелі й пава-
жалі, вы мусіце выказаць вашую думку ясна і
дакладна, безь ніводнай памылкі. Між іншым,
французская мова, праз сваю дакладнасць,
адна з найцяжэйшых моваў для перакладчыка
зь іншых моваў, а менавіта з моваў менш да-
кладных.

Вялікую ролю ў Францыі адыгрывае і пры-
гажосць у архітэктуры, ва ўрбаністыцы — не-
здарма Францыя дае съвету сваю моду. Да ўся-
го гэтага я і ўся наша сям'я былі вельмі адчу-
вальныя. Памятаю, зь якім захапленнем мы
знаёміліся з Парыжам, зь якой прыемнасцю я
кожную раніцу ехала аўтобусам з станцыі «Сэн-
Лязар» у Сарбону, праз цэнтар Парыжу. Як

прыгожа выглядалі восеньню над ракой, між
бронзавымі лістамі дрэваў, асьветленых лё-
генькім туманам, кожны палац, кожны музэй,
кожны стары будынак. Нават хмарачосы ў
Францыі своеасаблівыя. Некаторыя зь іх, як,
напрыклад, у Дэфанс, найцікавейшыя, а то і
найпрыгажэйшыя ў сьвеце.

Бяз шэрага колеру

З гішпанскай культурай я пазнаёмілася, як
выйшла замуж і пераехала жыць у Мадрыд. Го-
рад гэты мне выдаўся ад самага пачатку цу-
доўным, поўным жыцьця, съпеваў і музыкі.
Нідзе, мусіць, людзі так прыемна не праводзяць
час. Калі мы жылі ў Мадрыдзе (ня ведаю, ці
яшчэ яно так), увесе горад, уключна зь дзецьмі,
быў летам на вуліцах да другой гадзіны ночы.
Было ў нас вельмі шмат сяброў — цудоўных
людзей. Калі мы выляталі ў Канаду, усе яны
прыехалі на лётнішча нас праводзіць, хоць
было гэта ў сярэдзіне тыдня, у сераду, а другой
гадзіне дня. Гішпанцы нічога ня робяць напа-
лову. Калі прыяцель — прыяцель на ўсё жыць-
цё. Усё там белае і чорнае, съятло і ценъ, дзень
і ноч. Шэрага колеру не існуе.

Цеплыня халоднай Канады

Канада падалася нам вельмі прыгожай у ту ю
передкаляндную ноч, калі мы ўпершыню яе па-
бачылі, асьветленую тысячамі каляровых лям-
пачак. Калі праз пару дзён пасыя нашага пры-
езду пасыпаўся снег, дык мы ў захапленыні фа-
таграфавалі зіму, не звяртаючы ўвагі на тое,
што на вуліцах Атавы мы былі адны. Усе разум-
ныя людзі, безумоўна, сядзелі дома, у цёп-
ленькіх кватэрах. Але ж яны не пражылі

паўжыцьця ў сухім Мадрыдзе, дзе кожная съняжынка была скарбам.

Хутка і ў Канадзе знайшліся на працы цудоўныя людзі, зь якімі мы пасябравалі. Адзінокімі пачуваліся толькі два тыдні, калі апнуліся бяз мэблі ў пустым новананятым памяшканні, у той час як увесь съвет кругом нас съяткаваў Каляды.

Сёньня, пасьля болей як трыццаці гадоў, праведзеных у Канадзе, хачу сказаць, што мы тут ня раз адчулу гасціннасць і дабрыню канадзкага народу. Але найбольш захаплі нас канадцы пасьля чарнобыльскай катастрофы, калі мы вырашылі дапамагаць ахвярам у Беларусі. Канадзкі фонд дапамогі ахвярам Чарнобылю ў Беларусі, створаны маленькай групкай беларусаў у 1989 годзе, хутка ператварыўся ў чиста канадскую шматэтнічную арганізацыю, якая дасюль памагае Беларусі й беларускім дзеткам. Гэта дазволіла нам адчуць, чым жыве гэты народ, да якой ступені ён адкрыты і спачувае ўсім, хто церпіць.

Першае спатканье з Мадрыдам

Гішпанскія хвалі для беларускага слова. — На апошнім паверсе съякоты. — Начныя вартаўнікі. — Нашыя сябры і сяброўкі. — Мы чакаем паштальёна

Гішпанскія хвалі для беларускага слова

З Гішпаніі звязаныя найбольш шчасливыя ўспаміны майго дарослага жыцьця. Прыйехала я з мужам Янкам з Парыжу ў Мадрыд 29 жніўня 1959 году, праз тыдзень пасьля нашага шлюбу. У Мадрыдзе ад сінегляння 1958 году Янка вёў разам з сваім сябрам Віцем Сянькевічам штодзённыя беларускія радыёперадачы Гішпанскага нацыянальнага радыё. Уяўляю сабе, што ня лёгка было Янку пакінуць Віцию аднаго, каб ехаць жаніцца ў Парыж, бо нават удаваіх працавалі яны ад ранічкі да вечару — рыхтавалі штодня пятнаццаціхвілінную перадачу. І таму Янка моцна съяшчылася назад у Мадрыд.

Гэта мне абсолютна не перашкаджала, бо і я была захопленая, што мы мелі беларускія радыёперадачы з Мадрыду, і яны адразу сталіся й для мяне найважнейшай падзеяй нашага суپольнага жыцьця. Янку спатрэбілася паўтара году, каб здабыць хвалі. Ягонаму, Віцеваму і майму шчасльцю не было канца, калі нарэшце 8 сінегляння 1958 году беларуская мова прагучала першы раз на гішпанскіх хвалях.

Сем наступных гадоў, да 31 траўня 1965 году, мы толькі для іх і жылі. Да канца свайго жыцця Янка ўважаў, што беларускія радыёперадачы з Мадрыду былі найважнейшым ягоным жыццёвым дасягненнем. Што да Віці Сянькевіча — пазней слухачы Радыё Свабода будуць ведаць яго як Язэпа Барэйку.

На апошнім паверсе съякоты

Мадрыд мне выдаўся надзвычай прыгожым і цікавым горадам. Незадоўга перад нашым шлюбам Янка наняў маленъкае памяшканье на шостым, апошнім паверсе, на вуліцы Сант-Антоніо Крус дэ Марсэнада — недалёка ад студэнцкай рэзыдэнцыі, дзе ён раней жыў. Адтуль было дзясятак хвілін пешкі да пляцу Гішпаніі і галоўнай мадрыдзкай вуліцы Гран Вія, недалёка пачынаўся стary горад. Але найбольш мне падабаліся тады шырокія бульвары, засаджаныя дрэвамі, дзе так цудоўна было праісьціся зь Янкам увечары.

Жылі мы на апошнім паверсе, і сонца пякло нам у столі. Днём гарачыня была чамусыці зносная — мо таму, што паветра было вельмі сухое. Бялізна высыхала на вяроўцы між вокнамі за пяць хвілін. Затое ўначы гарачыня не давала спаць. Не было ў нас тады і халадзільніка. Мелі толькі лядоўку, якую трэба было штодня ладаваць лёдам, каб захаваць у съякоце неабходныя прадукты.

Начныя вартаўнікі

Шмат рэчаў мянэ вельмі прыемна зьдзівілі ў Мадрыдзе. Прыкладам, млячарні з жывымі каравамі, у цэнтры гораду. Думаю, што гэта быў найлепшы спосаб мець съежае малако. Праў-

да, хутка пасьля майго прыезду пачалі іх зачыніць — магчыма, сталі больш доступнымі халадзільнікі. Таксама мянэ моцна забаўляла прысутнасць у кожным квартале вартаўніка, галоўная функцыя якога была — адчыніць жыхарам ноччу дэзверы. Трэба было папляскаць у далоні, і вартаўнік за пару хвілін аднекуль зъяўляўся з ключамі... Цяпер іх таксама ўжо няма.

Нашия сябры і сяброўкі

У Мадрыдзе апрача Віці Сянькевіча, якога ведала з 1951 году, я мела яшчэ адну добрую сяброўку, Росу-Марыю, зь якою я пазнаёмілася на год раней у Англіі. Праз два гады яна стала хроснай мамай нашае першае дачушкі. Але таму, што яна гаварыла са мною па-ангельску, а ў нашай хаце размаўлялі толькі па-беларуску, мне спатрэбілася болей за два гады, каб научыцца па-гішпанску.

Сябры Янкі, зь якімі ён жыў падчас заняткаў у мадрыдскім універсітэце Камплютэнсэ ў супольнай рэзыдэнцыі для студэнтаў з-за «жалезнай заслоны», гаварылі звычайна зразумелымі мне мовамі. Толькі пазней, калі Віця пазнаёміў нас з адным сваім калегам з університету, вэнесуэльцам, прыйшлося рабіць выслікі, каб яго зразумець. Ён, між іншым, навучыў нас рабіць цудоўны рыс з рыбай з кансэрваў, які гадамі быў нашым галоўным прысмакам, а то нават і «куцьцёй» на Каляды — бо ж для са-праўднай куцьці ў Мадрыдзе не было ані кашы, ані маку. Да таго ж і Янка і я чуліся даволі разгубленымі ў кухні.

Люіс (так называўся наш новы сябра) быў з багатай сям'і і мог сабе дазволіць часта хадзіць

у тэатар і на канцэрты. А паколькі любіў кампанію, дзякуючы яму (бо самі на гэта абсалютна ня мелі сродкаў) мы пазнаёмліся з гішпанскай сарсуэляй. Запрашаў Люіс нас вельмі часта. На жаль, сарсуэля пачыналася пасьля вячэры аб адзінаццатай вечару, а пасьля сарсуэлі быў звычай заходзіць выпіць нечага прахалоднага ў бары каля тэатру (запрашаў таксама Люіс), так што дадому вярталіся дзесяць каля трэцяй ночы. Дзеля працы на радыё нам хутка прыйшлося адмовіцца ад гэтае прыемнасці.

Мы чакаем паштальёна

Самі мы лішніх грошей ня мелі. Калі Янка рабіў заходы, каб наладзіць беларускія радыёперадачы, гішпанцы паабязвалі даць толькі тэхніку. Супрацоўнікам не плацілі. На просьбу прэзыдэнта Беларускай Народнай Рэспублікі Міколы Абрамчыка ўтрымоўваць працаўнікоў узялася беларуская дыяспара.

Ведаючы, як цяжка прыходзілася зарабляць гроши новым эмігрантам, жылі мы за мінімум. Але з-за пошты і, магчыма, неразумення нашымі людзьмі поўнай нашай залежнасці ад прысланага імі невялікага чеку, гэты мінімум не заўсёды прыходзіў своечасова.

Памятаю, як часта мы не маглі дачакацца паштальёна, бо не было за што купіць хлеба. Але ў гэта нам здавалася другарадным. Як кажуць, мора было па калена. Ды неяк давалі сабе рады. Калі надышла зіма ды зрабілася холадна (у Мадрыдзе зіма халодная з-за вятроў, якія часта веюць з гораў), я кожны тыдзень купляла клубочек воўны і неўзабаве звяззала Янку на Каляды прыгожы цёплы швэдар. Мне мама пашыла паліто ў Парыжы. Бацькі таксама падкідалі час

ад часу пару франкаў, хоць таксама заўсёды жылі съціпла.

За дзесяць гадоў, якія мы правялі зь Янкам у Мадрыдзе, перажылі мы нямала і цяжкіх момантаў. Найгоршы год быў, магчыма, 1965-ты, калі гішпанцы, пасьля дамовы з Савецкім Саюзам, закрылі шаснаццаць радыёперадачаў, у тым ліку і беларускую. Але пра гэта неяк ня думаецца. У памяці засталіся толькі найшчасливейшыя, найпрыгажэйшыя моманты нашага сямейнага жыцця.

Беларускія радыёперадачы з Мадрыду

2383 выхады ў этэр. — Дзесяць гадоў ГУЛАГу за спазненъне. — Вяшчаныне пачынаецца з «Пагоні». — «Вызваленъне ёсьць справай непазыбежнай...» — Нараджэнъне Гані і Паўлінкі

2383 выхады ў этэр

Між 8 сінегня 1958 году і 31 траўня 1965 году Гішпанскэе нацыянальнае радыё перадавала штодзённыя беларускія радыёперадачы, скіраваныя на Беларусь. Былі гэта праграмы цалкам незалежныя, бесцэнзурныя.

Гішпанцы лічылі, што ніхто так добра ня ведае, што хочуць беларусы пачуць, як самі беларусы. Адзінае, чаго вымагалі штодзённа, гэта некалькі радкоў справа здачы пра нашу праграму дня. За шэсцьць з паловай гадоў існаваньня беларускіх радыёперадачаў Гішпанскага нацыянальнага радыё прагучалі 2383 штодзённыя праграмы.

Вёў радыёперадачы з Мадрыду мой муж Янка Сурвіла. Я яму дапамагала, калі яго найлепшы супрацоўнік і прыяцель Віця Сянкевіч, зь якім ён пачынаў, выехаў з Мадрыду ў 1961 годзе.

Перадачы Янка ўважаў найбольшым дасягненнем свайго жыцьця. На само здабыцьцё іх

спатрэбілася паўтара году стараньняў — праўда, пры супрацоўніцтве і падтрымцы органаў Рады БНР, якія забавязаліся ўтрымоўваць неабходных працаўнікоў радыёперадачаў. Гішпанцы далі нам тэхнічныя магчымасці з умовай, што беларускае грамадзтва возьме на сябе ўтрыманье працаўнікоў. На такіх умовах вяліся радыёперадачы з Мадрыду і для бальшыні іншых краінаў.

Дзесяць гадоў ГУЛАГу за спазненъне

Ці даходзілі нашыя праграмы да слухачоў у Беларусь? Дасюль дакладна ня ведаю. Ведаю толькі, што даходзілі мадрыдзкія праграмы ў Польшчу і ў балтыскія краіны. Жывучы яшчэ ў Парыжы, слухала іх сама кожны дзень, пакуль не пачыналі грымесьць глушыльныя машыны. Было іх, здаецца, аж сем... Але нешта заўсёды можна было пачуць. Гэта было пацьверджана шмат пазней у кнізе амэрыканца, які праўёў нейкі час у савецкім ГУЛАГу ў Сібіры. Ен там пазнаёміўся зь дзяўчынай, беларускай, якую засудзілі на дзесяцігадовую ссылку, таму што на некалькі хвілін запозынілася з глушэннем у Менску беларускіх радыёперадачаў з Мадрыду. Тут зазначу, што спазніцца было лёгка, бо гішпанцы ніколі не былі пунктуальныя і неаднойчы ўключалі радыёперадачу крышку зарана або запозна...

Вяшчаныне пачынаецца з «Пагоні»

За гэтая шэсцьць з паловай гадоў нам трэба было падрыхтаваць штодня спачатку пятнаццаціхвілінную, а пасля — ад 21 ліпеня 1960 году — дваццаціхвілінную радыёперадачу, якая перадавалася два разы кожны дзень. Не

было тады ні кампутараў, ні факсаў, ні ксэраксаў. Мелі ў хаце дзьве прылады — друкарку і радыё, на якім правяралі, як чуваць перадачы.

Раніцай Янка а восьмай гадзіне ехаў на радыё па дэпэшы. Вярнуўшыся, дыктаваў паводле іх навіны дня, якія зтамалі прыблізна чацверту частку радыёперадачы, і пісаў або проста дыктаваў каментар на міжнародныя падзеі. Я ў гэтym часе ўжо пачынала перапісваць знойдзены ім або напісаны галоўны артыкул ці гутарку на беларускую тэму. Усяго, апрача першай і апошняй бачынак з прывітаннем і раззвітаннем на фоне «Пагоні», трэба было надрукаваць шэсцьць з паловай бачынак машынапісу. Гэта зтамала аж да паўпятай гадзіны па абедзе, а тады ўжо не было іншага выйсьця, як бегчы па таксоўку і імчацца на радыё чытаць праграму.

Так кожнага дня, аж пакуль не прыдумалі рыхтаваць і начытваць наперад нядзельную праграму і, такім чынам, мець адзін дзень адбачынку на тыдзень. Адбачынку, праўда, адноснага — бо трэба было думачь пра перадачу наступнага дня.

«Вызваленіне ёсьць справай непазыбежнай...»

У справаўдачы, напісанай у 1964 годзе, Янка Сурвіла гэтак пісаў пра зъвест беларускіх радыёперадачаў з Мадрыду:

«Матэрыялы на беларускія тэмы ахоплівалі разнаюную тэматыку — палітычную, сацыяльную, эканамічную, гістарычную. У меру магчымасці адзначаліся ўсе важнейшыя падзеі ў нашай гісторыі, асабліва ў гісторыі нашага нацыянальна-вызвольнага руху, прыпаміналіся імё-

ны нашых выдатных людзей і іхная дзеянісць, шмат увагі прызначалася беларусам, якія сталіся ахвярамі расейска-балшавіцкага акупацыйнага рэжыму і злачыннай палітыкі гэтага рэжыму на нашай Бацькаўшчыне. Гаварылася аб нашых мэтах — аднаўленыні беларускай незалежнай і сувэрэнай дзяржавы, выказваючы надзею і перакананне, што вызваленіне нашай Бацькаўшчыны ёсьць справай непазыбежнай. Перадавалі таксама інфармацыі аб жыцьці і дзейнасці нашых суродзічаў, беларускіх арганізацый і інстытуцыяў у вольным съвеце. Нашыя нацыянальныя справы і праблемы мы трактавалі безь ніякіх абмежаваньняў, як бы гэта рабілі будучы ў сябе дома».

Думаю, што маглі мы гэта ўсё рабіць таму, што энтузіязму нашаму не было канца, і таму, што абодва бясконца цанілі кожны момант нашага супольнага жыцьця і нашай супольнай працы.

Нараджэнне Гані і Паўлінкі

Матэрыяльна жыцьцё ў Мадрыдзе было цяжкім. Жылі мы за мінімум, на мяжы беднасці. Я пачала даваць прыватныя лекцыі французскай і ангельскай моваў, каб купіць тоесёне неабходнае, але часу на гэта не было шмат.

Два разы за гэты час былі мы зь Янкам у Таледа, раз у Сэговіі, некалькі разоў наведалі Эскарыяль. Якія гэта і дасюль цудоўныя ўспаміны! Рэшту Гішпаніі пабачылі ўжо шмат пазней, пасля закрыцця беларускіх радыёперадачаў. А поўдзень упершыню пабачылі ў 1982 годзе, турыстамі з Канады. Затое Мадрыд вельмі добра ведалі ѹ моцна любілі. Мелі шмат добрых сяброў, якія засталіся дасюль бліzkімі.

Дзякуючы ім змаглі выжыць пасъля закрыцьця радыёпраграмы, аж пакуль не знайшлі новую працу — я выкладчыцай францускай мовы ў Французскім інстытуце ў Мадрыдзе, а Янка журнالістам на Гішпанскім радыё.

Пражылі мы яшчэ пяць гадоў у Гішпаніі да выезду ў Канаду. У Мадрыдзе нарадзіліся нашыя дочки Ганя і Паўлінка, з часам жыцьцё сталася нармальным. Пачалі кожны год езьдзіць у Францыю да бацькоў на цэлы месяц, а пасъля яшчэ на тыдзень да мора. Заўсёды буду памятаць і шанаваць Гішпанію як шчодрую краіну, якая дазволіла Янку скончыць навуку, а пасъля дала нам магчымасць працаўаць для бацькаўшчыны, і ёсё гэта — не спадзеючыся ад нас нічога ўзамен.

Беларускае жыцьцё ў сталіцы Канады

Уладкоўваюся перакладчыцай. — Радасьць бачыць суродзічаў. — Знаёмім зь беларускай культурай. — У Этнакультурнай радзе. — Абраца накладам 400 тысяч. — Наш съязг перад парлямэнтам

Уладкоўваюся перакладчыцай

У сталіцы Канады Атаву мы з мужам і дзеткамі прыехалі з Гішпаніі на Каляды 1969 году. Да нашага прыезду беларускага асяродку ў Атаве не было.

Сталіца Канады Атава — невялікі горад між Манрэалем і Таронта, дзе месціцца бальшыня фэдэральных урадавых установаў краіны. Прыйехалі мы сюды, прачытаўшы ў францускай газэце «Лё Монд» абвестку аб патрэбе ў канадзкай адміністрацыі перакладчыкаў з ангельскай на французскую мову. Веды, якіх патрабавалі ад кандыдатаў, я мела, і падалося нам, што было б цікава зьведаць гэтую далёкую краіну. Дык вось, падала на экзамэн, у канадзкай амбасадзе ў Мадрыдзе здала яго, і 10 сінегня прыляцелі ў Атаву. Назаўтра, 11 сінегня, я ўжо пачала працаўаць на новым месцы.

Радасьць бачыць суродзічаў

У той час найбольш актыўная беларуская грамада жыла ў Таронта. У Манрэалі было так-

сама шмат беларусаў, але там ужо было неяк заціхла беларускае жыцьцё, перадусім пасъля выезду ў Злучаныя Штаты некаторых павадыроў манрэальскага беларускага асяродку. У Вініпэгу таксама была даволі актыўная група аж да пачатку восьмідзясятых гадоў. Былі меншыя асяродкі ў Садбэры, якія арганізацыяна належалі да Таронта.

Першыя беларусы, якіх мы спаткалі ў Канадзе, былі Акулы і Грыцукуі, якія прыехалі нас адведаць перад тым, як мы займелі аўтамабіль. Алець і Вольга Грыцукуі жылі з малой дачушкай у Кіngстане, толькі дзіве гадзіны дарогі ад Атавы, дзе спадар Алець працаў бібліятэкам у Кёінскім універсітэце. Мы хутка зь імі пасябравалі й часта бачыліся. Кастуся Акулу мы зноў пабачылі толькі на пачатку 1971 году, калі першы раз паехалі ў Таронта.

Пасъля доўгіх гадоў у Мадрыдзе, дзе іншых беларусаў не было, адчувалі вялікае шчасльце ад сустрэчаў з суродзічамі, і кожная нагода была добрая, каб ехаць у доўгую дарогу. З Атавы ў Таронта ў тым часе трэба было ехаць ледзь ня шэсьць гадзін летам, калі была сухая дарога. Нягледзячы на гэта, у 1972 годзе ездзілі мы туды аж дванаццаць разоў.

У Таронта беларуская грамада мае дзівэ царквы: Святога Кірылы Тураўскага і Святой Эўфрасініі Полацкай. Дамы для гэтых рэлігійна-грамадзкіх цэнтраў былі набытыя нашай эміграцыяй яшчэ ў пяцідзясятых гадах, на супольныя ахвяраваныні. Там адзначалі беларускія нацыянальныя сьвяты ды ўгодкі падзеяў з гісторыі Беларусі й з жыцьця славных беларусаў. Затое менш звязрталася ўвагі на міжэтнічнае жыцьцё ў Канадзе. Праўда, восем га-

доў, між 1970 і 1978 годам, моладзь брала ўдзел у міжнародным фэстывалі «Караван» — і з гэтае нагоды дзясяткі тысяч канадцаў адведалі наш рэлігійна-грамадзкі цэнтар на вуліцы Сэнт-Клярэнс у Таронта, але звычайна арганізоўваліся імпрэзы для сваіх людзей. Найважнейшым заданнем лічылі захаванье беларускай мовы, культуры і сувядомасці ў Канадзе.

Знаёмім зь беларускай культурай

У Атаве адразу паўсталі магчымасць выкананы іншае даручэнне статуту Згуртаваныя Беларусаў Канады — знаёміць Канаду зь Беларусью і нашымі нацыянальнымі імкненнямі.

Першай паважнай імпрэзай, якую мы арганізавалі пасъля майго абрання ў 1974 годзе на старшынёўства Беларускага Інстытуту Науки і Мастацтва ў Канадзе, стаў Беларускі тыдзень студыяў, прысьвечаны беларускай прысутнасці ў Паўночнай Амерыцы. Ён прайшоў у 1975 годзе ў Атаўскім універсітэце. Змаглі гэта зрабіць дзяякоўчы вельмі добрым сябрам у Славянскім аддзеле, а таксама знаёмству з канадzkімі ўрадавымі структурамі, дзяякоўчы якому навязалі супрацоўніцтва Аддзелу шматкультур'я канадзкага ўраду і Канадзкага музэю чалавека. Праўда, арганізацыя такой падзеі заняла шэсць месяцоў. Аб'ехалі мы тады шмат беларускіх асяродкаў у Злучаных Штатах і Канадзе, каб сабраць дастаткова твораў народнага мастацтва на прафэсійна арганізаваную музэем выставу, якая адбылася ва ўніверсітэце ў рамках нашага Тыдня студыяў. Шмат выслілкаў спатрэбілася, каб здабыць на ўсё гэта сродкі, зацікавіць журналістаў і дакладчыкаў ды ар-

ганізаваць супольна з університетам вечар у гонар Натальлі Арсеньевай і канфэрэнцыю, у якой бралі ўдзел найвыдатнейшыя навукоўцы беларускай дыяспары Паўночнай Амерыкі і некалькі вядомых украінскіх беларусістаў. Былі доктар Тумаш, Янка Запруднік, Вітаўт Кіпель, Антон Адамовіч. Быў даклад Стася Станкевіча (хаця дзеля стану здароўя сам ён не прыехаў), гучаў даклад украінскага паэта Славутыча. Усяго дванаццаць дакладаў. Задавальненъне было вялізарнае.

Пасля гэтага не было тыдня, каб ня трэба было ісьці мужу або мне на міжэтнічныя паджаныні ці імпрэзы, у арганізацыі якіх часта бралі ўдзел. Янка звычайна займаўся палітычнай дзейнасцю зь іншымі этнічнымі групамі, а я брала ўдзел у шматкультурным жыцці і ў сувязях у галіне культуры.

У Этнакультурнай радзе

У канцы 1975 году запрасілі мяне ў арганізацыйны камітэт Шматкультурнай канфэрэнцыі жанчын Атавы, дзе я мела нагоду пазнаёміцца з шматлікімі групамі канадзкай сталіцы. Мы сталіся часткай усяго, што рабілі культурныя групы. У 1979 годзе адбыўся тут першы фэстываль «Бацькаўшчыны», у якім мы занялі вельмі пачэснае месца і бралі ўдзел аж да 1989 году, калі заняліся арганізацыяй Канадзкага фонду дапамогі ахвярам Чарнобылю ў Беларусі.

У 1984 годзе мяне выбралі ва ўправу Канадзкай этнакультурнай рады. У яе ўваходзілі больш за трыццаць галоўных этнічных групай Канады, якія прадстаўлялі траціну насельніцтва Канады. Спачатку я там была звычайнym сябрам, прадстаўляючы беларускую гра-

маду ў Канадзе, а пазней мяне выбралі сябрам управы й сябрам канстытуцыйнага камітэту. Я была тады адзіным сябрам управы, хто добра ведаў французскую мову, таму прыходзілася часта прадстаўляць раду на спатканьях з канадзкім урадам і парламэнтам.

Недзэ ўтым жа часе дачку Паўлінку выбралі старшынёй моладзі Канадзкай этнакультурнай рады. Дачка Ганя была ў 1979—1980 гадах наймаладзейшым сябрам дарадчай рады міністра, які адказваў за палітыку шматкультур'я. Прэм'ер-міністар сам запрасіў яе ў раду, калі пачуў Ганін выступ на канфэрэнцыі моладзі, дзе яна прадстаўляла беларусаў.

Усюды мы стараліся, каб пра беларускую прысутнасць у Канадзе і наагул пра Беларусь ведалі канадцы і іншыя групы.

Абраца накладам 400 тысяч

Утым часе Янка актыўна працаваў у Радзе паняволеных народаў, дзе баараніў палітычныя інтарэсы беларускага народу. Тады якраз канадзкі ўрад выдаў накладам 400 тысяч асобнікаў мапу афіцыйных моваў съвету і адзінай афіцыйнай мовай усяго Савецкага Саюзу назваў расейскую. Гэта прадстаўнікі паняволеных народаў — так называлі народы СССР і камуністычнага лягера — успрынялі як абрацу. Пачалі заходы, каб выправіць такую недарэчнасць. І ўрэшце дамагліся, каб мапу перавыдалі. Дзякуючы прысутнасці Янкі беларуская мова была ўключаная ў сьпіс афіцыйных моваў съвету.

У канцы восьмідзесятых гадоў я таксама даказала канадзкаму прадстаўніку ў Міжнароднай арганізацыі нормаў, што беларуская мова

не называеца па-беларуску «белорусским языком», як там было сказана. Такім чынам, памылка была папраўленая ў публікацыях Міжнароднай арганізацыі нормаў на просьбу не БССР, а Канады.

Наш съцяг перад парлямэнтам

Для нас гэта былі вялікія перамогі, бо праз усе гэтыя гады трэба было на кожным кроку змагацца, каб вярнуць Беларусь на мапу сьвету. Савецкі Менск гэтым абсалютна не цікавіўся, а Москва хавала ад сьвету, што мы наагул існуем. Разам з прадстаўнікамі іншых панявленых народаў беларусы бралі ўдзел у дэмантрацыях, менавіта ў так званы «Дзень чорнай стужкі» (угодкаў дамовы Рыбэнтропа з Молатавым), і наш бел-чырвона-белы съцяг узьнімаўся між іншымі съцягамі на плошчы перад канадzkім парлямэнтам.

Не было такой магчымасці інфармаваць пра Беларусь, якой мы не стараліся скарыстаць.

Ад акіяну да акіяну: беларускія дзеткі ў Канадзе

Сустракаем гасьцей. — «У Беларусі ўсё нармальна...» — Пачынаем зьбіраць гроши. — Семдзесят сем'яў прапаноўваюць дапамогу. — Адказы на сотні пытаньняў. — Ад акіяну да акіяну

Сустракаем гасьцей

...Нашая маленъкая групка беларусаў, зь вялікім бел-чырвона-белым съцягам у руках, не магла дачакацца на лётнішчы Мірабэль у Манрэалі першых беларускіх дзетак, якія ў гэты час ляцелі ўжо дзесь над Канадай да нас у госьці. Былі з намі і сем'і, якія запрасілі да сябе дзетак на шэсьць тыдняў адпачынку, і, безумоўна, шмат журналістаў, якія хацелі ўсё ведаць пра дзяцей, прычыны іх прыезду, пра Чарнобыль і пра Беларусь.

Было гэта ўлетку 1991 году, праз тры месяцы пасля таго, як атаяўская газета «The Ottawa Citizen» зъміясціла інтэрвю з Генадзем Грушавым, у якім ён расказаў пра чарнобыльскую бяду ў Беларусі й яе наступствы для здароўя беларускіх дзетак.

«У Беларусі ўсё нармальна...»

Разам зь Янкам, Зінай Гімпелевіч, Паўлінай Сыміт-Пашкевіч і Барысам Рагулем мы стварылі Канадzkі фонд дапамогі ахвярам Чарно-

былю ў Беларусі яшчэ ў 1989 годзе, калі ўпершыню даведаліся праўду пра наступствы Чарнобылю. Датуль гаварылася ў Канадзе толькі пра наступствы ва Ўкраіне, а калі я пайшла ў аддзел ядзернай энэргіі міністэрства здароўя Канады, мяне там запэўнілі, што пра Беларусь німа вестак — «выглядае, што ёсё нармальна». Толькі ў 1989 годзе мы прачыталі ў беларускіх газетах, якія тады ўжо атрымоўвалі, да якой ступені пацярпела Беларусь.

Пачынаем зьбіраць гроши

Адразу ўзяліся за працу. Мы меркавалі, што калі Канада даведаецца пра хворых дзетак, за бруджаны край і недахоп лекаў у краіне, дык адразу будзе імкнунца памагчы — як памагае ўсім ахвярам няшчасціці ў съвеце. Карысталіся любой нагодай, каб паведаміць канадцам пра беларускую бяду. Зь Зінай Гімпелевіч і маёй дачкой Паўлінкай прысьвяцілі гэтamu пытанню беларускі сэмінар на Канфэрэнцыі славістаў Канады 1990 году. На кожным спатканыні, на кожнай сустрэчы прасілі слова, каб гаварыць пра Беларусь.

На жаль, нягледзячы на ёсё, што мы рабілі, за першы год працы ўправа Канадзкага фонду дапамогі ахвярам Чарнобылю ў Беларусі — тады яна складалася выключна з старшыняў беларускіх арганізацый — змагла сабраць толькі пяць тысяч даліараў, і гэта ў вялікай меры дзякуючы ахвярнасці саміх беларусаў. Мы гэта страшэнна перажывалі.

Нам здавалася тады найважнейшым сабраць дастаткова грошай, каб высылаць дапамогу шпіталям у Беларусі. Паводле вестак, якія да нас даходзілі, ня мелі яны сродкаў, каб купіць

нешта для мышцаў падлогі, не гаворачы ўжо пра аднаразовыя шпрыцы і ёсё іншае, што мы тут уважалі неабходным.

Семдзесят сем'яў прапаноўваюць дапамогу

Справа крыху зрушылася, калі два канадзкія журналісты паехалі ў 1990 годзе ў Беларусь пабачыць на свае вочы, што там робіцца. Вярнуўшыся, зрабілі надзвычай добры рэпартаж, які быў перададзены на некалькіх каналах канадзкага тэлебачання. Вынікі, аднак, мы пабачылі толькі пасля інтэрвю Генадзя Грушавога ў красавіку 1991 году.

Грушавы прыехаў у Канаду на запросіны Барыса Рагулі, і мы арганізавалі яму ў Атаве зь дзясятак спатканняў, у тым ліку і вышэйзгаданае інтэрвю. На трэці дзень да нас пачалі званіць людзі, гатовыя памагчы. Праз тры тыдні мы мелі семдзесят сем'яў, якія хацелі запрасіць беларускіх дзетак. І напэўна было б шмат больш, калі б Генадзь сам не сказаў, што болей ня здолее прыслать.

Адказы на сотні пытанняў

Не ўяўлялі мы тады, колькі прыйдзецаў ўкладзіці часу ў працы, каб давесыці дзіцячую праграму да таго цудоўнага дня, калі мы паехалі сустракаць першую групу беларускіх дзетак на лётнішча ў Манрэаль. Да таго дня, і кожны дзень пасля іх прыезду, працавалі мы да дванаццатай гадзіны ночы. Трэба было праверыць канадзкія сем'і, іхны стан здароўя, маральнасць, падабраць дзетак да сем'яў, бо кожная сям'я хацела дзетак таго самага веку і полу, як і свае. Трэба было распавесыці канадцам пра

здароўе дзяцей, пра беларускія звычаі, адка-
заць на сотні пытаньняў.

Вучылі мову, лекары тлумачылі сем'ям, як
трэба карміць маленъкіх беларусаў, як імі зай-
мацца, каб яны як найбольыш мелі з адпачын-
ку. Патрабавалі, каб прынамсі адзін з канадзкіх
бацькоў у часе побыту дзіцяці не працаваў, каб
кожная група згадзілася прывезьці пераклад-
чыка-апекуна і каб мела дантыстаў і лекараў,
гатовых бясплатна лячыць дзетак. Трэба было
заплаціць страхоўку дзяцей і апекуноў на вы-
падак, калі б яны раптоўна цяжка захварэлі ў
Канадзе. Да таго ж фонд, які быў з самага па-
чатку зарэгістраванай дабрачыннай арганіза-
цыяй, кантролівалі ўлады, якія патрабавалі
вельмі дакладнага справаводства.

Ад акіяну да акіяну

У наступным годзе мы ўжо прывезьлі на ад-
пачынак у Канаду сто дзесяць дзетак, праз два
гады — сто пяцьдзясят, пасля — дзвесціце
пяцьдзясят, чатырыста, а ў 1996 годзе і зноў
у 1997-м (які быў майм апошнім годам стар-
шынёства ў фонду) мы прывезьлі болей за
шэсцьсот беларускіх дзетак на аздараўленыне.
Тады мы ўжо мелі платнага работніка. Фонд
меў сорак два аддзелы, амаль ува ўсіх правінцы-
ях Канады, ад аднаго акіяну да другога. Ка-
надзкія сем'і пачыналі зьбіраць гроши на апла-
ту дарогі ды іншых выдаткаў, звязаных з по-
бытам дзіцяці, задоўга да ягонага прыезду.
Існавалі падручнікі для бацькоў, для старши-
няў аддзелаў, для скарbnікаў.

Уся Канада ведала пра Беларусь і пра насту-
пствы Чарнобылю ў Беларусі. Для мяне гэта
было вялікім задавальненнем. Таксама было

суцяшэннем бачыць, як нашыя дзеткі набіралі
здаровыя колеры і ўспрымалі канадзкія звычаі.
Цудоўныя дачыненьні ўсталёўваліся між бела-
рускімі дзеткамі ды іхнімі канадзкімі сем'ямі.
Канадцы ездзілі ў Беларусь і вярталіся, захоп-
леныя гасціннасцю нашага народу.

Канадзкі фонд дапамогі ахвярам Чарнобылю
ў Беларусі яшчэ існуе. Дзяцей цяпер прывозіць
меней, чым раней, але і надалей канадзкія сем'і
ездзяць у госьці ў Беларусь. Лекарская праг-
рама фонду прывозіць кожны год у Канаду не-
калькі лекараў на практику ў шпіталях. Праг-
рама пасылак харчоў у Беларусь, створаная ўжо
пазней, таксама працуе. Высылка лекаў пе-
райшла ў рукі аддзелаў, некаторыя зь якіх
сталіся незалежнымі фондамі. Не памылюся,
калі скажу, што дзякуючы нашаму фонду ў
Беларусь выслана дапамогі на мільёны даля-
раў, ня ўлічваючы тых трох самалётаў, поўных
лекаў, якія міністэрства замежных справаў
Канады паслава ў 1992 годзе ў Беларусь на
нашу просьбу.

Янка

Месца ягонага дзяцінства. — Партызаны паляць школу. — Бэрлін, лягер, завод. — Рэдагаваньне бюлетэню. — Магістрат і дактарат. — На Гішпанскім радыё. — Быў адданы сям'і і Беларусі

Месца ягонага дзяцінства

Едучы ў Беларусь на канфэрэнцыю «Съвет пасылья Чарнобылю» ў красавіку 1992 году, я моцна хацела пабачыць пасёлак Мель каля Жодзішкаў, дзе Янка правёў найлепшыя гады свайго дзяцінства.

Часта ўспамінаў ён той час. Успамінаў пра шырокую Вяльлю, над якой стаяла хата яго дзядоў, пра вялізарны дуб пры ўезьдзе, пра сасновы лес вакол пасёлку, дзе дрэвы былі такія высокія, што толькі ў гішпанскай сіеры бачыў падобныя. Расказваў пра лядоўку, дзе лёд ляжаў усё лета, пра лазню. Казаў, якая цудоўная была сям'я ягоных дзядоў, як дзядзькі, усе высокія і моцныя, гуляючы з малым, кідалі яго, як мячык, над вадой. Гэта адзін зь іх, дзядзька Эдвард, навучыў яго чытаць на памяць пасму Купалы «Курган», калі было яму толькі чатыры годзікі. Янка яе памятаў праз усё жыцьцё і часам дэкламаваў.

Калі ў 1992 годзе мы ехалі з братам Лявонам і сябрамі ў Вільню, я спыталася, ці не было б вялікім кругам заехаць у Мель. Ніхто ня ведаў,

дзе той Мель, але згадзіліся паехаць праз Смаргонь, дзе Янка хадзіў у школу, і праз Жодзішкі.

І вось так я наведала рай Янкавага дзяцінства і мела вялікую радасць пабачыць і пачуць таго самага дзядзьку Эдварда. Яму было 92 гады, і ён яшчэ мог на памяць прадэкламаваць «Курган». Пабачыла таксама, дзе Янка гуляў, дзе рос, дзе хадзіў у школу і дзе вучыў яшчэ пару дзён перад тым, як лёс яго закінуў на чужыну.

Партызаны паляць школу

Перад выездам зь Беларусі, калі было яму толькі васямнаццаць гадоў, ён скончыў настаўніцкія курсы ў Войстаме і быў прызначаны на кірауніка беларускае пачаткове школы ў Данюшаве. У першых днях кастрычніка 1943 году гэтая школа была спаленая партызанамі, якія змагаліся тады перадусім супраць усялякіх праяваў беларушчыны, у тым ліку й беларускага школьніцтва. Пад пагрозай ліквідацыі Янка сам мусіў уцякаць.

Бэрлін, лягер, завод

У лістападзе 1943 году выехаў да ваенна-пallonнага дзядзькі, які працеваў у баўэра ў Нямеччыне.

У Бэрліне старшыня Беларускага камітэту самапомачы Мікола Абрамчык узяў яго на працу, а празь месяц яго выбралі на сакратара гэтага камітэту. Там ён працеваў да канца вайны. Два наступныя гады ён правёў у лягерах для ўцекачоў у Заходній Нямеччыне.

У беларускім лягеры Ватэнштэце Янка арганізаваў Беларускі дапамаговы камітэт, быў выбраны яго старшынём і, з пачаткам 1946 году, пачаў выдаваць беларускі грамадзка-

палітычны часопіс «Шляхам жыцьця». У 1947 годзе заклаў прыватнае выдавецтва, першым выданнем якога была брашура пра Беларусь па-ангельску.

Калі пачаўся працэс эміграцыі ў краіны ста-лага пасялення, Янка выбраў Францыю, дзе яму паабязвалі, што будзе магчымасць пра-даўжаць навуку. Дзеля гэтага ён мусіў пад-пісаць аднагодовы контракт на працу на мэта-люргічным заводзе ў Лёнгві — сталёуні, як ён яго называў, — ва ўсходній Францыі.

Рэдагаваныне бюлетэню

Я першы раз пабачыла Янку, калі ён, падчас таго году працы, прыехаў у Парыж на Ўся-светны зьезд беларускай эміграцыі. Было гэта ўвосень 1948 году. Яму было дваццаць трох гады, і быў ён ужо ведамым беларускім дзея-чам, а з 1947 году — сябрам Рады БНР. Там яго выбралі сакратаром Управы створанага тады Ўсясьветнага аб'яднання беларускай эмігра-цыі і рэфэрэнтам прэсы й інфармацыі гэтага ж аб'яднання. З таго часу ён выдаваў «Інфарма-цыйны бюлетэн Усясьветнага аб'яднання бе-ларускай эміграцыі». Адначасна вывучаў фран-цузскую мову і літаратуру ў Інстытуце францу-ской мовы пры міністэрстве замежных спраў. Каб зарабіць на пражыцьцё, працеваў на фаб-рыцы вульканізацыі шынаў.

Магістрат і дактарат

У 1951 годзе, з дапамогай айца Льва Гарош-кі, атрымаў стыпэндыю ад універсітэтскай Ка-таліцкай дапаможнай арганізацыі ў Гішпаніі і змог нарэшце здабыць вышэйшую адукацыю. Выбраў эканоміку, бо ўважаў, што гэтая галіна

найболей спатрэбіцца нашаму краю, калі ён вы-зваліцца ад савецкага паняволеняня. Вучыўся Янка выдатна, хоць, прыехаўшы ў Гішпанію, ня ведаў ні слова па-гішпанску. Першыя экза-мэны пісаў па-француску. Атрымаў ступень магістра палітычных і эканамічных навук 29 верасьня 1956 году ѹ адрозу ўзяўся за працу над дактаратам на тэму «НЭП у Беларусі».

Праз гады навукі ў Мадрыдзе ўвесь час не-шта рабіў, каб пазнаёміць Гішпанію зь Бела-русьсю і беларускай проблематыкай.

Супрацоўнічаў з Цэнтрам усходніх навук, дзе вёў Беларускую сэкцыю і быў сябрам рэд-калегіі квартальніка «Oriente Europeo», чытаў даклады пра Беларусь у розных гарадах Гіш-панії, браў удзел і чытаў даклады на Тыднях студыяў беларускага акадэмічнага аб'яднан-ня «Рунь».

На Гішпанскім радыё

Ад 1952-га кожны год 25 сакавіка перадаваў на Беларусь радыёперадачу праз Гішпанскую нацыянальнае радыё.

У сінезні 1958 году, пасля паўтара году ста-ранняў, перарываючы працу над дактаратам, пачаў зь сябрам Віцем Сянькевічам штодзён-ныя беларускія радыёперадачы на Беларусь. Калі ў 1965 годзе пасля дагавору з Савецкім Саюзам гішпанцы закрылі перадачы для паня-воленых краінаў, Янка яшчэ працеваў пару гадоў рэдактарам і перакладчыкам навуковых і культурных паведамленняў на Гішпанскім радыё. У 1969 годзе мы пераехалі ў Канаду.

У Канадзе Янка працеваў эканамістам і, аж да свае съмерці, у 1997 годзе, браў удзел у бела-рускім жыцьці.

Быў адданы сям'і і Беларусі

Янка таксама быў цудоўным мужам і бацькам. Памятаю, як гадавалі мы нашых дзяўчак, абое іх калыхалі, абое мылі пялюшкі. Разам вазілі іх да лекара, пераймаліся іхнімі прастудамі. Памятаю, калі Паўлінка моцна захварэла, дык у Янкі за тыдзень съсівела барада.

Ад таго моманту, калі я ў Парыжы ўпершыню сустрэлася зь Янкам Сурвілам, заўсёды была захопленая ягонымі здольнасцямі, пачуцьцём годнасці, бясконцай адданасцю бацькаўшчыне. Удзячная лёсу за тыя трывіцаць сем гадоў, якія нам было дадзена пражыць разам.

Зноў у Беларусі

Вяртанье праз сорак восем гадоў. — Быкаў, Пазняк, Канапля, Шушкевіч. — Мастакі. — Старажытныя мясціны. — Дзедава хата. — Віленшчына

Вяртанье праз сорак восем гадоў

Хацела б падзяліцца ўспамінамі пра адну з найбольш шчаслівых падзеяў жыцьця — маё першае падарожжа на бацькаўшчыну ў 1992 годзе. Вярнуўшыся, я шмат пра гэта пісала. Захаваліся нататкі ўражаньняў, запісаныя, калі былі яны яшчэ зусім съвежыя.

Было гэта 10 красавіка. Самалёт ужо даляў да Менску, калі я нарэшце паверыла, што сапраўды неўзабаве прыязмлюся ў Беларусі. Старалася ўявіць, што пабачу. Прыйомнілася раніца, калі сорак восем гадоў таму ў Баранавічах зрушыў зь месца таварны цягнік, у якім мае бацькі, з трима малымі дзецьмі, выбраўся ў невядомы съвет. Прыйомніла цёпцию Ганку ў белай хустачцы, якая з плачам бегла за цягніком.

Згадвала таксама цудоўныя гады дзяцінства ў Засульлі. Я ўспомніла сваю бабулю Вольгу, з роду Пахомаў зь Негарэлага, яна была моднай краўчыхай. Успомніла дзеда Аляксандра Шыманца, які, лежачы на печы, рассказваў унукам казкі.

Прыйомніліся съпеў пеўня раніцою, цёплыя

прамені ўзыходзячага сонца ў яблынях перад акном, аладкі зь съмтанаі на сънеданьне, рэчка за лугам, дзе з братам «плавалі» ў таты на плячах, млын крышку далей, направа, драўляная царква з званіцай, якую тата маляваў шмат пазыней у Парыжы. Памятаю ўсё гэта ў колерах. Тады я яшчэ ня ведала, што такое бомбы, пажары, страх і вечная туга па бацькаўшчыне.

Вяртаючыся ў Беларусь, крыху праймаюся. А што калі не знайду мае Беларусі, калі яна так зъмянілася, што не пазнаю?

Быкаў, Пазыняк, Канапля, Шушкевіч

Мая паездка звязаная з кангрэсам «Съвет пасыля Чарнобылю», на які мяне запрасілі ў якасці старшыні Канадзкага фонду дапамогі ахвярам Чарнобылю ў Беларусі. Плянуючы падарожжа, я вырашыла выехаць крыху раней ды яшчэ застасца пару дзён пасыля кангрэсу, каб тое-сёе пабачыць. У той момант я яшчэ ня ведала, што спаткаю столькі цудоўных людзей, якія зробяць з гэтага майго першага візиту на бацькаўшчыну адну з найбольш цікавых і прыемных падзеяў жыцьця.

Кангрэс адбыўся ў Менску ад 13 да 17 красавіка 1992 году. Мэтай яго было прыцягнуць увагу ўсіх светнага грамадзтва да трагічнага лёсу Беларусі праз шэсць гадоў пасыля ядзернай катастрофы ў Чарнобылі. Міжнароднае супрацоўніцтва ў галіне дапамогі ахвярам Чарнобылю было тэмай шматлікіх выступлеńняў. Прысутнасць такіх выдатных людзей, як Васіль Быкаў, Зянон Пазыняк, акадэмік Яўген Канапля, съведчыла пра важнасць падзеі.

Удзельнікі кангрэсу маглі наведаць дзіцячыя шпіталі ў Менску, адбылося спатканье з

старшынём Вярхоўнага Савету Станіславам Шушкевічам, былі падарожжы ў найбольш забруджаныя раёны Беларусі. Гэта дазваляла дэлегатам атрымаць непасрэдную інфармацыю пра патрэбы людзей, пацярпелых ад чарнобыльскае бяды. Адно толькі расчараўвала: на маё вялікае зьдзіўленыне, на кангрэсе амаль цалкам адсутнічала беларуская мова, і мне прыйшлося ў сталіцы Беларусі слухаць даклады беларускіх навукоўцаў у перакладзе на ангельскую.

За дванаццаць дзён у Менску адведала таксама Сойм БНФ, Беларускі гуманітарны ліцэй, два музэі. Была двойчы на канцэртах вучняў Ларысы Сімаковіч, якія расчулілі мяне да сълёз, і спаткала сотні цікавых і цудоўных людзей.

Мастакі

Асабліва было цікава пазнаёміцца ў Менску зь беларускімі мастакамі, калегамі па пэндзлі.

Лёс мастака на эміграцыі ня лёгкі. Не знаходзіць ён ані зразуменія, ані падтрымкі ў асяродзьдзі, у якім жыве. Вялікую прыемнасць мне зрабіў мастак, які заўважыў, што мае гравюры па харектары беларускія. У майстэрнях маіх новых і так мілых сяброў адчуваўся сябе як у роднай сям'і. Гаварылі мы той самай мовай, захапляліся тымі самымі ідэямі і, як выявілася, гадамі жылі тымі самымі надзеямі.

Старажытныя мясціны

Апрача Менску наведала я падчас гэтага падарожжа Заслаё, Стойпеччыну, Ашмяншчыну, цудоўную Вільню. Была ў Міры, у Бара-

навічах, у Смаргоні, у Жодзішках. Бачыла Нёман, Вяльлю ды столькі прыгожых краявідаў мілых беларускіх вёсачак ды святыняў.

Па дарозе ў Заслаёве мне паказалі курганы. Даведалася, што ў Заслаёве і ваколіцах ёсьць больш за тысячу курганоў X—XII стагодзьдзяў. З высокіх пагоркаў аднае з найстарэйшых вёсак Заслаўшчыны, Дзехнаўкі, пабачыла першы раз панараму Заслаёва з цудоўнай святыніяй, пабудаванай у XVI стагодзьдзі. Адведала «Замачак», дзе стаяў калісъ дом Рагнеды.

Дзедава хата

У Засульлі царквы ўжо не было. Нехта ўзарваў. Месца, дзе яна стаяла, зарасло пустазельлем. Галоўная вуліца яшчэ ўсё небрукаваная. Хатка маіх дзядоў стаіць старэнькая, пафарбованая ў сіні колер. Калі была новая — такой яе памятаю — была цёмна-жоўтая. Перад хатай, дзе калісъ быў сад і поўна кветак, пуста. На плоце заміж збанкоў вісіць шкляныя слоікі. Між Засульлем і Зарэччам, на месцы рачулкі, стаяць цяпер панурыя калгасныя будынкі.

На другім баку вуліцы, дзе былі дзедавы гумно, хлеў ды сувіран, цяпер чужыя хаты. Толькі стary склеп пры вуліцы, дзе дзед пераходзіваў бульбу, яшчэ тамсама. У гэтым склепе мы хаваліся з мамай, калі немцы праходзілі празь вёску.

Вёска наагул робіць прыемнае ўражанье. Пры вуліцы вырасла шмат высокіх дрэваў. Хаткі малаяунічыя, хаця збольшага не такія, якімі я іх памяталі. Цяпер яны пафарбованыя ў сіні або зялёны колер. Заміж сенцаў — шкляныя вэранды. Стрэхі шыфэрныя вельмі ж псу-

юць выгляд. Дзедава хата была калісъ пакрытая дранкай.

Ня ведаю, ці адчувала сябе дома. Балела сэрца, што ў дзедавай хаце жывуць цяпер чужыя людзі. Але ўсё ж туды мяне зноў цягне. Мо Ѿоць на палатне калісъ зъберагу тое, што яшчэ засталося, што прыгожае ды мілае сэрцу.

Віленшчына

18 і 19 красавіка мела шчасльце, дзякуючы ветлівасці сяброў, пабыць на беларускай Віленшчыне ды ўпершыню наведаць Вільню. Шмат марыла я аб гэтай частцы Беларусі, родным куце майго мужа Янкі. Страшэнна хацелася яе адведаць.

Праехалі мы праз Ашмяны, Жупраны і Вайнідзяніты, праз Гарыдзяніты, Раслу і Асінаўшчыну. Захапляліся Вяльлёй каля Смаргоні, гістарычнымі Жодзішкамі, малаяунічымі вёскамі з прыгожа дагледжанымі хатамі. Людзі, якіх мы спатыкалі, былі ветлівыя і гасцінныя і ў бальшыні гаварылі па-беларуску. Недалёка ад Жодзішкаў наведалі родную мясціну дзядоў майго мужа, дзе ён правёў частку дзяцінства.

У Вільні Лявон Луцкевіч правёў нас па ўсіх беларускіх гістарычных мясцінах. Тата заўсёды казаў, што толькі Парыж можна парашаць з Вільні. На кожным кроку пэрспэктывы, як бы спэцыяльна прыдуманыя і заплянаваныя для мастака — папросту готовыя кампазыцыі. Малаяунічыя домікі, Вастрабрамская вуліца дасюль выглядае такой, якой тата яе бачыў у пачатку трыццатых гадоў, калі вучыўся ў Вільні ды пазней малюваў.

Так знайшла я маю Беларусь, мілую мне і драгую, хаця і зьняможаную даўгалетнімі зъдзекамі, а цяпер Чарнобылем. Але яна жыве. Хочацца верыць, што яна пераадолее ўсе выпрабаваньні, бо растуць і мацнеюць адданыя ёй сыны і дочки, якія змагаюцца за яе лёс.

Старшынёўства ў Радзе БНР

«Найбольшы скарб народу». — Сёмы старшыня. — Мандат перадаваць заўчасна. — Насуперак афіцыйнаму Менску. — Каб Беларусь была незалежная

«Найбольшы скарб народу»

Калі я ехала ў Нью-Джэрзі на ХХII Сесію Рады Беларускай Народнай Рэспублікі ў канцы жніўня 1997 году, гэта значыць менш чым праз тры месяцы пасля съмерці Янкі, дык нават у галаву мне не прыйшло, што нехта захоча выстаўляць маю кандыдатуру на старшынёўства Рады БНР.

Для мяне было толькі вельмі важна, каб Рада выбрала адпаведнага чалавека на гэтае вельмі адказнае становішча. За месяц перад съмерцю мой муж казаў Міколу Ганьку і Барысу Рагулю, які тады выконваў функцыі старшыні Рады, што «Рада БНР — гэта найбольшы скарб беларускага народу». Гэта мяне вельмі ўразіла. Магчыма, і таму мне было так важна дагледзець, каб скарб гэты быў у добрых руках. Ва ўсякім выпадку ўважала, што на сэсіі мусіла быць ня толькі дзеля мяне самой, але і дзеля Янкі.

Сёмы старшыня

Аднак калі мне запрапанавалі вельмі паважаныя мною людзі выставіць маю кандыдату-

ру на старшынёўства Рады, я адмовілася. Засвежая яшчэ была магіла Янкі, завялікае маё гора. У канцы, аднак, упэўненая, што і так мяне ня выберуць, згадзілася на гэты першы крок.

Толькі калі палічылі галасы й аказалася, што бальшыня радных прагаласавалі за мяне, згадзілася ўзяць на сябе гэтую адказнасць — і прыняць гэты вялікі гонар. Гэта было 31 жніўня 1997 году. Такім чынам, пасля Янкі Серады, Пётры Крэчэўскага, Васіля Захаркі, Міколы Абрамчыка, Вінцку Жук-Грышкевіча і Язэпа Сажыча я стала сёмым старшынём Рады БНР.

Мандат перадаваць заўчасна

У Раду ўваходзяць восемдзесят радных, якія жывуць фактычна на ўсіх кантынэнтах. Выканавучы орган Рады — Прэзыдым. Ён і выконвае функцыі беларускага ўраду ў выгнаныні. На сёньня гэта адзіны ўрад быльых падсавецкіх краінаў, які не злажыў свайго мандату. Нярэдка ў нас, сябраў Рады, пытаюцца: «А пры якіх умовах вы перадасьцё свае паўнамоцтвы Беларусі?» Згадаю, што быў такі момент на пачатку 1990-х гадоў, калі Рэспубліка Беларусь, аднавіўшы незалежнасць, афіцыйна вярнула свае сымбалі, загаварыла па-беларуску. Але Рада не палічыла магчымым перадаць мандат Вярхоўнаму Савету, абранаму ў савецкі час. Рада БНР гатовая перадаць свой мандат той Беларусі, у якой незалежнасць і дэмакратычныя свабоды замацуюцца незваротна.

Пакуль Беларусь ня будзе поўнасцю незалежнай, сувэрэннай і дэмакратычнай дзяржавай — такой, якіяе беларускі народ абвясціў Актам 25 Сакавіка, Рада будзе працягваць змаганье, каб дасягнуць гэтай мэты.

Насуперак афіцыйнаму Менску

У гэтым змаганыні Раду заўсёды падтрымлівала беларуская дыяспара. Роля дыяспары надзвычай важная і цяпер. Каб Беларусь мела съядомую дыяспару ў 1918 годзе, ды каб съвет ведаў пра беларускі народ так, як ведае сёньня, магчыма, доля нашая ў ХХ і ў пачатку ХХІ стагодзьдзя была б больш падобная да долі нашых заходніх суседзяў і мы ўжо займалі б пачэснае месца між іншымі вольнымі народамі съвету — месца, за якое мы яшчэ ўсё змагаемся.

Сам факт існаваныя ўраду ў выгнаныні адгырывае значную ролю. Мы, адрозна ад афіцыйнага Менску, маем вельмі ўзбуджальныя і прыязнныя контакты з палітыкамі і ўрадоўцамі шматлікіх краінаў. Тут магу згадаць, як напярэдадні аднаго з маіх прыездаў у Прагу беларуская амбасада распаўсюдзіла тлумачэныні пра беспадстайнасць сіяткавання 25 Сакавіка і пра тое, што «БНР ужо даўно забытая гісторыя». Але, насуперак гэтаму, мяне, як старшыню Рады БНР, з усёй пашанай прынялі ў міністэрстве замежных спраў, у сэнаце і парлямэнце, у Прэзыдэнцкім палацы ў Градчанах.

Голос старшыні Беларускай Народнай Рэспублікі, магчыма, больш чутны, чым іншыя, і таму я моцна ўдзячная лёсу, што даў мне гэтую дадатковую магчымасць, разам зь сябрамі Рады, змагацца за волю і дабрабыт нашага народу.

Каб Беларусь была незалежная

Рэагуем на кожную падзею, важную для Беларусі, прыцягваючую увагу заходняга съвету да ўсіх момантаў, дзе пажаданая дапамога. Калі расейскі прэзыдэнт Пуцін публічна прапанаваў

у 2002 годзе, каб Беларусь сталася правінцыяй Радзе, мы назаўтра паслалі звароты кіраўнікам усіх заходніх дэмакратыяў, у якіх падкрэслівалася недапушчальнасць для цывілізаванага съвету такой заявы ў дачыненіі да незалежнай суседнай дзяржавы, і прасілі стрымаць Москву ў яе намаганьях зноў зрабіць з Беларусі свайго васала.

Апошнім часам канцылярыя Рады БНР і ўся беларуская незалежніцкая дыяспара стараецца пераканаць Эўразіяў, каб не будаваў новай заслоны паміж Беларусью і Эўропай.

Праца Рады БНР ня лёгкая. Чуюся, аднак, вельмі задаволенай усім дасягнутым. Цешуся, калі бачу, што наша моладзь верыць у будучыню і змагаецца за незалежную Беларусь. З давальненінем бачу, што заходнія эксперты пачынаюць адрозніваць праўду ад прапаганды. Але сапраўднай незалежнасці мы дасягнем толькі тады, калі ўвесь наш народ абвесціць съвету, так, як гэта зрабіў у 1918 годзе, што ён хоча быць нармальнай эўрапейскай дэмакратыяй.

Цяжкае і лёгкае ў мaim жыцьці

Падманлівия ўражаньні. — Чаго не пачуў журналіст. — Дыскрымінацыя не абмінула. — Канадзкае шматкультур'е. — Нас мяшалі і мяшаюць з гразёй. — Быць голасам нашага краю

Падманлівия ўражаньні

Калі я згадзілася на просьбу дырэктара Беларускай службы Рады ё Свабода Аляксандра Лукашука напісаць мае «жывыя мэмуары», не ўяўляла сабе, як гэта будзе цяжка. Ня толькі таму, што жыцьцё разнастайнае, а я, як і ў маіх мастацкіх творах, не люблю затрымоўвацца на дрэнных успамінах, тады як лёс даў мне столькі добра. Калі гавару пра цяжкія ўмовы эмігранцкага жыцьця, дык толькі таму, што з удзячнасцю прыпамінаю, як мы гэта ўсё перажылі і ўрэшце перамаглі.

Гэта часам робіць уражаньне, што ўсё для нас было лёгкім і бесклапотным у параўнаньні з тым, што перажыў наш народ.

Чаго не пачуў журналіст

Вось адзін прыклад. Два гады таму была ў Даніі, калі дацкае тэлебачаньне якраз рабіла фільм пра паваенныхых уцекачоў. Знайшоўшы магілу маёй сястрычкі Прадславы, мяне адшукалі й папрасілі, каб расказала пра наш досьвед. І вось праз шэсцьць месяцаў я зь зьдзіўлень-

нем пабачыла ў фільме, якое наша жыцьцё ў Даніі было лёгкае ў параўнаньні з жыцьцём нямецкіх уцекачоў, якія таксама апынуліся ў Даніі пасля вайны.

Журналіст неяк не пачуў, што ў Даніі я страціла маю сяstryчку, а бацькі — дачушку, якую прынеслы на руках зь Беларусі. Не пачуў таксама, што мой брат Лявон таксама ледзь выжыў, а я моцна хварэла. Не пачуў, што жылі мы двойчы ў тых самых уцякацкіх лягерах, што і немцы, у першым — у стайні, а ў іншых — у адным малым пакойчыку, разам зь іншымі ўцекачамі. Што тату давялося змагацца, каб Данія не аддала саветам беларускіх уцекачоў, якія паходзілі з Усходняй Беларусі. Што я была адзінм дзіцём у лягеры, якое хадзіла ў дацкую школу. Мой брат, якому не пашчасціла пасябраваць з добрымі людзьмі ды навучыцца дацкай мовы, хадзіў разам з усімі іншымі дзецьмі, разам і зь нямецкімі, у школу для ўцекачоў. Мой ветлівы дацкі журналіст толькі пачуў, як я моцна палюбіла Данію, і таму вырашыў, што ўцекачоў, якія былі не зь Нямеччыны, Данія прымала як гасцей.

На шчасце, сказаў, што я старшыня Рады Беларускай Народнай Рэспублікі ў выгнаньні, — і такім спосабам давёў да ведама Даніі, што наш беларускі народ усё яшчэ змагаецца.

Дыскрымінацыя не абмінула

Не хачу таксама, каб склалася ўражаньне, што і ў Канадзе так лёгка знайсьці працу й дасягнуць посьпеху. Усе эмігранты нашага пакаленія перажылі ў Канадзе вельмі цяжкія першыя гады эмігранцкага жыцьця. Працу рабілі тую, якой не хацелі рабіць канадцы, і часта

былі ахвярамі дыскрымінацыі. Шмат тут гаварылася, напрыклад, пра тое, як мы сюды прыехалі ў канцы шасцідзесятых гадоў, згадаю і пра канадцаў японскага паходжаньня, якія правялі апошнюю вайну ў лягерах у Канадзе толькі таму, што Японія тады была ворагам Канады і Злучаных Штатаў.

Канадзкае шматкультур'е

Канада пачала інакш ставіцца да тых сямі мільёнаў канадцаў паходжаньнем не зь Вялікабрытаніі ды Францыі, а зь іншых краінаў сьвету, калі разумны чалавек, прэм'ер-міністар Канады П'ер Трудо, увёў палітыку шматкультур'я — разам, дарэчы, з палітыкай двухмоўя і, магчыма, дзеля яе...

Шматкультур'е ў Канадзе дазволіла кожнаму эмігранту адчуваць сябе дома, бо ягоная культура раптам сталася такой самай каштоўнай, як і ангельская ці французская. Заміж «катла» ўніфікацыі, якім быў і Савецкі Саюз, хоць зь іншых прычынаў, Канада стала мазаікай больш як сотні розных культурных асяродкаў. Пачалі арганізоўваць фэстывалі, каб пазнаёміць канадцаў з усімі культурамі гэтай краіны, а ў 1982 годзе ажыццяўлілася Грамата правоў, якая па сваім духу падобная да Другой устаўнай граматы Беларускай Народнай Рэспублікі.

Што да палітыкі двухмоўя ў Канадзе, дык падобная яна да фінляндзкай. Усюды, дзе пражывае болей за адпаведную колькасць жыхароў (калі не памыляюся, пяць працэнтаў), для якіх другая афіцыйная мова родная, усе фэдэральныя ўрадавыя ўстановы і законы мусіць быць двухмоўныя й паслугі можна атрымаць на

дзьвюх афіцыйных мовах. Правінцыя Квэбэк, дзе я жыву, прызнае, праўда, толькі адну афіцыйную мову — французскую. А гэта таму, што ў ангельскамоўным моры Паўночнай Амэрыкі ёй пагражае зынкненне. Каб жа так паважалася ў нашай краіне беларуская мова, небяспека для якой яшчэ большая!

Нас мяшалі і мяшаюць з гразёй

Я хацела перадусім расказаць пра эмігранцкі лёс. Паваенна хвалі эміграцыі была эміграцыя палітычнай, і таму беларуская афіцыйная пропаганда мяшала яе з гразёй. І робіць гэта аж да сённяшняга дня. Між тым эміграцыя гэтая жыла і жыве сваёй бясконцай любою да бацькаўшчыны і ўсімі доступнымі сродкамі змагаецца за вольную і незалежную Беларусь. Менавіта такая мэта запісаная ў Статуте Рады БНР.

Амаль паўстагодзьдзя жылі мы надзеяй, што вернемся ў гэтую незалежную Беларусь, што будзем браць удзел у яе адраджэнні і адбудове.

Перадалі мы нашу любоў да Беларусі і нашым дзецям, якія чуюцца стопрацэнтнымі беларусамі. Так аднойчы заявіла свайму мужу мая дачка Ганна-Прадслава, калі ён сказаў, што яна ўсё ж канадка. Аднак найбольш расчуліла Янку і мяне нашая малодшая дачка Паўлінка. Яна расказвала нам, што ўпершыню ў жыцьці адчула сябе дома ў той момант, калі самалёт, якім ляцела ў Беларусь, прыземліўся ў Менску. Гэта было ў 1993 годзе — Паўліна, якая выбрала прафэсію этнамузыказнаўцы, прыехала, каб напісаць доктарскую дысэртацыю пра рок-музыку ў Беларусі. Цяпер яна працуе прафэсарам у Злучаных Штатах. Ганя, старэйшая, пайшла па бацьку, выбрала матэматыку, атрымала спэ-

цыяльнасць бізнес-мэнеджара і працуе кансультантам у Францыі.

Быць голасам нашага краю

Хачу зрабіць яшчэ адну заўвагу, якая тычыцца ўжо ня толькі Канады ды мяне самай, а наагул мэмуараў усія беларускія паваеннае эміграцыі. Кожны з нас, калі пачынае пісаць свае ўспаміны, дык піша фактывна пра падзеі зь беларускага жыцьця. Вось так я і пішу пра мужа й пра нашае жыцьцё ў канадзкай сталіцы. Нават калі пісала пра жыцьцё ў Парыжы, дзе болей расказвала пра перажытаем асабіста, усё ж на кожным кроку прыпаміналася, як мы жылі як грамада. Як мы стараліся, каб выжыць ня толькі самім, а каб выжыла Беларусь, дома і на чужыне.

Усе мы ўважалі, што апынуліся мы на чужыне, каб быць голасам нашага акупаванага краю. Таму мы і рабілі ўсё, што маглі. Зарабіўши на хлеб, часта шмат менш, як маглі б зарабіць, калі б гэта было нашай мэтай, мы прысьвячалі кожны момант нашага жыцьця беларускай справе. Магло гэта быць будаванье сваіх съвятыняў за так цяжка заробленыя грошы. Магло быць навучанье нашых дзетак беларускай мове, съпевам і танцам. Прыйдзінаеца мне тут запіс беларускіх песняў, якія тата сам насыпіваў перад съмерцю і пакінуў брату і мне, каб не забыліся. І асабліва было гэта штодзённае змаганье за права Беларусі быць незалежнай.

Гэтым мы жылі, гэтым ганарамся. Гэта ўважаем дасягненнем нашага жыцьця. Між намі вельмі мала багатых людзей. Аднак усё рабім, каб памагчы беларускай справе. А тыя з нас, што не дапамагаюць столькі, колькі хацела-ся б, дык магчыма таму, што ўжо ўсё аддалі.

Маё маства

*У асяродзьдзі мастакоў. — Мэдалль за афішу.
— Імпрэсіяністы і графікі. — Тэорыя
і пленэрны. — Незавершаны твор. — Дзеля
слова «Беларусь». — Сямейная традыцыя*

У асяродзьдзі мастакоў

У нашай хаце маства неяк заўсёды паважалі. У Баранавічах часта бачыла тату з пэндзлем у руках. Татаў стрыгечны брат зь Сьвержанью (ня памятаю, ці з Новага ці Старога), які нейкі час у нас жыў, вучыўся ў баранавіцкай маствацкай школе. У Даніі тата намаляваў цэлую сэрыю твораў, якія адразу прадаў. Памятаю, як у Францыі ён рыхтаваў да друку маркі БНР. Усюды, дзе мы жылі, наведвалі маствацкія музэі і выстаўкі. Прыйехаўшы ў Парыж, у Люўр хадзілі сям'ёй кожную нядзелью. Скульптар Міхась Наўмовіч і мастак Віктар Жаўняровіч часта былі ў нашай хаце. На сценах заўсёды віселі дзясяткі твораў — татавых і іншых мастакоў.

Мэдалль за афішу

Маства з самага дзяцінства стала неад'емнай часткай майго жыцця. Першае задавальненне яно мне прынесла, калі ў шэсцьць гадоў пайшла ў школу ў Баранавічах. Настаўніца загадала дзецям намаляваць ілюстрацыю да народнай казкі пра Бабку і рэпку. И так яе ўразіў

мой малюнак, што паказвала яго ўсёй школе. У пачатковай школе ў Даніі даверылі мне ўпрыгожыць майі малюнкамі клясу на Каляды. У сярэдняй школе, ужо ў Нёй-сюр-Сэн у Францыі, атрымала гарадзкі бронзавы мэдалль за афішу «Кругом вогнішча». Падчас адпачынку ў летнім лягеры над морам нарываўся для капліцы вельмі мадэрну Крыжовую дарогу, пра якую доўга гаварыл і нават зьбіраліся выдаць у кнізе Даніэль-Ропса. Некаторыя з маіх найлепшых твораў зрабіла яшчэ перад тым, як паступіла ў Вышэйшую дзяржаўную школу мастваў ў Парыжы.

Імпрэсіяністы і графікі

Адкрытыццём у той час былі для мяне творы французскіх імпрэсіяністаў, якія выстаўляліся ў музэі Жэ дэ Пом. Малявалі яны, між іншым, часта краявіды паўночна-заходніх прадмесцяў Парыжу, дзе мы жылі. Будучы ў Аўстраліі, пабачыла нават палатно Пісаро «Рака Сэна ў Сартрувілі»... Захаплялася таксама Ван Гогам. Першы маствацкі альбом, які сама купіла, быў пра мастваў Гагена.

Пазней пачала лепш разумець хараштво пе-радрэнансавага італьянскага маства, якое французы называюць «primitifs italiens». Таксама дасюль моцна люблю партрэт інфантны Вэляскеса — на маю думку, адзін з найпрыгажэйшых партрэтаў, якія я бачыла. Заўсёды любіла Батычэлі дзеля прыгажосьці яго лініяў і спакою, які ён перадае гледачу. Гэтыя дзьве рысы ў мастве фактычна і сталіся майі крэда. Але захапляюся сотнямі маствацкіх твораў. Усюды, дзе бываю, найбольшай прыемнасцю для мяне ёсьць наведванье маствацкага музэю.

Зь беларускіх мастакоў заўсёды любіла графіку Алесі Пасльядовіч. Але няма беларускага мастака, які б не стварыў чагосьці мілага майму сэрцу. У 2006 годзе рабіла два даклады пра Беларусь у творах яе мастакоў, ад Бялыніцкага-Бірулі й Шагала да Марачкіна й Руслана Вашкевіча.

Тэорыя і пленэрны

Я заўсёды любіла рабіць партрэты. Краявіды, апрача развалінаў беларускіх замкаў ды сьвятыняў, калісі мяне не цікавілі. Між іншым, гэта адпавядала густу і майго прафэсара, Жана Сувэрбі. Цяпер затое часта раблю акварэлі майго гароду.

Да навукі я заўсёды ставілася вельмі паважна. У Мастацкай школе, мусіць, не прапусціла ніводнага курсу, і дні, асабліва ў студыі, праляталі як хвіліны. Тэарэтычныя заняткі (анатомія, кампазыцыя, гісторыя мастацтва, касцюму, архітэктуры і тэхнічныя курсы) адбываліся больш па абедзі. Але нават на лекцыю пэрспэктывы, дзеля якой я мусіла бегчы на цягнік а шостай гадзіне раніцы, я ні разу не спазынілася. Ніколі так моцна не захаплялася навукай, як падчас таго году ў Вышэйшай дзяржаўнай школе мастацтва ў Парыжы. З прафэсійнага жыцьця, мусіць, найлепшыя ўспаміны ў мяне засталіся з часу, калі выкладала мову ў Французскім інстытуце ў Мадрыдзе. Там таксама не заўважала, як праляталі гадзіны.

Перайшла я з Мастацкай школы ў Сарбону праз год, бо зразумела, як цяжка будзе зарабіць на хлеб мастаку. У Парыжы маладыя мастакі найчасцей мусілі працаваць вартаўнікамі ноччу, каб займацца мастацтвам днём. А я ўжо ве-

дала некалькі моваў. Французам чужыя мовы даваліся цяжка, тады яшчэ мала хто мог сабе дазволіць ездзіць за мяжу дзеля практикі. Дык вырашыла скарыстаць з багажу, які дало мне жыцьцё.

Незавершаны твор

Да 1986 году я заўсёды нешта стварала. У 1979-м пайшла на курсы графікі й да 1986 году выпрабавала ўсе віды тэхнікі гравюры, апрача шаўкаграфіі. Найбольш мне падабаліся тэхніка афорту і дрэварыт. Уважаю акватынту «Ішкандзкі касцёл» і дрэварыт «Эўфрасіння Полацкая» найлепшымі маймі творамі ў галіне графікі.

Мастацтвам, аднак, перастала наагул цікавіцца на працягу восьмі гадоў пасля чарнобыльскай бяды. У роспачы пачала рабіць абрэз, які меўся быць апошнім майм творам і які назвала «Вось што яны зрабілі з маёй песьняй». Але ня мела сілы яго скончыць. Ня толькі мастацтва, але і жыцьцё ў тыя гады перастала мець сэнс.

Дзеля слова «Беларусь»

Ад часу прыезду ў Канаду брала ўдзел у некалькіх дзясятках выставаў. Часта рабіла гэта дзеля таго, каб было напісаны каталёг слова «Беларусь».

Аднойчы даведалася пра вялікую выставу «Ўсё мастацтва сьвету», якую арганізавала ў 1985 годзе міністэрства культуры Квэбэку. Падала адну працу — маленькую акватынту «Вялікдзень». Працу міністэрства купіла. Але мне падумалася, што якіс непісьменны куратор можа замяніць слова «Беларусь» словам

«Расея» (звычайна гэта рабілі, каб, маўляў, «людзям было лягчэй зразумець»), і таму пазваніла даведацца, як выглядае запіска пра маю працу ў каталёгу. І вось атрымала адказ: напісалі, што нарадзілася я ў Racei. Я, безумоўна, моцна загнавалася і сказала, што калі не паправяць, забіраю працу назад. Паправілі. І за-праслі яшчэ на адну выставу, прысьвечаную мастацкам-жанчынам, даючы мне яшчэ адну нагоду сказаць, што ў Квэбэку ёсьць беларусы.

У 1994 годзе мастацтва — мо разам з любоюю — усё ж перамагло чарнобыльскі застой. Узялася зноў за пэндзлі, бо захацелася зрабіць партрэт мужа Янкі. Падрыхтавала яшчэ адну выставу ў франкамоўным асяродку — дала шэсцьць працаў.

Спадзявалася, што калі пайду на пэнсю, зноў вазьмуся за творчасць. Але тады мянене выбралі старшынёй Рады БНР, і ад таго часу адводжу толькі трывадліны ў тыдзень на мастацтва. За гэтыя гадзіны нічога паважнага зрабіць немагчыма. Аднак малюю — і штораз з большай прыемнасцю карыстаюся акварэльлю. Але бальшыня твораў яшчэ ў стане праектаў. Жывуць яны, аднак, у майм уяўленьні і, дзеля доўгага высыпіваньня, мусілі б быць добрымі. Моцна хацелася б неяк пасъпешць іх рэалізаваць перад тым, як будзе запозна.

Сямейная традыцыя

У сям'і Шыманцоў-Сурвілаў не адна я мастацка. Быў мастаком тата, Уладзімер Шыманец. Брат Лявон апошнім часам зрабіў некалькі цікавых працаў. Калі выставіў у Сартрувілі свой партрэт унука Віктара, які называў «Зъдзіў-

леныне», дзіве парыскія галерэі прапанавалі наладзіць яму выставы ў Парыжы.

Дачка Паўлінка — дасьведчаная мастацка. Яна найбольш любіць алейную тэхніку. Цяпер якраз працуе над вялікім палатном на беларускую тэму. Яна таксама вельмі добры фатограф. У гэтай галіне талент, відаць, перадаў ёй Янка, які рэдка выходзіў з хаты без фотаапарата. Жыву надзеяй, што калісь змагу выдаць альбом яго здымкаў, менавіта зь беларускага жыцця.

На маю вялікую радасць, унукі ня толькі цікавяцца мастацтвам, але адзін з іх, Антон, у сем гадоў намаляваў алейнымі фарбамі краявід з рэчкай, які тэхнічна на ўзоруні съпелага мастака. Унучка таксама добра малюе. А маленкі Валік, якому шэсцьць годзікаў, на дзіва добра кампануе здымкі, якія, між іншым, моцна любіць рабіць.

Крыху пра рэлігію

Нас падзялілі. — Уніяцкі сьвятар Леў Гарошка. — Мітрапаліт Мікалай. — Будучыня аўтакефалії

Нас падзялілі

У заходній суседкі Беларусі, Польшчы, пасьля развалу савецкага блёку найлепшым саюзнікам у працэсе адраджэння была рэлігія. Усім нам вядома, якую вялікую ролю адыграла ўніяцтва ў захаванні тоеснасці ўкраінскага народу. У Беларусі, на жаль, якраз рэлігіяй карысталіся — і дасюль карыстаюцца — нашыя ворагі, каб нас асыміляваць.

Уніяцтва, якое адрознівала нас ад расейцаў, было яшчэ ў XIX стагодзьдзі прымусова замененае ў Беларусі маскоўскім праваслаўем, а беларусаў-каталікоў, якія адмовіліся ад пераходычніні, назвалі «палякамі». Такім чынам ня толькі выкаранілі ўніяцтва, але і, магчыма, першы раз у нашай гісторыі падзялілі беларускі народ на рэлігійным грунце.

Нашыя бедныя «тутэйшыя», якія ведалі, што яны не расейцы і не палякі, пачалі забывацца, што яны ёсьць нацыяй. Эмігруючы ў новы сьвет, беларусы, аж да паваеннае хвалі эміграцыі, дазвалялі запісваць сябе «рускімі» або «палякамі», у залежнасці ад веравызнання.

Калі мяне пытаюць пра маё веравызнанье, я люблю адказваць, што гэта справа між мною і Богам. Мама была каталічкай, тата — права-слáўным. Ніколі не мянялі веравызнання. Дзяцей ахрысьцілі ў праваслаўнай царкве ў Стоўпцах. Я выйшла замуж за каталіка. Маліліся мы з мужам у каталіцкіх, беларускіх аўтакефальных, уніяцкіх і іншых хрысьціянскіх сьвятынях. Часта сябравалі зь сьвятарамі. Адзінае, што ўважалі недапушчальным, гэта рэлігійную неталерантнасць.

Хацела б расказаць пра двух беларускіх сьвятароў, якіх мы абое любілі й паважалі. Былі яны цудоўнымі прадстаўнікамі тых плыняў хрысьціянства, да якіх належалі, і адначасна адданымі патрыётамі. Былі гэта архімандрит Леў Гарошка, уніят, і ўладыка Мікалай, мітрапаліт Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы.

Уніяцкі сьвятар Леў Гарошка

Айца Льва я памятаю яшчэ з Баранавічаў. Жылі мы на той самай вуліцы, і выехалі з Баранавічаў тым самым цягніком. Пабачыліся мы зноў у 1948 годзе на Паўночнай станцыі ў Парыжы, куды ён прыйшоў нас спаткаць пасъля нашага прыезду з Даніі. Гэтак, як і бальшыня беларускай грамады ў Парыжы, хадзілі мы кожную нядзелью на ягоныя бағаслужбы ў адной з капліцаў слáўнага цяпер касьцёлу Сэн-Сюльпіс.

Быў айцец Леў надзвычай інтэлігентны чалавек, упарты і энэргічны, калі трэба было бараніць інтарэсы Беларусі, і адначасна талерантны і ветлівы ў штодзённым жыцці.

Жыў ён у манастыры недалёка ад студэнц-

кай сталоўкі, дзе я абедала, калі вучылася ў Сарбоне, і я яго адведвала, калі мела вольную хвіліну. Часам дапамагала яму ілюстраваць часопіс «Божым шляхам», які ён выдаваў, а ён мяне падтрымліваў на духу, калі адчувала патрэбу падзяліцца маймі проблемамі. На дзіве, ніколі не стараўся мяне «перахрысьціць», як гэта рабілі прадстаўнікі некаторых іншых веравызнаньняў. Наагул, здаецца, ніколі не гаварыў пра ўніяцтва. І нягледзячы на гэта, у мяне расло зацікаўленыне і захапленыне гэтай плынню хрысьціянства, якая так добра адказвае патрэбам нашага народу.

Айцец Леў браў актыўны ўдзел у беларускім жыцці ў Парыжы, прадстаўляў беларусаў на міжнародных канфэрэнцыях. Пакуль жыла ў Парыжы, і я там часам была разам зь ім, каб патрымаць бел-чырвона-белы сцяг ці сказаць пару словаў па-француску. Быў айцец Леў да саме съмерці сябрам управы «Хаўрусу» (аб'яднаньня беларусаў у Францыі), і сябраваў ён з усёй нашай грамадой — вянчаў, хрысьціў, хаваў. Памёр ён паслья апэрацыі на нырках у па-рыскім шпіталі за месяц да съмерці майго таты, у 1977 годзе. Абодвум было 66 гадоў.

Цяпер Беларуская ўніяцкая царква на чужыне ў добрых руках дзяякуючы яшчэ аднаму выдатнаму святару і чалавеку — айцу Аляксандру Надсану.

Мітрапаліт Мікалай

Другім святаром, таксама вялікім патрыётам і адданым беларусам, якому хочацца аддаць чэсць у гэтых маіх разважаньнях пра рэлігію, быў уладыка Мікалай, мітрапаліт Беларускай аўтакефальтай праваслаўнай царквы. Я пры-

сутнічала як старшыня Рады БНР на ягоных паховінах у Нью-Брансўіку ў чэрвені 2002 году і прыняла перададзены Радзе бел-чырвона-белы сцяг, які пакрываў ягоную труну.

З уладыкам Мікалем мы зь Янкам пазнаёміліся, калі былі ўжо ў Канадзе. Адведваў ён нас у Атаве на Вадохрышча, съвяціў наш дом і ў нас начаваў. Тады мы мелі нагоду шмат пра што пагутарыць. Быў гэта чалавек лагодны, съціллы і працавіты. Ён добра ведаў, ідуучы вучыцца на святара, што матэрыяльна жыцьцё яго будзе цяжкім. Але верыў у Бога і ў людзей і ніколі ня траціў надзеі. Дараваў нават tym, хто яго асабіста пакрыўдзіў.

Быў уладыка моцна перакананы, што вера ў Беларусі мусіць быць беларускай, і таму моцна бараніў аўтакефалію. Верыў, што прыйдзе час, калі Беларуская праваслаўная царква вызваліцца ад Масквы. Моцна перажываў раскол БАПЦ на эміграцыі. Казаў, што зь яго боку няма перашкодаў да згоды з уладыкам Ізяславам, які ачольваў другую частку Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы. Ведаў, што спрэчкі, недавер і нязгода між беларусамі толькі на карысць нашым ворагам.

Будучыня аўтакефаліі

Беларуская аўтакефальная праваслаўная царква, на жаль, перажывае сёньня надзвычай цяжкі крызіс, да якога падвойна спрычыніліся маскоўскія «трайнскія коні». Як старшыня Рады ўстрывамаюся тут ад камэнтароў на гэтую тэму. Для варожых нам пропагандыстаў, паводле якіх мы намагаемся кантроліраваць аўтакефалію, хачу паведаміць, што БНР ня ўмешваецца ў справы ні Беларускай аўтакефальнай

праваслаўнай царквы, ні ў справы іншых беларускіх цэркваў. З глыбіні сэрца жадаю, аднак, каб ачоліў Беларускую аўтакефальную праваслаўную царкву беларускі сьвятар-патрыёт, які ўсъвядоміць, якую вялізарную ролю БАПЦ можа адыграць у жыцьці нашага народу.

Васіль Быкаў

Захапленне талентам. — Праскае знаёмства. — «Сьевечачка надзеi». — Аўра съвятыцi

Захапленне талентам

Расказаўшы столькі пра сябе (на падзеі жыцьцё маё сапраўды багатае), хочацца падзякаваць усім тым цудоўным майм суродзікам, якія мне дапамагаюць у майм штодзённым змаганьні за лепшую будучыню нашага беларускага народа, і ўсім тым, каго я мела шчасце спаткаць, адведваючы нашы беларускія асяродкі ў съвеце, ад Эстоніі да Гішпаніі, ад Аўстраліі да Чэхіі, Польшчы, Латвіі і Літвы, ад Англіі і Бэльгіі да Злучаных Штатаў і Канады.

Паколькі немагчыма тут пералічыць усе гэтыя спатканыні, хоць часта з удзячнасцю іх успамінаю, расскажу тут толькі пра адно зь іх, якое было для мяне асабліва мілым. А менавіта — пра спатканыні ў Празе з Васілем Быковым і яго цудоўнай сяброўкай жыцьця, жонкай Ірынай.

Здаўна я была захопленая талентам Васіля Быкова, ягоным веданьнем чалавече душы ѹ ягонай здольнасцю перадаць чытачу ўсе яе адценіні і эмоцыі. «Аблаву» чыталі мы з мужам уголос. Прачытаўшы «Бедных людзей», не магла некалькі начэй заснудць. «Знак бяды» дык наагул не змагла скончыць — нагэтулькі была

ўзрушаная. Але ў Празе я мела шчасьце спаткаць Васіля Быкава — чалавека. Спакойнага, ветлівага, поўнага дабрыні.

Праскае знаёмства

У 2000 годзе спадарства Быкавы жылі яшчэ ў Нямеччыне. У сакавіку праскія беларусы за-праслі Быкавых і мяніе на съяткаваньне гадавіны БНР. Нас пасялілі ў адным гатэлі на вуліцы Алівовай.

Кожную раніцу спадар Васіль званіў мне, каб запрасіць на смачную съежую каву, якую ўжо была прыгатавала спадарыня Ірына. Была гэта для мяне нагода надзвычай прыемна пачаць дзень. Я, безумоўна, болей за ўсіх гаварыла — маю звычку гэта рабіць, калі адчуваю сябе ў мілай кампаніі. Спадар Васіль і спадарыня Ірына ветліва слухалі, дзяліліся сваімі думкамі. Абгаворвалі мы праblemsы, якія зьбіраліся за-кранаць на нашых штодзённых спатканьнях з чэскімі палітыкамі. Васіль Быкаў часта браў на іх слова, каб прасіць дапамогі для беларускіх студэнтаў у Чэхіі. Ён моцна пераймаўся цяжкасцямі, якія мусіла пераадольваць наша моладзь.

Прыпамінаюцца ўсе сустрэчы, на якіх мы прадстаўлялі разам вольную Беларусь. Лічыла я гэта за вялікі гонар. Садзілі мы Дрэва дэмакратый для Беларусі — у прысутнасці мэра чэскай сталіцы, шматлікіх журналістаў, палітыкаў і групы беларускай моладзі, якая тады знаходзілася ў Празе. Былі на ўрачыстай вячэры з чэскімі палітыкамі ў рэстарацыі паблізу Карлавага мосту, на якой увесь вечар гаварылі пра Беларусь. Давалі прэсавую канфэрэнцыю і лекцыю ў Карлавым універсітэце. Былі ў Прэзы-

дэнцкім палацы і ў міністэрстве замежных справаў, дзе нас так урачыста прынялі, нягледзячы на выслікі лукашэнкаўскай амбасады нас скампрамэтаваць. Разам мы падпісалі «Заяву пра Акт 25 Сакавіка» і выступілі на ўрачыстай акадэміі ў Люстроной залі Клемэнтынуму. Тады, канечнэ, ня думалася, што праз тры гады тут, у гэтай залі, Васіль Быкаў выступіць з апошняй сваёй публічнай прамовай...

«Съвечачка надзеі»

Перад вачыма ў мяне гэтае апошняе з Васілём Быкавым съяткаваньне нашай вялікай нацыянальнай падзеі, якое адбылося 22 сакавіка 2003 году, за пяць дзён да апэрацыі і за тры месяцы да съмерці пісьменьніка. Часта прыпамінаю ягоныя слова. Натхняюць яны мяне і сέньня:

«Восемдзесят пяць гадоў таму ў слотны ў шэры дзянёк на зачыне вясны беларусы зьдзесьнілі цуд. Не, яны не панішчылі ворагаў, ня вызвалілі краіны, не дамагліся свабоды, але яны запалілі кволую съвечку надзеі. Пры яе съціплым съятле яны, як маглі, змагаліся з бальшавіцкай навалай, з фашыстоўскай акупацыяй, з роспаччу і паняверкай, што за стагодзьдзі ўкараніліся ў гаротным народзе. Мы ўсьцешаныя, што гэтая съвечачка гарыць і да-сяюль, і хоць яе зыркі агенчыкі слаба съвеціць, часам капціць і ня грэе, але ён дае спадзеў шмат якім пакаленням беларусаў на съято і цяплю, на свой дом і сваю сям'ю — тое, без чаго ў гэтым драпежным съвеце нікому няма і ня будзе жыцьця.

Дык няхай яна гарыць, нашая кволая спадзяванка, якую мы песьцім і тулім, ашчаджа-

ем і беражэм, як найлепшыя зь беларусаў яе бераглі да нас з думкай: а раптам яна ўспыхне сонечным звязынем, калі надарыцца спрыяльны для таго час. Бо калі ня будзе таго, хай сабе слабога, агенчыку, ня ўспыхне нічога. І для нас настане вечная ноч. Але мы ня хочам вечнай ночы, мы — божае стварэнне, людзі, і мы маем права на боскую долю. Памажы нам Гасподзь! І — жыве Беларусь!..»

Аўра святасьці

Напярэдадні майго ад'езду з Прагі разам зь Сяргеем Навумчыкам мы адведалі спадарства Быковых у іх маленъкай кватэры. Разам пайшлі паабедаць у кітайскую рэстарацыю. Зрабілі пару здымкаў. Нягледзячы на трывогу перад аперацыяй, спадар Васіль і спадарыня Ірына, як заўёды, імкнуліся зрабіць для нас гэтае спатканье мілым і прыемным. Не ўяўляла я тады, што Васіля Быкова я болей не пабачу.

...Прыгадваецца мне айцец Джон Гардон, колішні прафэсар аднаго з атаяўскіх університетаў і аўтар кніг па гісторыі рэлігіяў, зь якім мы зь Янкам пазнаёміліся ў сямідзясятых гадах. Меў ён для нас своеасаблівую аўру святасьці. У яго прысутнасьці мы чуліся ў іншым — лепшым — съвеце. Такое я адчуvalа пры кожным спатканыні з Васілем Быковым. Часта пераношуся думкамі ў Менск, дзе плача па мужу спадарыня Ірына. Адчуваю яе боль. Я таксама страціла майго сябра жыцьця і дасюль не могу з гэтым пагадзіцца.

Выдатныя жанчыны

Мая маці. — Роса-Марыя. — Зіна Гімпелевіч і Паўліна Сыміт-Пашкевіч. —

Ала Орса-Рамана. — Лёля Міхалюк, Віялета Кавалёва і Надзяя Дробіна. —

Люда Войтанка. — Раіса Жук-Грышкевіч і Валянтына Пашкевіч. — Жанчына ўсё можа!

Мая маці

Мяркую, што мэмуары гэтыя не былі б завершанымі без разъдзелу, прысьвечанага беларускім жанчынам. Хай мне прабачаць мужчыны за гэты падзел беларускага народу на дэзве паловы, але трэба прызнаць, што шмат яшчэ не сказана пра вялікую ролю, якую адыгралі ў жыцьці нашага краю жанчыны.

Чытаючы нядыўна ўспаміны аднаго сладкага беларуса пра «ведамых людзей», заўважыла, што ён ня ведаў ніводнай выдатнай беларускі... Я ж мела шчасльце спаткаць вялікую колькасць выдатных жанчын, і прысьвячаю гэты разъдзел маіх успамінаў ім.

Пачну ад маёй мамы, Эвэліны (называў яе тата Валя) Пашкевіч-Шыманец. Была яна нашым анёлам і героем. Здабыла навуку ў нейманверных абставінах. Дзякуючы яе старанням бальшавікі ня вывезлы тату ў Сібір у 1941 годзе. Дзякуючы яе адваце й веры дабраліся мы ў Данію. Падтрымлівала яна ўсе татавы ініцыятывы. Ніколі не наракала. Моцна верыла ў

Бога. Сваёй бясконцаю любоўю давала сэнс выслікам, якія мы з братам рабілі, каб дасягнуць нашых мэтаў. Цешылася нашымі посьпехамі і адначасна зь вялікім разуменнем ставілася да няўдачаў. Нічога не вымагала. Падчас навукі майёй дачкі Ганны-Прадславы ў Францыі мама была яе найлепшай сяброўкай, зь якой яна магла падзяліцца сваімі перажыванынямі куды вальней, як з бацькамі. Дасюль Ганя тужыць па сваёй дарагой бабулі.

Роса-Марыя

Я ўжо ўспамінала пра жанчын, гэтым разам не беларусак, якія адыгралі вялізарную ролю ў мае дзіцячыя гады ў Даніі. У Францыі таксама спаткала выдатных жанчын — сябровак, зь якімі яшчэ ў кантакце. І настаўніц, якія верылі ў мае магчымасці яшчэ перад тым, як я поўнасьцю авалодала французскай мовай. Навукоўцы даказваюць, як гэта важна для посьпеху дзіцяці, калі яно карыстаецца даверам і падтрымкай бацькоў і настаўнікаў.

Пра нашу гішпанскую сяброўку Росу-Марыю Мэлендэс я ўжо пісала. Але дзеля яе надзвычайнай мужнасьці хochaцца расказаць пра яе крыху болей.

З Росай-Марыяй я пазнаёмілася ў Оксфардзе летам 1958 году, але Янка яе ведаў раней — яна на дзівея добра плавала ва ўніверсытэцкім басейне. З прычыны перанесенага ў дзяцінстве поліаміеліту Роса-Марыя амаль не карысталася на гамі, трymалася на адмысловых апаратах, але ў калясцы ня ездзіла. Яна скончыла факультэт ядзернай фізыкі Мадрыдзкага ўніверсытэту і ўсё жыцьцё працавала па сваёй спэцыяльнасьці. Яе мужнасьць захапляла ўсіх сяброў.

Прыгожая, разумная і адважная, аб'ехала яна калі ня ўвесь съвет, дык прынамсі Эўропу і Паўночную Амэрыку. Яна была нашай найбліжэйшай сяброўкай у Мадрыдзе, і я дасюль часта зь ёю кантактую. Цяпер ёй ужо цяжка ездзіць. Яе хобі цяпер — глядзець тэніс па тэлебачаньні. Цешыцца, калі выйграюць беларусы.

Зіна Гімпелевіч і Паўліна Сыміт-Пашкевіч

У Канадзе, дзякуючы нашаму Фонду дапамогі ахвярам Чарнобылю ў Беларусі, я зноў спаткала беззліч выдатных жанчын. Пачну тут, аднак, ад дзівюх беларусак, маіх сябровак — прафэсара Зіны Гімпелевіч, цяперашній старшыні Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва ў Канадзе, і Паўліны Сыміт-Пашкевіч, дачкі старых эмігрантаў з Століншчыны. Бязь іх мы наагул не змаглі б заснаваць фонд. Рэч у тым, што міністэрства, ад якога мусілі атрымаць рэгістрацыю, вымагала подпісаў трах асобаў, якія ня маюць сямейных сувязяў. Зіна і Паўліна згадзіліся адразу падпісаць нашую заяву, і Зіна прапанавала заплаціць палову адміністрацыйных выдаткаў, звязаных з стварэннем фонду.

Зіна і Паўліна шмат гадоў працавалі ў фонда, і яны яго пажыцьцёвыя сябры. Мушу значыць, што ня кожны згодзіцца ўвайсці ў арганізацыю зь фінансавай адказнасцю. Дапамаглі нам шчодрасць і адвага гэтых дзівюх беларусак.

Зіна Гімпелевіч, прафэсарка канадзкага ўніверсытэту Ватэрлёо, напісала кнігу пра Васіля Быкава на ангельскай мове. Ад 1989 году яна душа беларускага ўдзелу ў канфэрэнцыях

славістаў Канады. Штогоду робіць даклад на беларускіх сесіях гэтых канфэрэнцыяў, інфармуючы канадзкіх навукоўцаў пра Беларусь і беларускую культуру. Яна адначасна сяброўка Згуртаваньня беларусаў Канады, актыўна ўдзельнічае ў беларускім грамадзкім жыцці.

Паўліна Сыміт-Пашкевіч нарадзілася ў Канадзе ў баптысцкай беларускай сям'і на пачатку трэціх гадоў. Заўсёды брала ўдзел у грамадzkім жыцці Квебеку. Мы зь ёю выпадкова пазнаёміліся, калі яе абраў склад Камісіі ангельскамоўнага школьніцтва ў рэгіёне Ўтаўэ. Ад 1991 году Паўліна поўнасцю аддалася працы ў Канадzkім фондзе дапамогі ахвярам Чарнобылю ў Беларусі. Была яго сакратаром, прымаля ў сябе перакладчыкаў, якія прыяжджалі зь дзецьмі зь Беларусі. Паўліна мае сына, дзьвее дочки і трах унукаў. Марыць пра тое, каб адведаць родную Століншчыну.

Зъ любою і ўдзячнасцю ўспамінаю ўсіх іншых беларусак, якія сталіся неад'емнай часткай майго съвету. Некаторых ведаю ўжо вельмі доўга, зь іншымі пазнаёмілася пазней, падчас маіх падарожжаў па съвеце ў якасці старшыні Рады БНР. Хацелася б падзяліцца ўспамінам пра ўсіх, але на гэта не хапіла б, мусіць, ня толькі гэтага разъдзелу, але і ўсіх кнігі. Таму вырашыла расказаць толькі пра некаторых зь іх, усіх на чужыне. Усе яны паўнавартасныя ўдзельніцы беларускіх асяродкаў у съвеце, усе — цудоўныя людзі.

Ала Орса-Рамана

Пра Алу Орса-Рамана, мусіць, кожны беларус ведае. Яна выдатная беларуска, прафэсар, выкладчыца хіміі ў Нью-Ёрскім універсітэце,

якая гадамі знаходзіла час вучыць нашую моладзь беларускім народным танцам. Ала і сама цудоўная танцорка. Яна сіпявае ў беларускіх царкоўных хорах, арганізуе ѿсе канцэрты беларускай грамады ў Нью-Ёрку і бярэ актыўны ўдзел у палітычнай дзеянасці беларускай дыяспary ў Злучаных Штатах. І гэта яшчэ ня ўсё. Ала Орса-Рамана заклала Адукацыйную фундацыю, якая спрычынілася да ажыццяўлення шматлікіх беларускіх культурніцкіх задумаў. Выгадавала двух сыноў, таксама добрых беларусаў, якія ўдзельнічаюць у беларускім жыцці і дапамагаюць фундацыі. Я асабіста вельмі ўдзячная Але за яе такі каштоўны ўклад у жыццё Рады БНР.

Лёля Міхалюк, Віялета Кавалёва і Надзяя Дробіна

Захапляюся адданасцю, патрыятызмам яшчэ адной маёй беларускай сяброўкі, Лёлі Міхалюк. Калісьці, гадуючы трах сыноў, дапамагала мужу Янку Міхалюку ў ягонай дзеянасці на чале Згуртаваньня беларусаў Вялікабрытаніі. Страшэнна перажывала, калі ён захварэў. Аднак паслья яго съмерці знайшла ў сабе сілу і мужнасць, каб прадаўжаць ягоную адказную і цяжкую працу. Узначаліла згуртаванье, і вось ужо шмат гадоў ўдзячная беларуская грамада ў Брытаніі пераабірае яе на гэту пасаду.

Віялета Кавалёва кіруе ў Таронта выдатным беларускім хорам «Яворавы людзі» і рэдагуе газэту беларусаў Канады «Беларускае слова». Адначасна працуе (грамадзкая праца ў замежжы ня платная) і выхоўвае з мужам дзівлюх цудоўных беларусачак.

Надзя Дробіна была некалькі гадоў старшынёй Згуртаваньня беларусаў Канады. Працуе на царкоўнай ніве, усім займаецца, усё арганізоўвае, усім дапамагае. Гэта яшчэ адна выдатная беларуска, здольная і прыгожая, безъ якой цяжка было б уяўіць беларускае жыццё ў антарыйскай сталіцы. Таксама працуе і гадуе з мужам сына.

Люда Войтанка

Мая сяброўка яшчэ з Баранавічаў Люда Войтанка-Бакуновіч жыве цяпер у Нью-Ёрку, дзе гадуе дзівую блізьнятак, яе наймалодшых унучак. Нядайна яе таксама абралі ў галоўную ўправу Беларуска-Амэрыканскага задзіночання. Але калі была нават звычайнаю сяброўкаю БАЗА, яна заўсёды цікавілася беларускім жыццём — і менавіта суродзічамі ўва ўсім съвеце. Калісь перапісвалася з Ларысай Геніуш. Калі мы жылі ў Гішпаніі, рэгулярна прыходзілі ад Люды пачкі з адзежай для маіх дзяўчатак і іншымі речамі, якія, яна ўважала, мне прыдадуцца. На Каляды часта дасылала гроши. Мае Люда неймаверна вялікае сэрца. Сама выгадавала пяцёра дзяцей, заўсёды працавала і заўсёды знаходзіла час і волю падзяліцца тым, што мела.

Раіса Жук-Грышкевіч і Валянтына Пашкевіч

Пра Раісу Жук-Грышкевіч скажу толькі, што ў восемдзесят сэм гадоў яна ўсё яшчэ поўная энэргіі, чытае «Нашу Ніву» ад А да Я. Брала нядайна ўдзел у паломніцтве нашай таронтаўскай грамады да Беларускага крыжа ў Мідлэндзе, які яны з мужам узънялі. Да нядайна выдавала сама, на сваім кампютары (і

сама вазіла на пошту), бюлетэнь «Камунікат», у якім імкнулася перадаць суродзічам свой патрыятызм. Заслужыла яна гэтым удзячнасць кожнага з нас. Дай Божа ёй яшчэ шмат гадоў жыцця.

З удзячнасцю і любоўю ўспамінаю старэйшую сястру Раісы, Валянтыну Пашкевіч. Была гэта жанчына разважная, разумная, надзвычай цікавая. У Таронта мы зь Янкам і нашымі дзяўчаткамі часта затрымліваліся ў Валі і Міхася Пашкевічаў. Было гэта для нас заўсёды вялікай прыемнасцю. Валя Пашкевіч — аўтарка двух тамоў падручніка беларускай мовы для ангельскамоўнай моладзі. Ангельска-беларускі слоўнік, які быў нядайна выдадзены Беларускім Інстытутам Навукі і Мастацтва, ёсьць вынікам шматгадовай працы Валянтыны Пашкевіч і групы супрацоўнікаў інстытуту.

Жанчына ўсё можа!

Спадзяюся, што калісь напішу і пра маіх новых сябровак у Польшчы, Прыбалтыцы і Аўстралії, пра цудоўных дзяўчат, якіх спаткала ў Чэхіі і Ангельшчыне, пра выдатных мастачак і ўсіх тых надзвычайных жанчын, зь якімі пазнаёмілася ў 1992 годзе ў Беларусі. Ну і, безумоўна, пра выдатных беларусак Канады і Злучаных Штатаў, пра якіх дасюль не напісала.

Усе яны прыгожыя, разумныя, здольныя жанчыны. Тых, што гадаваліся ў Беларусі, жыццё навучыла даваць сабе рады ў найгоршых абставінах. Усе яны працуюць, гадуюць або выгадавалі дзяцей. І абавязкова знаходзяць час на грамадzkую працу. Вітаю вас, дарагія сяброўкі, і ад імя Рады БНР дзякую вам за працу, якую робіце для добра ўсіх нас.

Дазволю сабе тут адказаць маладой беларусцы, якая пыталася ў перадачы Радыё Свабода: што звычайнайшая дзяўчына можа зрабіць дзеля карысці бацькаўшчыны? Усё можа! Кожная беларуска можа стацца Прадславай, Цёткай, Эміліяй Плятэр, Ларысай Геніуш. Усё, што рабілі гэтыя выдатныя беларускі, дасюль актуальннае. Але перадусім трэба ўсьвядоміць: калі чалавек хоча, дык усё можа!

Каменьне на нашым шляху

Пакутлівия думкі. — *Турма народаў.* — *Акадэмік на абароне імпэрый.* — *Памяць пра страх.* — *Савецкая мэнтальнасць.* — *Індывідуалізм.* — *«Абы выжыць»?* — *Пытаныні да саміх сябе*

Пакутлівия думкі

Хто і што перашкаджае нашаму народу на шляху да нармальнаага, цывілізаванага, дэмакратычнага ладу жыцьця? Чаму ён не скарыстаў з магчымасцяй, якія былі яму дадзеныя ў пачатку дзеяностых гадоў, каб адрадзіць сваю вольную дзяржаву? Чаму дазволіў ён чалавеку, ня вартаму ані нашай увагі, ані павагі, называць сябе «бацькам»? Чаму наша бацькаўшчына ёсьць адзінай дыктатурай у Эўропе? Чаму наш разьвіты і разумны народ ня здольны скінуць ярмо, як гэта зрабілі ўсе нашы суседзі?

Пытаныні гэтыя мяне турбуюць — як, мяркую, і многіх маіх суродзічаў. Ёсьць на гэтыя пытаныні дзясяткі адказаў. Хацела б тут падзяліцца май асэнсаваньнем варожых сілаў — вонкавых і ўнутраных — на нашым шляху да волі і дабрабыту.

Турма народаў

Самай першай такой варожай сілай лічу нашага ўсходняга суседа. Ня лёгка нам абараняцца ад яго. Ён мацнейшы за нас. Ён поўнасцю

амаральны. Ён на працягу амаль двух стагодзьдзяў быў турмой народаў паловы Эўропы і Азіі. Ніхто Беларусі не зрабіў столькі зла ў гісторыі, як Москва.

Але ж Москва — сусед ня толькі наш. Меншыя за нас народы вызваліліся ад яе ярма. А частка нашага народу яшчэ ўсё ўважае дапушчальным гаварыць пра саюз з Расей!

Акадэмік на абароне імпэрыі

Другім нашым няшчасцем, зь якім мне асабіста прыйшлося змагацца ўсё маё жыцьцё, — няведеніне съвету пра наша існаваньне. Пасьля развалу Савецкага Саюзу мы былі папросту белай плямай у сярэдзіне Эўропы.

Беларускі народ дасюль ня ведае, да якой ступені акупанты хавалі яго існаваньне ў час БССР. Калі Беларусь абвясціла незалежнасць, расейская эміграцыя, якая, на жаль, вывезла з сабой галоўную харктарыстыку свайго народу — імпэрыялізм, пераняла гэтую функцыю Москвы. Заварушылася ва ўсім съвеце, каб даказаць, што мы не існуем. Я спачатку ня верыла сваім вачам, чытаючы артыкулы, падпісаныя цяперашнім пажыцьцёвым сакратаром Французскай акадэміі Элен Карэр д'Анкос, у якіх яна даказвала, што мы — штучна створаны ў савецкі час народ. А потым шмат што зрабілася зразумелым, калі даведалася, што яе продкі паходзяць з Расей...

Дзеля гэтае прапаганды, з аднаго боку, і пацьверджаньня ў яе Москвой і яе паплечнікамі ў Менску — з другога, Захад папросту ня ведаў, што з намі рабіць. Пасыпалася дапамога нашым суседзям з усіх бакоў — толькі пра нас (і, магчыма, Малдову) съвет забыўся. І гэта нягледзя-

чи на ўсе выслікі беларускай дыяспары, і гэта тады, калі наш край стаўся найбольшай ахвярай чарнобыльскага злачынства.

Памяць пра страх

Але ж сітуацыя зьмянілася. Съвет цяпер пра нас ведае, нам спачувае і хоча дапамагчы. А мы яшчэ ўсё рабы той самае сістэмы. Тыя, што цэніць волю, яшчэ ўсё чакаюць, каб нехта іх вызваліў. А для бальшыні воля яшчэ ня сталася жыцьцёвым прыярытэтам. Ці мы сапраўды тая «рабская нацыя»? Усёй маёй душой ведаю, што — не.

Наш народ добры, разумны, натуральна інтэлігентны, працавіты, сумленны. Мы ня горшыя за іншых. Але мы задоўга былі ў няволі і перажылі Чарнобыль. Выжыць — сталася нашай галоўнай мэтай. Гэта добра разумелі акупанты і разумеюць цяперашнія ідэолягі рэжыму. Тады, калі ўвесе съвет стараўся забыцца пра Другую ўсісветную вайну (была яна «айчынай» толькі для Расей), беларусам усё яшчэ на кожным кроку яе прыпамінаюць. Памяць перажытага выклікае страх, а дыктатару гэта на руку.

Савецкая мэнтальнасць

Беларускі народ — найменш пайнфармаваны народ у Эўропе. Ня ведае ня толькі пра тое, што робіцца за межамі Беларусі, але ня ведае нават пра тое, што робіцца штодня ў Беларусі. Чуе толькі тое, што яму кажуць лукашэнкаўскія прапагандысты, якіх штодзёншчына — падман і хлускія. У такіх умовах, безь ніякае надзеі на лепшае, цяжка нават думаць. Пра зьмены ма-

раць толькі людзі, якія маюць доступ да інфармацыі.

Да гэтага трэба дадаць савецкую мэнтальнасць, якую нам пакінуў у спадчыну Савецкі Саюз. І гэта найбольш страшна. Мне цяжка зразумець, як наш звычайна разважны й памяркоўны народ мог да такой ступені паддацца мане ды прапагандзе. Няўжо ворагам удалося цалкам съцерці яго генетычную памяць?

Індывідуалізм

Але што робяць тыя, хто ведае? Індывідуалістамі мы былі заўсёды, пра гэта калісь съвежчыў посьпех нашых хутароў, а раней, у XVIII стагодзьдзі — на жаль, развал нашай дзяржавы. Але ў кожнай краіне, якой пагражае няволя ці занядад, людзі неяк перамагаюць свой індывідуалізм, яднаюцца, салідарызуюцца, ідуць на бой «шчыльнымі радамі». Ствараюць урады нацыянальнай еднасці, бо ведаюць, што разам перамогуць там, дзе паасобку зрабіць гэта ім не да сілы.

Магчыма, недастаткова мы любім, недастаткова паважаем адзін аднаго. Цяжка гэта зразумець. Праўда, чужынцы нас заўсёды дзялілі. Выкарыстоўвалі ўсе нашыя адрозненіні — веравызнанье, геаграфію, адукацыю, сацыяльны статус. Але ж людзей можна падзяліць, толькі калі яны самі гэта дазволяць. У іншых народаў падзел гэты амаль не заўважаецца.

«Абы выжыць»?

А можа, палітык Павал Севярынец мае рабцыю. Магчыма, зашмат здрадаў адбылося ў жыцці нашага народа. Магчыма, не ацанілі мы адпаведна тое, што нам было дадзена: наш

цудоўны прыгожы край, нашы здольнасці, нашу культуру, у 1991 годзе — нашу незалежнасць. Ня ўсім Бог даў столькі добра. Курды, чачэнцы і столькі іншых народаў яшчэ ўсё змагаюцца за волю. Але — мы хацелі болей. Ці спыталіся мы калі — так, як казаў суродзічам-амэрыканцам прэзыдэнт Джон Кенэдзі: а што мы далі нашаму краю, якая карысць нашай бацькаўшчыне з сыноў і дачок — такіх, як мы?

Адказ, які мяне найболей праймае, гэта — мы ж яшчэ ўсё пад уплывам чарнобыльскае бяды. Ці не адабрала яна ў нас тую энэргію, якая нам дазволіла перажыць толькі ў ХХ стагодзьдзі дзьве страшэнныя вайны, ня кажучы пра Курапаты, ссылкі, тэрор і галечу?

Замест каб дапамагчы краю ачуняць, рэжым ўсё робіць, каб адабраць у нас нашу адвечную жыццяздольнасць і веру ў будучыню. Выразы «абы выжыць», «абы не было вайны» сталіся лёзунгамі нашага народу. Людзі недаядаюць, касуюцца чарнобыльскія льготы, плянуюцца новыя чарнобылі ў цэнтры краіны, катуецца моладзь — наша будучыня. Толькі «вэртыкаль» ды іншыя інструменты ўлады ўсё маюць. Ці толькі ім будзе дазволена выжыць? Ці, перамогшы нямецкі фашизм, не апынуліся мы зноў у руках той самай ідэалёгіі, хаця і крыху іншага колеру?

Пытаныні да саміх сябе

Дык што? Будзем чакаць? Караткевіч казаў: «І адзін можа». Можа, ад гэтага ўсьведамлення нам і трэба пачаць?

Што я — Зьміцер, Сяргей, Аляксандар, Мікола, ці Святлана, Ірина, Ганна, Марына — зрабіў ці зрабіла, каб жыла бацькаўшчына? Ці

я хоць раз выказаўся ці выказалася за незалежнасць і свабоду Беларусі? Ці я калі паехаў ці паехала ў вёску адведаць якую старэнкую спадарыню, ды падтрымаў ці падтрымала яе? Ці я хоць раз выступіў ці выступіла ў абарону маіх людзкіх правоў? Ці я падтрымаў ці падтрымала палітычнага вязня, які ў турме таму, што адважыўся быць майм голасам? Ці я звязрнуўся ці звязрнулася ў маю гарадzkую ўправу, каб выратаваць хоць адзін помнік мінуўшчыны — адну частачку маёй гісторыі? Ці я гавару па-беларуску ў майм штодзённым жыцьці? Ці я рассказываю майм дзецям пра падзеі мінуўшчыны, якія дазволяць ім зразумець, хто яны? Ці я час ад часу запрашаю дзіця з суседняга дзіцячага дому, каб даць яму таксама пачуцьцё, што яно вартае ўвагі?

Каб яно, і я, і мой брат, і сястра, і іх дзеці ведалі, што ўсе мы належым той самай беларускай зямлі, што мы ўсе — браты і сёстры, мо мы ўсё яшчэ здолелі б адрадзіць наш край і давесці яго да нормаў Эўропы, часткай якой мы калісь былі? А гэта ўмова *sine qua non*, абавязковая, каб нарэшце дасягнуць нашай супольнай мэты — выжыць ня толькі да заўтра, а пакуль на гэтай зямлі будуць людзі.

Паказынік асобаў

А

- Абрамчык Альгерд 42
 Абрамчык Мікола 27, 28, 33, 37—41, 46, 59, 70, 89, 100
 Абрамчык Ніна 28, 31, 33, 38, 40, 46
 Адамовіч Антон 80
 Акула Кастусь 78
 Акулы 78
 Андэрсан Ганс Хрыстыян 16, 20
 Арсеньнева Натальля 80

Б

- Бавуар Сымона дэ 49
 Бардо Брыжыт 49
 Баркоўскія 46
 Барэйка Язэп (гл. Сянькевіч Віктар) 68
 Батычэлі Сандра 109
 Босэ Сольвэйг 20
 Быкава Ірына 119, 120, 122
 Быкаў Васіль 93, 94, 119—122, 125
 Бялыніцкі-Біруля Вітольд 110

В

- Валеры Поль 51
 Ван Гог Вінсент 56, 109
 Ван Гог Тэо 56
 Вахман Антон 113
 Вахман Валік 113
 Вашкевіч Руслан 110
 Вільчыцкая Эва ліна 22, 23
 Войтанка-Бакуновіч Люда 123, 128
 Вэляскес Дыега Радрыгес 109
 Вячорка Вінцук 52

Г

- Гаген Поль 109
 Ганько Мікола 99
 Гардон Джон 122
 Гарошка Леў 30, 31, 34, 35, 38, 90, 114—116
 Геніуш Ларыса 59, 128, 130
 Гімпелевіч Зінаіда 83, 84, 123, 125, 126
 Грушавы Генадзь 83, 85
 Грыцук Алесь 78
 Грыцук Вольга 78

Д

- Даніэль-Ропс Анры 109
 Дробіна Надзея 123, 127, 128

Дышлюк Вера 30
Дышлюк Ніна 30

Е
Емільянчыкі 47

Ж
Жаўняровіч Віктар 33, 108
Жук-Грышкевіч Вінцэнт 37, 40, 100
Жук-Грышкевіч Раіса 37, 123, 128, 129

З
Забаўскія 47
Залі Эміль 36
Запруднік Янка 80
Захарка Васіль 37, 38, 100

I
Ізяслаў, мітрапаліт БАПЦ 117

K
Кавалеўская Валянціна 33
Кавалеўскі Аўгень 35
Кавалёва Віялета 123, 127
Камю Альбэр 48, 51
Канапля Яўген 93, 94
Караткевіч Уладзімер 135
Карэр д'Анкос Элен 132
Касяк Іван 58
Кебіч Вячаслаў 38
Кенэдзі Джон 135
Кіпель Вітаўт 80
Колас Якуб 59
Конгрыв Уільям 51
Конрад Джозэф 51
Крэчэўскі Пётра 100
Купала Янка 88

L
Лукашук Аляксандар 10, 103
Луцкевіч Лявон 97
Лысуха Мікола 36

M
Маёль Арыстыд 55
Манэ Клёд 56
Марачкін Аляксей 110
Мікалай, мітрапаліт БАПЦ 114—117
Мілтан Джон 51
Міхалюк Лёля 123, 127
Міхалюк Янка 127

Молатаў Вячаслаў 82
Монід Арсень 33
Мэлендэс Роса-Марыя 69, 123—125

H
Навіян Франсуаза 49—51, 55
Навумчык Сяргей 122
Надсан Аляксандар 39, 116
Найдзюк Язэп 58
Наўмовіч Міхась 33—35, 46, 108

O
Орса-Рамана Ала 123, 126, 127
Остын Джэйн 51

P
Пазьняк Зянон 93, 94
Пасьлядовіч Алеся 110
Пахом Васіль 23
Пахомы 24, 93
Пашкевіч Альбэрт 23
Пашкевіч Валянтына 123, 128, 129
Пашкевіч Ганна 23, 93
Пашкевіч Міхась 129
Пашкевіч Язэп 22, 23
Пашкевіч-Шыманец Эвэліна 11—15, 17, 22—25, 29, 32, 33, 36, 43, 44, 47, 54, 70, 96, 115, 123, 124
Пісаро Каміль 109
Плятэр Эмілія 130
Прадслава 130
Пуцін Уладзімер 101

R
Рагнеда 96
Рагуля Барыс 83, 85, 99
Расмусэн Анна 19, 58
Расмусэн Хрыстына 19
Расмусэн Элія 19
Расмусены 16, 18, 19
Рыбэнтроп Яахім 82
Рыдлеўскі Лявон 27—30
Рэнуар Агюст 56

C
Сажыч Язэп 37, 38, 100
Сарказі Нікаля 29
Севярынец Павал 134
Серада Янка 100
Сімаковіч Ларыса 95
Славутыч Яр 80

Станкевіч Станіслаў 80
 Сувэрбі Жан 110
 Сурвіла Ганна-Прадслава 21, 24, 72, 75, 76, 81, 106, 124
 Сурвіла Паўліна 72, 75, 76, 81, 84, 92, 106, 113
 Сурвіла Янка 21, 27, 34, 35, 40, 51, 54, 56, 60, 67—72,
 74—76, 80, 81, 83, 88—92, 97, 99, 100, 112, 113, 117,
 122, 124, 129
 Сыміт-Пашкевіч Паўліна 83, 123, 125, 126
 Сянькевіч Віктар 67—69, 72, 91

Т

Тамашчык Васіль 40
 Трудо П'ер 105
 Тумаш Вітаўт 80
 Тэкерэй Уільям 51

У

Унсэйн Люс 69, 70

Ф

Філістовіч Янка 35
 Фрыгор Гэдвіг 16—18

Х

Хоміч 47

Ц

Цётка 130

Ч

Чартовіч Эдвард 88, 89

ІІІ

Шаброль Клод 49
 Шагал Марк 110
 Шалкевіч Віктар 25
 Шушкевіч Станіслаў 38, 93—95
 Шыманец Аляксандар 23—25, 93
 Шыманец Віктар 112
 Шыманец Вольга 22—25, 93
 Шыманец Лявон 12—19, 22, 26, 30—32, 40, 45—47, 52,
 57, 59, 88, 94, 104, 112, 124
 Шыманец Прадслава 12, 14—17, 103, 104
 Шыманец Уладзімер 11—16, 18—20, 22, 24—30, 32, 35,
 36, 40, 43—47, 54, 58, 94, 97, 104, 108, 112, 115, 116,
 123
 Шэксцір Уільям 51
 Э

Эўфрасіння Полацкая 111

Summary

The Road from Stoupcey to Copenhagen to Paris to Madrid to Ottawa to Minsk — Fourteenth book in the “Liberty Library” series. The Memoirs of Ivonka Survilla, President-in-Exile of the Council (Rada) of the Belarusian Democratic Republic (BNR).

On March 25, 1918, a new independent country came into existence — the Belarusian Democratic Republic (BNR). Although the BNR had its own ministers and ambassadors, and its sovereignty was recognized by several European countries, it survived for a mere nine months: on orders from Moscow, Bolshevik forces brutally crushed the aspirations of the Belarusian people to develop their own sovereign, democratic state. BNR leaders were forced into exile. Today, the BNR Council has the dubious distinction of being Europe’s last government-in-exile.

In this memoir, Ivonka Survilla recalls her childhood in Belarus and the difficult years of emigration in Denmark and France, where she and her parents were initially forced to flee. Survilla later graduated from Paris’ Sorbonne and worked for a Belarusian radio station in Spain. After immigrating to Canada, she became active in the world of arts and philanthropy — organizing exhibits of her paintings, lecturing on Belarusian history and culture, and creating a charitable fund for young victims of the Chernobyl nuclear disaster.

Survilla attempts to answer the question — what might unite the Belarusian people in their quest toward democracy for their native land.

“Liberty Library” is a repository of selected programs produced by Radio Liberty/Radio Free Europe’s Belarus Service.

Прадзед Пахом, дзед Аляксандар з бабуляй Вольгай, дачкой Зінай і сынам Уладзімерам (майм бацькам). Рыга, 1913

Мае бацькі Эвэліна і Ўладзімер. 1935

З бацькамі ў Стоўпцах. Зіма 1936—1937

Баранавічы. 1944

У Брэмэрсвольдзе з бацькамі й братам Лёнікам. Данія, 1946

Наша сям'я ў Даніі. 1946

Мэдсистра з Брэмэрсвольду Гэдвіг Фрыгор
Эля і Анна Расмусэн. Данія

У 1946 годзе

Першы дзень у Парыжы. 1948
У парыскай школе. 1948

Будуем хату. Пачатак 1950-х

Наша хата — найпрыгажэйшая на вуліцы

Наша гаспадарка ў Сартрувілі

З Нінай і Сямёна Дударэвічамі. Парыж, 1955

На съвяткаваньні 25 Сакавіка. Парыж, 1955

Перад касьцёлам Сэн-Сюльпіс пасъля службы. Зълева направа: Высоцкі, Янка Філістовіч, айцец Леў Гарошка, Лявон Шыманец, Марыян Караенускі, Валянціна Кавалеўская, Арсень Монід, Іонка Шыманец, Эвэліна Шыманец, Мікола Лысуха, Янка Сурвіла. Парыж, 1949

Беларуская суполка ў Парыжы. Сядзяць: другі зълева — аўтар гімну «Магутны Божа» Мікола Равенскі, трэці зълева — прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык. Мы з маці — у другім радзе. Уверсе першы справа — бацька. Парыж, 1950-я

Айцец Леў Гарошка. Парыж, 1947

Мікола Абрамчык (у першым радзе справа) на беларускай імпрэзэ.
Парыж, 1955

Іду на заняткі ў Сарбону. Парыж, 1950-я

Маркі БНР, зробленыя паводле эскізу бацькі. Канец 1940-х

З айцом Львом Гарошкам і Віктарам Сянькевічам. Парыж, 1958

Каля Нотрэ-Дам. Канец 1950-х

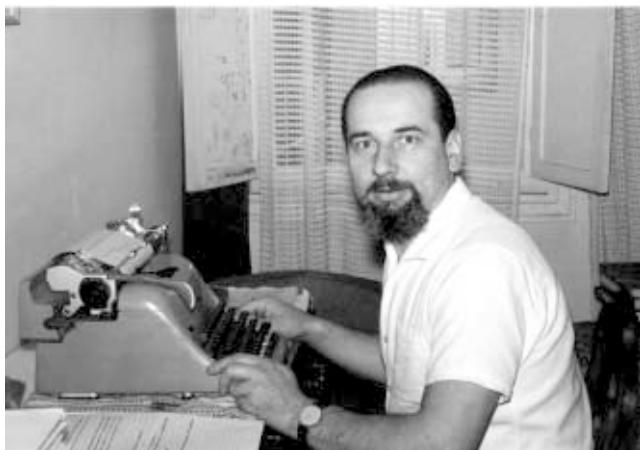
На парыскай вуліцы

Наша зь Янкам вясельле. Сартрувіль, 1959

На мадрыдзкай вуліцы

Каляды. Мадрыд, 1959
Гішпанцы адзначаюць Вялікдзень

Беларускія праграмы на Гішпанскім радыё мы зь Янкам рыхтавалі
ў чатыры руки. Мадрыд, 1964

У Мадрыдзе пад «Пагоняй»

Сямейныя Каляды. Ганна, Івонка, Паўлінка й Янка. Мадрыд, 1964
З дочкамі Ганнай і Паўлінкай. Мадрыд, 1965

Мая малодшая дачка Паўлінка. Мадрыд, 1967

З Ганяй і Паўлінкай. 1968

На святкаваньні 25 Сакавіка разам з Валянтынай Пашкевіч.
Таронта, пачатак 1970-х

«Лявоніха» ў Беларускім рэлігійна-грамадzkім цэнтры ў Таронта.
Справа — Ганна Сурвіла. 1970-я

Прамаўляю на вечарыне Натальі Арсеньевай як кіраўнік БІНІМу
ў Канадзе. Атава, 1975

Наша сям'я. 1982

25 Сакавіка ў Манрэалі. У цэнтры — мітрапаліт Мікалай
Янка, маці і брат Лявон. Канада, 1979

Перад канадzkім парламэнтам. 1987

Айцец Аляксандар Надсан высьвячае Беларускі крыж у Антарыё. 1988

З Натальяй Арсеньевай на Сустрэчы беларусаў Паўночнай Амэрыкі.
Кліўленд, 1990

З групай беларускіх дзетак з чарнобыльскіх раёнаў. Квэбэк, 1992

З Генадзем Бураўкіным і Аляксандрам Лукашуком на Радыё Свабода.
Прага, жнівень 2004

У Люстраной залі Клемэнтынуму разам зь Зянонам Пазняком, Васілём
Быковым і Сяргеем Навумчыкам. Прага, 2000

З Васілём Быкавым. Прага, сакавік 2003

Пасьля пасяджэння Прэзыдыюму Рады БНР — Алекс Сільвановіч, Янка Запруднік, Ала Орса-Рамана, Вінцук Вячорка, Івонка Сурвіла, Сяржук Сокалаў-Воюш, Вячка Станкевіч

З старшынёй Згуртаваньня беларусаў Вялікабрытаніі Лёляй Міхалюк

З Раісай Жук-Грышкевіч і Вольгай Іпатавай

З чэскім сэнатаром Янам Румлам. Прага, 2004

З Вацлавам Гаўлам. Прага, сакавік 2004

Беларуская дэмманстрацыя ў Атаве

На святкаванні 25 Сакавіка ў Таронта

У майстэрні. 1985

Паўлінка. 1966. Маркер

Паўлінка. 1983. Сангіна

Партрэт Янкі пад яблыняй у Сартрувілі. 1961. Алей

Беларусачка (Ганна). 1972. Пастэль

Наваградзкі замак. 1966. Туш

Бера зьвetcha. 1966. Алей

Эўфрасіння Полацкая. 1985. Дрэварыт

Касъцёл у Ішқалдзі. 1979. Акватынта

«Бібліятэка Свабоды. ХХІ стагодзьдзе» —
кніжны праект Беларускай службы Радыё Свабода.
Чытайце ў інтэрнэце: www.svaboda.org

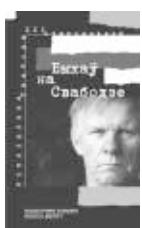
Верш на Свабоду.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2002. — 464 с.

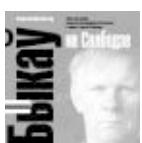
Дарога праз Курапаты.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2002. — 464 с.: іл.

Poems on Liberty: Reflections for Belarus.
Пераклады Веры Рыч.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2004. — 312 с.

Быкаў на Свабодзе.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2004. — 536 с.: іл.

Быкаў на Свабодзе.
Збор выступаў клясыка беларускай літаратуры
ў этэры Радыё Свабода.
Аўдыёдыск.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода, 2004.

Дуліна ад Барадуліна.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2004. — 254 с.: іл.

Аляксандар Лукашук.
Прыгоды АРА ў Беларусі.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2005. — 500 с.: іл.

Быкаў на Свабодзе.
2-е выд., дапоўненае.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2005. — 662 с.: іл.

Сяргей Дубавец.
Вострая Брама.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2005. — 520 с.

Аляксандар Лукашук.
Прыгоды АРА ў Беларусі.
2-е выд., папраўленае.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2005. — 500 с.: іл.

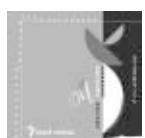
Вячаслаў Ракіцкі.
Беларуская Атлянтыда.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2006. — 504 с.: іл.

Плошча, 19.03—25.03.2006.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2006. — 400 с.: іл.

Вінцэс Мудроў.
Альбом сямейны.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2007. — 232 с.: іл.

Начная чытанка.
50 аўтараў з этру Радыё Свабода.
Мультымэдыйны дыск.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2007.

Уладзімер Арлоў.
Імёны Свабоды.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2007. — 576 с.: іл.